

પ્રકાશકો-

ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલય તરફથી

મૌ. વિનોદિની રે. યાચિક

શ્રી. અશ્વત્થરાય ગે. મહેતા

મંત્રીઓ: ભાવનગર સ્ત્રી કેળવણીમંડળ

પહેલી આવૃત્તિ

વ્રત ૧૧૦૦

મુદ્રક

પારી. બીખાલાલ ગોપાળજી

શ્રી સરસ્વતી બપ્પાનું ભાવનગર

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકોના બે બોલ	[૫]
પરિચય	[૭]
લેખકનું નિવેદન	[૧૩]
શિવાજી મહારાજ	૧
મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપસિંહ	૧૪
ચીર કુર્માકાસ	૮૯
પૃથ્વીરાજ	૧૦૭
ગ્રામ ગોવિંદસિંહ	૧૨૭

પ્રકાશકોના બે બોલ

શ્રી. મેઘાણીની રમીલી કવચથી સજ્જાયેલ ‘જલિદાન’ તથા ‘વેળીનાં યુદ્ધ’ ને જે આદર મળેલ છે, તેનાથી પ્રેરાઈને આજે એક ઉજવના ઉત્સાહી લેખકને દાથે તેજીથી ને વેગીથી શ્રેણિમાં લખાયેલ ‘ભારતના ભરપીરો’ પ્રમિદ કરતાં આનંદ થાય છે. ભારતના એ વીરપુત્રોની શૌર્યકથા વાંચતાં એવા વીરોની જનની જન્મ-ભૂમિને પોતાની માતૃભૂમિ કહેતાં વાચકોની છાતી યુવાશે, એમાં શંકા નથી. એવા જ શૌર્ય દાખવનારી ‘પશિની,’ ‘લક્ષ્મીબાઈ,’

‘ રાણકદેવી, ’ આદિ પાત્ર વીર રમણીઓની વાતો આ જ લેખકને દાથે લખાઈ રહી છે, ને થોડા સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે. આ પ્રકાશન કાર્યનો માર્ગ અનુકૂળ કરી આપવામાં ‘ શ્રી. ભાનુમતી રમારકમાળા ’ અર્થે નાણા આપનાર શ્રી. મનમુખલાલ પ્રેમજીના અમે જેટલા આભારી છીએ તેટલાજ ઋણી તે કાર્ય માટે કિંમતી વસ્તુ પૂરી પાડનાર લેખક ભાઈઓના પણ છીએ. શ્રી. રામનારાયણે પોનાની આ વાતો આ સંખ્યાદ્વાગ પ્રકટ કરવા અર્પણ કરી છે, તે પરથી સંસ્થા પ્રત્યેના તેમનો સદ્ભાવ મિદ્ધ થઈ જાય છે; અને શ્રી. મેઘાળી તો આ વિદ્યાવ્યયની જાળાઓ હિપર પ્રારંભથી જ મમતા ધરાવીને તેમના શુભ ભાવો ને મંરકારોને પોષવામાં વિધવિધ રીતે સક્રિય ફાળો આપ્યા જ કહે છે; તેમણે આ પુસ્તકનો ‘ પરિચય ’ લખી આપીને તેમાં ઉમેરો કર્યો છે ને દરે પછી જહાર પડનાર તેમનાં અગચ્ચિત ‘ સ્ત્રી ગીતો ’ પ્રકટ કરવાને અર્પણે તેમજ ‘ બલિદાન ’ ની આવૃત્તિ સુધાગ વધારા સાથે તૈયાર કરી આપીને આ સંસ્થાને વધારે ઓર્થગિણ કરનાર છે, એ વિચારથી દૈયું આભાર-બીનું થાય છે. ગુજગત અમાગ પ્રયામો વધાવી લેશે, એવી આશા સાથે વિરમીએ છીએ.

મહિલા વિદ્યાવય
ભાવનગર.
ચૈત્રીપૂર્ણિમા, ૧૯૮૫

}

લી. સેવકો
સૌ. વિનોદની ર યાજ્ઞિક
બલવ તરાય ગૌ. મહેતા
મંત્રીઓ, ભાવ. સ્ત્રી. મ

પરિચય

આપણા દેશનો ઇતિહાસ બહુ-ંગી, બહોળો અને પગલે પગલે પ્રેરણાત્મક છે. પોતાની તવારીખમાં આ બુધિએ મંધર્યા છે તેટલા મૂલ્યુ-પાહો અન્ય કોઈ દેશે ભાગ્યે જ મંધર્યા હશે. એમાના કેટલાયે પાત્રો ને પ્રસંગો તો એવા છે કે જેને સ્થળ કે કાવના બંધનો નહીં નથી. યુગયુગના ફરતા જતા ધર્મેને અનુકૂળ સંદેશોના એ સહુ અમર વાહકો જ છે. એનો અવાજ બૃતકાલનો હોવા છતાં પણ વર્તમાન અને ભાવિમા પડવા જગાવે છે.

જરૂર છે માત્ર એવા મુપાત્રોને વીળી કાઢી એના ચરિત્રો પ્રવાહી બનાવવાની લોક સમુદાયની અંદર એવા વીર-ચરિત્રોની રેલમછેલ ચવાવરી જોઈએ સમાજના યથેચર છેક નીચે મુઘી એ વૃત્તાંતોના નીર થકી નીતરી જવા જોઈએ. અધોગામી સાહિત્યના વાચનને હટાવી દઈ રેલવે-મુસાફરોના અને ગામડિયાઓના હાથમાં એ જાડી પહોંચી જાય તેનું પ્રવાહશીલ તત્ત્વ એ મહા-વીરોના ચરિત્રોમાં ભર્યું જ છે. એને આખ્યાયિકાઓ, નાટિકાઓ, અથવા હરિકથાઓના સ્વાગ સમગ્રીએ તેટલી જ વાર છે. વર્તમાન નાટકમંડળાઓ એ મુદ્દર વીરચરિત્રોની ઓથે રહી જે નૈતિક ગદ્યી પ્રસારી રહી છે, તે ધોવા માટે પણ આવી શુદ્ધ અને રસનીતગ્ની રીતિઓ એક સચોટ ઈલાજ રૂપ છે. ઇતિહાસના મોટા વિદ્વદ્ભોગ્ય થોથામાં આ ચરિત્રોને પૂરી રાખ્યે આરોવારે નથી.

આવી એક યોજનાનો પ્રગુણ નાની પુસ્તિકામાં અમલ થયો જોવાય છે. ચેતના-નીતગ્તા આ નવયુવક લેખકે શિવાજી, પ્રતાપ, દુર્ગાદાસ અને ગુરૂ ગોવિંદસિંહની જીવન-ઘટનાઓને કથિન વાર્તાશૈલીમાં ઉતારવા યત્ન કર્યો છે. આપણા ચારણ-આરોટો અથવા વાર્તાનવેશો ચોરે એમી જે વાર્તા-શૈલીની જમાવટ કરતા અને દુકા દુકા લાલચિત્ત શબ્દચિત્રો આક્રી આતીત સૃષ્ટિને આબેદુખ સ્વરૂપે જીવતી કરતા, તેને અનુમરતી આ લેખકની મગેડદાગ, ધોધમાર, તેજસ્વી અને લોકભોગ્ય શૈલી છે. એક પ્રમગ ઉપરથી પ્રીત્ત પ્રમગ ઉપર જલગો મારીને તે શૈલી કોઈ કારીઆવાદી સેજણુ ધોરી સમી ઉપડતી આવે છે. પ્રસંગોચિત નાદ-વૈભવ, અને સક્ષિપ્ત જતા સજીવ ચિત્રાકણ, એ બે આગળ પડતા ગુણો વડે આ શૈલી મન દરે છે. વીરોની વીરશ્રીને આ શૈલીના કેસગ્નીના સાજ આરંભથી અંત પર્યંત રચિત્ત ગ થયા વિના અરથે છે.

એટલે આ શૈલીના એવરો ઉપયોગ થઇ પડશે. એક તો એનું વાચન કર્યા પછી કથાકાર અન્ય શ્રોતાજનો પામે કંઈક કથા-શૈલી દ્વારા વાર્તાઓ માટી શકશે, અને નહિ તો પણ અવાજ કાઢીને આ વાર્તાઓનું પૂન માત્ર કવચથી પણ શ્રોતાવર્ગને વાર્તા-મુગ્ધ કરી શકશે. ગિદાકો હોય તેને તો આત્મા ઉત્તિદાસ શીખવવામાં જે વિદ્યાર્થનાઓ નહીં ગઈ છે તે આવા પુસ્તકોની મદાય થકી ઘણું અગે જોઈ શકે. ઇતિદાસનું અધ્યાપન આજે પ્રથમ તો અનુકૂળ મનુ વાતાવરણ માગી શકે છે આનું પાઠ્ય-પુસ્તકો લગભગ એ વાતાવરણથી વચ્ચિત છે. એમાં મમય, રચના અને પાત્રને આવશ્યક એવી બ્રમિકા પૂરવાનો ભાગ્યે જ પ્રયત્ન નોય છે. એવી બ્રમિકાના ગો આવા અવાયદા પુસ્તકો પરી શકશે.

શબ્દ-ચિત્રા આલેખનારી શૈલીના ઉપામક આ તરણ કથાકારે બારડોલીના મમર-ક્ષેત્રમાં ગયે જ વર્ષ ૧૯૪૭ માં આ જ ધાટીએ ગાય-કથાઓ સ્વકંઠેથી માટેવી દત્તી આપકો અને કુમાર વધના વિદ્યાર્થીઓની ઉપર પણ એમણે આ પદ્ધતિની ચોટ અજમાવેલી છે તે પછી જ પોને એને કાગળ પર ઉતારવા આકર્ષાયા છે. એમના સ્વાનુભવમાં આપણ મૂનો અનુભવ પણ એ જ સૂર પૂગવે છે.

તેમણે ઘટના સિનાની નરી ભાષાની ક્રમક તો ગણેડા પગની અબાદી જેવી જ બેઠેલી છે કેવલ શબ્દ-ગટાના ગજગજ ખડકીને ઘણા લેખકો પોતાને જોવાની વસ્તુ નહીં એમ છે નયો શબ્દ-પ્રવાપ ઘણી વાર 'તેમણે ભાષા' નું નામ ખાટી એમ છે પરંતુ ભાષાનું જોમ માત્ર શબ્દની ગોવણથી નથી આવતું મુ-પ્રમાણતા જ સાચા મામથની જોના છે. જૂના સાગણ બ ગોગની

સૌથીમાથી એ સુપ્રમાણતાનો વિવેક જ્યાં ખસી ગયો ત્યારે એણે
 રમ ગુમાયો એ પગિણાએ ઓનાઓ ગુમાવ્યા લેખન શૈલી પરત્વે
 પણ ઘણા લેખકોની વિવેકશૂન્ય શબ્દ સમકે આવા પરિણામ
 આપી ગઈ છે એટલે જ આ સારીતા ઉપામને એમાં ગહેના
 ભયગ્યાનો તપાસવાનું પણ ન બુને, તેટલું એતરુ જરૂરનું છે
 પ્રસ્તુત પુસ્તિકાના કતાએ આ એનો પહેલવહેલો પ્રયત્ન છતાં પણ
 એ ભયગ્યાનોમાથી ઉગવાની મનેત લીધી છે તે સ્પષ્ટ કહેવાય
 ધનુષ્યની કમાન જેટલી વધુ ખેચાય તેટલું એનું તીર વધુ ઉંડું
 બેઠી શકે છે, એ જ દિશાએ વાતાના મ્યન લેખનમાં પણ વાણીની
 પહોંચ એવી ગમવાન મન જ ઓતાને વીધવાની સિદ્ધિનો નિર્ણય
 કરી શકે છે આ વિવેકને મમજી નઈ કર્તાએ કેકેકેકાણે સ્થપિત
 વાણી-પ્રયોગો ચાની મનેત લીધી છે તેમ જના દણુ પણ
 જેટલો વધુ વિવેક જગમન રહે તેના આ ચર્ચિત્રો કલામય મનશે

આની કથાભર સારાંશીને કામગીર ઉતાવળમાં એક
 બીજે પણ ભય ગહેનો છે તે ભય કે એકમાનતાનો-monotony-
 નો, અતિ વેગો અને ઝૂંઝૂંક રંગી જતી સામ્ય-ગ્યનાનો.
 વારંવાર વર્ણના કરીને ચિત્રા નીપજવવા જતા એકના એક
 શબ્દપ્રયોગોની પુનરુક્તિ થયા વિન રહે જ નહિ, અને વાક્યો
 પણ પગિષ્ઠન, મમનોન અથવા ઘાતીના થયોને મદને લાગ્યા
 તૂંપા જ રંગી જાય વાળાના કથનમાં જે આનંદપ્રદ ગુણો કહે-
 વાય, તે ગુણો જ સાતના લેખનમાં નેણે જતી મેએ એટલે જ
 આડી મૈત્રિ લેખનમાં ઉનાગવા બેમનાર નેખક પટેના પ્રથમ
 તો નવા નવા, પુનરુક્તિથી મુક્ત વર્ણનોનું સામથ્ય કેવલ રહ્યું.
 એવું નિર્ગીજાણ ને એની કથના મગસાન હોવા બોધએ નહિ
 તો થોડાં રખાણની અંત જ એની તમામ વર્ણન-મૂદી ખગ-

ને ચાવેલું કરી ચાવવું પડે. આ લેખકે એ રીતની ત્રૂટી ટાળવા માટે ‘શિવાજી’માં યોજેલી વર્ણનની પ્રસુ-
રતાને બાકીનાં ચરિત્રોમાં ફીક ફીક સંકેલી લીધી છે. તે છતાં
આખી ઘોષડી વાંચતાં આપણે પુનરુક્તિ ને એકતાનતા અનુ-
ભવીએ છીએ ખરા. થોડો કલ્પના-ભંડોળ વધારીને તેમજ થોડું
વાચન વિસ્તારીને આ ભૂષ લલિત્યનાં લખાણોમાં એ ઘોષડું
નિવારણ કરી શકશે.

આ તો એમનો પહેલો જ પ્રયાસ છે. હજી તો લેખકે બંધુ
વીમેકે વર્ણના નીજવાન છે; મછનો દોરો ઝુટતો આવે છે. ચડતી જતી
ઉખાવાળા, સદાય દસમુખા, નિઝનંદો અને મેવાનુરક્ત આ તરણ
ઝાઝું અંગ્રેજી ભખ્યા નથી. વિદ્વાન નથી. કેવળ આત્માની ઉક-
લત અનુમાર એણે માતિત્ય રચવું આજ્ઞેલું છે. પણ એનું ધ્યેય
નવરાશીયું માદિત્યમર્જન નથી. એ તો પોતાના જીવનમાં અનુ-
ભવેલી પ્રેરણાને પોતાની જ રીતે વાચા આપવા માગે છે. અં
વાળીમાં વધુ ને વધુ સીચાતી ગ્હો એટલા આપણા આગીવાંદ છે.

ભાવનગર
ચૈત્રી પર્ણિમા,
વિ. સં. ૧૯૮૫

}

જવેશ્વરંદ કાલિદાસ મેઘાણી

લેખકનું નિવેદન

ઇનિદામ શિલ્પલુભા ‘અગ્નિવ્રતચત્ર પદ્ધતિ’ દ્વે તેા ધ્યેયે ંથજે સફળ થતી દેખાય છે. જ-આતના વર્ગોમા તેા આ રીત જ બાળકોને જોડે એની છે એમા જે મન નથી. આવી જાતની વાર્તાઓમા વીરુમ, માદમ, મોતની જોખવાઇ, આદિ બાલમાનસને અનુરૂપ વસ્તુઓ જોડેલી છે. તેથી જ નવથી પંદર વર્ષ મુધીના બાળકો આવી વાર્તાઓ માટે મરી પડે છે.

આ જાતની વાર્તાઓમા દેશના કોઇ એક ધર્મવીર, અમાજ મુશ્કેલ, કે મજદારી પુરુષને વર્ગ એની આગપાસ

એણે પોતાના વ્યક્તિત્વને જોરે પોતાના જમાનામાં જે વાનાવરણની જમાવટ કરી હોય, દેશના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જે પરિવર્તન કરી નાખ્યાં હોય, એની બાહ્ય બાબતોમાં ગુંથણી કરી બાળકો સન્મુખ ધરી દેવા જેટલું જ શિક્ષકનું કર્તવ્ય રહે છે. આટલું કર્તવ્ય બજાવ્યા પછી શિક્ષક જોગે કે બાળકના મન ઉપર એ મહાપુરુષની કેવી આબાદ છાપ પડી છે.

આજથી એ વર્ષ પહેલાં દક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિરમાં તથા ભ.વનગર મહિલા વિદ્યાલયમાં આ પદ્ધતિની અજમાયશ કરી જોઈ હતી. એકની એક વાર્તા ફરી ફરીને આતુરતાથી સાંભળી, વાર્તાના આનંદ સાથે એના વસ્તુને શ્રોતાઓએ ઝીંસું હતું. મુખ્ય પાત્રોની છાપ તેમના મન ઉપર સ્પષ્ટ રીતે અંકા-ચેલી જોઈ શકાતી હતી.

આ પાંચ વાર્તાઓ પસંદ કરવામાં હેતુ રહેલો છે. દક્ષિણનો સ્વાતંત્ર્ય વીર-શિવાજી, મેવાડનો અવટકી રાણો પ્રતાપ, મારવાડની સ્વાધીનતા જાળવનાર વીર દુર્ગાદાસ અને ધર્મરક્ષક પંજાબી ગુરૂ ગે વિન્દમિદ. આ ચારેય દેશ-ભક્તો ભરતખંડના ઇતિ-હાસમાં અજોડ છે.

પૃથુરાજ ચૈ.દાણુ આ ચારેયથી જરા જુદો પડે છે; પણ પરદેશીઓના હૃમત્તાને જ જ વાર પાછા કાઢનાર, સમગ્ર ભારતવર્ષમાં એક ચક્રે રાજ કરનાર સમય-વીર તરીકે એનું સ્થાન પણ અજોડ જ છે.

આ વાર્તાઓને સાત્રવારી સાથે કંઈ લેવા દેવા નથી. એ એના અનુક્રમ ઉપરથી જોઈ શકાશે. તદુપરાંત શિવાજી મહારાજની વાર્તાના પ્રસંગો જેટલી છૂટથી વર્ણવ્યા છે, તેટલી છૂટથી

ખીજી ચાલ વાર્તાઓમા નથી વર્ણવ્યા. કાગલુંક વાર્તા કહેતી વખતે
 ત્યાંજે એક વાર્તા ખૂબ ભલકભલ્યાં વર્ણુનથી એક વખત કહેવાઈ
 સોય પડી કરી વખત નેમની માગણી થનાં, એ વર્ણુન મયાદિત
 કરવું પડે છે, નહિતો એ વર્ણુન અમુક વારે કટાગો ઉપજાવે
 છે. ગિરાજની વાર્તા વાચ્યા પછી ગણા પ્રતાપની વાર્તા વાચનાર
 બાળક એની મેળે જ પ્રમંગ પગલે આગવું વર્ણુન કંપી બેવાનો
 છે, અને પહેલા જેટલો રમ વટવાનો છે.

‘ ધનિદાસ એટલે એ ગજની લડાઈ ’ એવું આગ-
 ખામણું મનન્ય એક જમાનામાં હતું. આ વાર્તાઓમા ત્યાં ત્યાં
 લડાઈઓ જ દેખાશે, કેટલાકને તો આખી ચોપડી લોહીથી ખર-
 ડાયલી જણાશે, પણ ધનિદાસના ઉડા અભ્યાસીઓ જોઈ શકશે
 કે જે લડાઈઓ ન મકવાથી આખા વ્યક્તિત્વને ઝાખપ લાગે તેવું
 હોય, ત્યાં જ અને તેટલી જ લડાઈ મકી છે. બાકીની ધણી છોટી
 દેવામા આવી છે, અને ખીજી રીતે કહીએ તો જે દેશના ભોંટા
 લોહી રેડાવું જોઈ શકતા નથી, ખીલ ઉપર ગોળા છૂટતી જોઈને
 જોને કમકમાટી છૂટે છે, તેને પોતાને માથા ઉતારી આપવા માટે,
 પોતાનું લોહી રેડવા માટે પણ આવી વસ્તુઓનો ન્દાનપણથી
 પરિચય કરાવવાની જરૂર છે.

ભાગમા પ્રાન્તીય ગઢોનો છૂટથી ઉપયોગ થયો છે,
 પણ આ ભાષા મારી નથી, બાળકોની છે, એટલે કે બાળકોએ
 પસંદ કરી છે. એકની એક વાર્તા ફરીવર કહેવાતા ભાષામાં,
 વર્ણુનમાં. જે વ્યાખ્યાનિક કેરકારે થયા, અને પરિણામે જે ચોક્કસ
 ભાષા અદિથી અંત સુધી એકંદરે રતની જગાવટ કરી શકી
 તે જ વાંચવાનું આવી છે.

દત્તિદામકારોએ આ દિશામાં વ્યવસ્થિત ને એકધાન પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. શ્રી નાનાભાઈએ “આપણા દેશનો ઇતિહાસ” વખાને આગેવાની બ્રહ્મ ભાગવાનો મફત પ્રયત્ન કર્યો છે. તેનો ઉપયોગ કરના પાંચે ગમાયણ, મદાભાગત માથે આપમે ક્રે નવમે વર્ષે માળકન આનુ માદિત્ત આપવાની જરૂર છે. એ હિંમરે મદાન પુરોનો પગિય આગકના ઘડનગ્રા મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

આ દમે જ વખાણે ‘પદ્મિની’ ‘અદત્ત્યામાઈ’ આદિ પાંચ નીગગનાઓના ચર્ચિત્રા થોડા સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરના ધારણા છે. હુ પોતે લગારેય ઇતિહાસકાર નથી છું તો છું માત્ર વિત્તાર્થ અથવા ખરી રીતે તો ઇતિદામ-કારોએ નિશ્ચિત કરેલ દહીકતની વાત કહેનાર તેથી અર્જ વાતમાં દખીકતનો દોષ રહી ગયો હોય તો તે તરફ ધ્યાન ખેંચના અભ્યાસીઓને મદારી નમ્ર વિનંતિ છે.

ગજાથાની ઇતિહાસના મમથ રોધક ગૌરીશકર ઓઝાએ મહારાણા પ્રતાપના જીવન ઉપર ખૂબ પ્રમાણ પાડ્યો છે. આ વાત વખાણ ગયા ખરી જ એ પુસ્તક મદારા હાથમાં આવ્યું એટલે આ વખતે તો કંઈ ફેરફાર થઈ શક્યો નથી, પણ જો આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ કાઢવા જોટલી ચોખ્ખતા મિલકે તો તેમાં પ્રતાપ નવા રૂપે જ આલેખાયો.

શ્રી ગૌરીશકર ઓઝાએ નીચેની વિગતોમાં માત્ર અજવાળું નાખ્યું છે અને તેના કાણો વિગતાથી આપ્યા છે —

(૧) દલદીઘાટના સુદમાં મદાનાણુએ સપૂર્ણ વિજય મેળવ્યો હતો. તેમના બાનીશ હજાર રાજાતા ન હતો. રાણા

અવ કાદને ન્દામી નહોના ગયા. પણ મેગલ મેના ગલુ મૂકીને જાગી હતી.

(૪) અસ્વચ્ચીના પદાડમા આમપાસના ફળદ્રુપ પ્રદેશમાય રાણાને અખૂટ મંપત્તિ મળતી હતી. તેમને કોઈ દિવસ બૂંગે પેટે મુવું નહોતુ પડ્યુ. જટકું ગટવા માટે કુંવરીને રોડ નહોતું પડ્યું.

હાલ તુરત આટલી વસ્તુ પણ ધ્યાનમાં રાખવાથી ચક્રે: ઇતિહાસ-શિક્ષક મદારાણાની વાત નવી રીતે કહેજે. વિદ્યાર્થ વાતાં વાચીને આ વસ્તુ જાણ્યે તો પણ મદારાણા માટે એન દિલમાં વિશેષ માન અને પૂજ્યભાવ પ્રગટશે.

શ્રી. જવેગ્યદં મેઘાળીએ આ પુસ્તકનો પરિચય લખી આપવા કૃપા કરી છે તે માટે તેમનો, તેમજ મદારા અ પ્રથમ પ્રયાસને પ્રસિદ્ધ કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવા માં જાવનગર સ્ત્રી કેળવણી મંડળના મંચાલકોનો આભાર માનવાન આ તક લઉં છું.

ગાંધી આયંજનમ
છાયા (મોગમંદર કેસે)
તા. ૧-૪-૨૬

}

રામનારાયણ ના. પાટક

છવ લક્ષને ન્દારી નહોતા ગયા, પણ મોગલ સેના રણ મૂકીને ભાગી હતી.

(૨) અરવલ્લીના પદાર્થો આસપાસના ક્ષણદ્રુપ પ્રદેશમાંથી રાણાને અખૂટ સંપત્તિ મળતી હતી. તેમને કોઈ દિવસ જુએ, પેટે મુતું નહોતું પડ્યું. બટકું ગટકા માટે કુંવરીને રાતું, નહોતું પડ્યું.

દાસ તુરત આટલી વસ્તુ પણ ધ્યાનમાં રાખવાથી ચક્રેર ઇતિદાય-શિક્ષક મદારાણાની વાત નવી રીતે કહેશે. વિદ્યાર્થી વાત વાચાને આ વસ્તુ જાણ્યું તો પણ મદારાણા માટે એના દિલમાં વિશેષ માન અને પૂજ્યભાવ પ્રગટશે.

શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ આ પુસ્તકનો પરિચય લખી આપવા કૃપા કરી છે તે માટે તેમનો, તેમજ મદારા આ પ્રથમ પ્રવાસને પ્રસિદ્ધ કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવા માટે ભાવનગર સ્ત્રી કેળવણી મંડળના સંચાલકોનો આભાર માનવાની આ તક લઉં છું.

ગાંધી અભ્યાસપ્રમ
છાયા (ગોરખપુર રેલ્વે)
તા. ૧-૪-૨૬

}

રામનારાયણ તા. પાંકે,

M. E. KALHATKAR
SCULPTOR.

જાન્યુ : ૧૯૨૦

ધ્રુવપતિ સિવાજી મહારાજ

પ્રત્યુ :
૪ સ. ૧૯૨૦

શિવાજી મહારાજ

આજથી ત્રણસો વરસ પહેલાંની વાત છે. પુના શહેરમાં શાહજી રાજા રાજ કરે. શાહજી રાજાને બે
રાણી. એક માનીતી, બીજી અણમા-
નિતી. માનીતી રાણી સાથે શાહજી
રાજા વિંનપુર રહે અણમાનીતી
જાળબાઈ શિવનેરના કિલ્લામાં દિવસ કાઢે છે, નાના
શિવાજીને મોટા કરે છે ને રાજાની નજર રાખે છે.

એકવાર અજવાળી રાતે મા દીકરો અગાશીમાં બેઠાં છે. શિવાજી ભીમની ને અર્જુનની વાતો સાંભળે છે. અર્ધી રાત ગઈ તોય હોંકારા દે છે; યાકતો જ નથી. એમાં આજ શાહજી રાજા આવવાના છે. ઉજળો ચઢ-રમા માથે ચડ્યો, ગઢમા સોપો પડી ગયો. પણ મા દીકરો વાટ જોતાં યાકતાં નથી. ત્યાં તો ધબધબ દાદરે પગથીયાં ગાળ્યાં; શિવાજી બેઠો થઈ ઝડ્યો. માતાજી જોઈ રહ્યા. શાહજી રાજા ઉપર આવ્યા. ‘બાપુ આવ્યા, બાપુ આવ્યા’ કરતો શિવાજી વળગી પડ્યો. બાપુએ હેતથી બથમા લઈ લીધો. પાછલી રાત સૂધી વાતો કરી ને સો સૂતાં.

સવારમાં શિવાજી વહેલો વહેલો ઉઠ્યો, દાતણ પાણી કરી લીધાં, ઝટપટ નાહી લીધું. હરણનો તો પાર નથી; બાપુ સાથે આજ વિજાપુર જવું છે. નવાં નવાં લુગડાં પહેર્યાં. અપચપતી ચોરણી ને કઠકડતું ધડીયું, માથે લીલો સાફો, પગમા મળમલની મોજડી; કેડે નાનકડી તલવાર લટકાવી, પાતાના વટેરા ઉપર સવાર થઈને ગઢને દર-વાળે ઉભો. જા ને બાપુ તૈયાર થઈ ગયા. શિવનેરના કિલ્લેથી સવારી નીકળી ગઢ નીચે આવીને જીજાબાઈ વેલમા બેઠા. રણઝણ રણઝણ કરતી વેલ આલી. આગળ પાછળ પચ્છીસ પચ્છીસ દોડે સવાર વેલને બેચ પડ્યો શિવાજી ને શાહજી. બાપ દીકરો ઘોડા બેલવતાં આવે છે.

સહ્યાદ્રિની ખીણમાં ઘડીને મારગ ચાલ્યો. નાની મોટી નદીઓ ને કાળી ચોર ઝાડી વટાવી. સાંજ ધેડી ત્યાં વિજયપુરના ગઢમાં દાખલ થઈ ગયા.

વિજયપુરમાં આદિલશાહ સુલતાનનો રાજ છે. શાહજી રાજા સુલતાનના માનીતા સરદાર. શિદી, કાઝી ને અફઝુલખાન જેવા સરદારો શાહજી રાજાથી હરતી ફરે છે. શાહજી રાજાને કોઈના બાપની ખીક નથી. કચેરીમાં છાતી કાઢીને બેઝે, લડાઈમાં હુશમનનાં કાળજાં વીધે, એવા ગૂરવીર શાહજી ગજ છે દિલ્હીનો બાદશાહ પણ શાહજી રાજાને જાણે છે. આખું વિજયપુર શાહજી રાજાને સલામ ભરે છે.

શિવાજી તો હેડી હેડીના ગોઠીયા સાથે હળી-મળી ગયો. ચાર દિમા આખું વિજયપુર પગ દેડે કાઢી નાંખ્યું. બાઈબંધ-દોસ્તદારને. લઈને સાજ સવાર પાદર ઉપડે. પચાસ સાઠ છોકરા લેગા મળે જાત જાતની રમતો રમે. હુતુતુતુ ને ગેડી દટો, ખોખો ને ખારોપાટ. નાનેદ એવો અખાડો જમાવી દીધો. શાહજી રાજાએ એક ઉસ્તાદજી રાખ્યા. પછી તો કુસ્તી ને મલખમ, તલવાર-પટ્ટા ને ઘોડે સવારી એક પછી એક વિદ્યા હાથ કરી લીધી. તિરંદાજી તો શિવાજીની જ. કુસ્તીમાં તો દોદા ઉંચાને ઝીંકલી દે. જોત જોતામાં શિવાજી મોટો ભડ-ભાંદર થઈ ગયો.

એકવાર કચેરી ભરાણી છે. આદિલશાહ બાદશાહ કહે “શાહજી રાજા ! એકવાર શિવાજીને કચેરીમાં લઈ આવો; મારે એને જોવો છે.”

બાદશાહી પોશાક શાહજી રાજા કહે “બહુ સાફ.”

ગીજે દિવસે શિવાજી તો કચેરીમાં ઉપડ્યો. જરાબર ઠાઠ મારીને બાપુ સાથે ચાલ્યો.

કચેરીમાં બાદશાહ ઉચે સિંહાસને બેઠો છે. કોઈની સામે નજર સરખી કરતો નથી; શિવાજીએ તો જઈને જોવા તેવા નમસ્કાર કર્યા ને પડખે જ બેઠક જમાવી. બાદશાહ તો જોઈ રહ્યો. શાહજી રાજા સામે લાલ આંખ કરીને કહે “શાહજી રાજા ! આ તમારા શિવાજીને સલામ ભરતાંય નથી આવરતું. જરા શિખવજો.”

શાહજી રાજા તો સાંભળી રહ્યા શિવાજીને ખાઈ ગઈ પછી એ ટાણે કોઈ ન બોલ્યો. ત્યાં તો બાદશાહે પોશાક મંગાવ્યો. શિવાજીને કહે —

“આ લે શિવાજી ! તું મારા વહાલા સરદારનો કુવર છે. તને આ લેટ ઇં છું. લઈ લે”

મહાનર શિવાજી વિચારમાં પડી ગયો. પછી પોશાક લઈ કચેરીમાંથી બાગી નીકળ્યો; સીધો નદીએ પહોંચ્યો. પોશાક નદીમાં પધરાવી દીધો. હુમડાંબોળ નાહ્યો. સાંજે ઘેર ગયો રાતે બાપુ સાથે અબોહા રાખ્યા.

આદિલશાહ બાદશાહે શિવાજીને “જ્યા ને હેત ઉભરાઈ ગયું. જ્યારે હોય ત્યારે શાહજી રાજાને ખબર અંતર પૂછે. ફરવાં નીકળે તો કહેશે

શિવાજીનાં લગ્ન ‘શિવાજી ક્યાં ?’ શિવાજીને ય બાદશાહ ઉપર રીસ નહિ. એકવાર બાદશાહ કહે “બસ હવે શિવાજી બહુ મોટો થઈ ગયો. એનાં લગન કરો.” શાહજી રાજા કહે “હજી તો તેર વરસનું છોકરું છે.” પણ બાદશાહ માને ? એણે તો હાં પકડી. શાહજી રાજાએ લગનની તૈયારી માંડી.

વિજાપુર આખું શણગાર્યું ; બજારમાં ધન્ય પતાકા લાગી ગયા, પાણી છંટાઈ ગયાં, આંબા ને આરોપાલવનાં તોરણ બાંધી દીધાં; શાહજી રાજાની હવેલી તો સોને મઢી દીધી. બાદશાહે ખજાનો, ઉઘાડો મૂકી દીધો. હાથીની અંબાડીમાં શિવાજીનું કુલેકું ચડ્યું. શહેર આખાએ કુલડે ને કંકુએ વધાવ્યા. લગન મંડપમાં બાદશાહ પોતે પધાર્યા. શિવાજી પરણી ઉતર્યા ને બાદશાહને અને શાહજી રાજાને પગે પડ્યા. બાદશાહે માથે હાથ ‘મૂકી આશીર્વાદ દીધા. માંતાજીએ મોતીડે વધાવ્યા. શરણાઈના મીઠા સૂર સંભળાણા; સૌ હરખાતા ઘેર ગયા. બાદશાહે પોતાના શાહજીના બેટલી ધામધુમથી શિવાજીને પરણાવ્યા.

શાહજી રાજાને ચયું કે હવે શિવાજી હાથમાં નહિ, રહે. બાદશાહ તો આજ રાંછ છે ને કાલ રૂઠે. વળી

પુનાનું રાજ રેહું હતું અને શિવાજી મોટો થયો. એને રાજકાજ શીખવવાં ભેધએ. શાહજી સેના જમાવી રાજ પાસે દાદાજી કોંડદેવ કરીને એક બ્રાહ્મણ દીવાન હતા. પુનાનાં બાર ગામનો વહીવટ કરતા. એ દાદાજી સાથે શિવાજીને પુના મોકલી દીધા. જીજ્ઞાસુ પણ સાથે ગયાં.

દાદાજી ભારે દુશિયાર આદમી: રાજકાજના ખાંડ મોટા મોટા મુત્રદીને પાણી ભરાવે. શિવાજીને સગા દીકરાની જેમ રાખે. શિવાજી પણ એમની આમન્યા પાળે. દાદાજી પાસે રાજકાજ શીખે છે. પુના કરતાં, ડુંગરાની ખીણોમાં પોતાનાં બાર ગામ છે. ગામે ગામ પગે ચાલીને ફરી આવ્યા. સારા સારા બહોદ્દર માણસોને ગોતી કાઢ્યા, ને એને પોતાના સૈન્યમાં રાખી લીધા. માંડયા સૈન્ય વધારવા. સદ્યાદ્રિના ઘાટમાં પાંચ પંદર જુવાનીયા લઈને નીકળી પડે: પાંચ જોરડાનું ગામ હોય, પાંચ દસ માવળા રહેતા હોય એમાંથી એકાદ ઉઠાવે. માવળા કેવાં ધણી સાટે માથું વાઢી દે: જીવ જાય તોય લડાઈમાં પીઠ ન બતાવે. એક લગોટી પહેરે, કાળી કામળી ઓઢે અને ડુંગળી ને ભાખરી ખાય: જાડ હેઠે સૂઈ રહે ને જરાનું પાણી પી લે: એક એક કરતાં પચાસ સાઠ જુવાનની ટોળી જામી પડી.

એક ઉંડી ગુફામાં રહેઠાણ રાખ્યું. દિવસે ડુંગરા ખુંદે ને અજવાળી રાતે ભૂતના બરડા જેવી કાળમીંદ.

શિલાઓ ઉપર ધાત્રણા પાથરીને જામે: શિવાજી મહારાજે નાનપણમાં જા પાસે જૂન વાતો સાંભળેલી. રામાયણ ને મહાભારત આખુંયે મોઢે: વાત મંડાય ને બધા એક કાન થઈ જાય. એમાંય જ્યારે—‘દોઢ મણનો ગેડો લઈને ભીમભાઈએ દોડો દોડાવ્યો’—એ વાત આવે ત્યારે તો બધા દોઢ દોઢ વેંત ઉગ્ર થઈ જાય મધરાત સૂધી વાતોના ઝપાટા ભાલે. સવારમાં વહેલા ઉઠે ને પાછા ડુંગરામાં નીકળી પડે: બીજો ધંધો જ ન મળે.

એકવાર શિવાજી મહારાજ બેઠા છે: ચાર પાંચ સૈનિકો સિવાય બધા રખડવા ઉપડી ગયા છે. એમાં નેતાજી દોડતો આવ્યો. “મહારાજ, મહારાજ, મરાણા!”—“શું છે?” કરતા શિવાજી મહારાજ ઉભા થઈ ગયા. અધીં તલવાર ખેંચી; આંખને ઇસારે વાત પૂરી કરવા દીધું. નેતાજીએ સામી ટેકરીએ આંગળી ચીંધાડી; આમ મહારાજ જુએ ત્યાં ડુંગરા ઉપરથી દસ મુસલમાનો ઉઘાડી તલવારે દોડ્યા આવે: મહારાજને થયું—“નક્કી મરાણા.” પાંચ જ સૈનિક હાજર હતા. પાંચેય તૈયાર થઈ ગયા. ત્યાં તો કૌતુક થયું. ઓહ્યા દસેય આવીને શિવાજી મહારાજના પગમાં પડી ગયા! મહારાજ તો બેઈ જ રહ્યા. એકને હાથ ઝાલી બેઠો કર્યો. નેતાજી કહે “કોણ છે તમે?” એટલે દસેયનો નાયક આગળ આવ્યો. નમન કરીને બોલ્યો. “મારું નામ તાનાજી માલસૂરે. આ મારા ગોઠીયા છે. અમારે તમારી ટોળીમાં રહેવું છે.”

શિવાજી મહારાજ કહે “અમારી ટોળીમાં એમ દાખલ નહિ થવાય. અને તમે તો દાદીયું ચડાવીને આવ્યા. અમને શી ખાત્રી કે તમે આદિલશાહનાં માણસો નથી?”

તાનાજી માથું નમાવીને કહે “એની ખાત્રી કરો. અમારી પરીક્ષા કરો. પછી શંક છે?”

શિવાજી મહારાજે દસેયને એક હારમાં ઉભા રાખ્યા. પોતે હાથમાં તીર કામઠું લીધું. કાન સૂધી ખેંચીને કહે—“જેજો ! જેં ખરો સૈનિક હશે એને તીર નહિ વીધે. ખીજા વીધાઇ જશે. તૈયાર !”

સનનનન તીર છૂટ્યું. દસેય ટટ્ટાર છાતી કાઢીને. ઉભા રહ્યા. માથે થઇને તીર વેઢું ગયું.

શિવાજી મહારાજે તાનાજીને બથમાં લઇ લીધો. પછી તો સૈનિકો વધવા જ માંડ્યા. પાંચ દસ, પાંચ દસ કરતાં અઢીસોનું સૈન્ય થઇ ગયું અને “શિવાજી મહારાજની જય”થી હુંગરા ટોલવા માંડ્યા.

તોરણના કિલ્લો લીધો ને સ્વરાજ્યનાં તોરણ બાંધ્યાં. શિવાજી મહારાજની આગણીશ વર્ષની અવસ્થા. દાદાજી કોંડદેવ કારભાર કરે. શિવાજી સ્વરાજ્યનાં તોરણ સૈન્ય જમાવે. તોરણના ગઢમાંથી ધનના ચરૂ નીકળ્યા. એટલે ખજાનો તર-થઇ ગયો. રાજગઢ નામનો નવો કિલ્લો બાંધ્યો. પુનાની વાટમાં ચાકણગઢ આવે. એનો સુબો ફિરંગોળ:

એને સમજાવી દીધો. ગઢ ઉપર શિવાજી મહારાજની આજુ કરી વળી. ચાકણની સામે સિંહગઢનો જખરો ગઢ પડ્યો છે. મહારાજ કહે “આ ગઢ તો લીધે જ છૂટકો.” પરભાતના પોરમાં ચાલી નીકળ્યા. સૂરજ ઉગીને સમે થયો સેના ચાલી જાય છે; મોખરે શિવાજી મહારાજ. બર જુવાની છે; હાથીની મુંઠ જેવા હાથ ગોઠણે અડે છે. સવા ગજ પહોળી છાતી ઉપર ‘લોખંડી બખતર ભીડયું’ છે. ખરડા ઉપર ગેડાની ઢાલ પડી છે. જાંબુડા ઘોડાને માથે અસવાર થયા છે. જે પડખે તાનાજી ને ચેરાજીઃ ઘડી ઘડીમા ‘શિવાજી મહારાજની જય!’ ગજવે છે. સિંહગઢની તળેટી આવી. જખરો ગઢ. સુખો, ચેરમહુમદ ખસો સૈનિક લઈને જહાર નીકળ્યો. પણ અહિં શિવાજી મહારાજનો લડવાનો વિચાર ન હતો. એણે તો તાનાજીને મોકલ્યો. તાનાજીએ જઈને સમજાવી દીધો. સુખો પણ વખત વતી ગયો. સિંહગઢ માથે શિવાજીની આજુ કરી વળી:

કલ્યાણ પ્રાંતનો સુખેદાર મુઃલાં મહુમદખાનઃ બારે
જેરાવર આદમીઃ હુશીયારેય એવોઃ આખા પ્રાંતની
આવકના રૂપિયા ઉધરાવીને વિજાપુર
શાહજાદાની ઝોરત જાયઃ સાથે દોઢસોઃ ઘોડેસવાર છે.
ગાડામાં રૂપિયાના થેલા ભર્યા છેઃ
કુંગરાઉ મારગે હાલ્યા જાયઃ કોઈની બીક નથીઃ મહુમદ-

ખાનના માથામાં રાઈ ભરી છે. અરધોક પંથ કાપ્યો, ત્યાં મોં-મુઝણું થવા આવ્યું.

અહીં શિવાજી મહારાજને સમાચાર મળ્યા કે શિકાર જાય છે: મુઢલાં મહમદખાન સાથે લાખ દોઢ લાખનો માલ: આવો લાગ કેદી મળે? મહારાજ ખટ બેઠા થઈ ગયા. આણીકોર તાનાજી, ચેસાજી ને આખાજી સોનદેવ પટોપટ તૈયાર થઈ ગયા. મારગ રોકીને બેઠા.

‘ખડખડ ખડખડ’ ગાડાનો ખખડાટ થયો. તડખડ તડખડ ઘોડાના ડાબલા ગાજ્યા. રસાલો પાસે આવ્યો. ■ શિવાજી મહારાજની જય” ઘોડતોડ આખાજી સોનદેવ તૂટી પડ્યો. મશાલો ઓલવાઈ ગઈ; તડાફડી બોલી ગઈ. મહમદખાનને જીવતો ઝાડ્યો: ખજનો લઈને રાજગઢ ઉપડી ગયા. ખાનને સમાચાર દેવા વિજયપુર જવા દીધો.

આખાજી સોનદેવને કડ્યાણ પ્રાંત ઉપર મોકલ્યો: સોનદેવે ઝપટ કરી. એક બે ત્રણ: ગઢ ઉપર ગઢ લેવા માંડ્યા. ફેટલાયને ફેદ કર્યા. એમાં મુઢલાં મહમદખાનના શાહજહાની ઓરત પકડાણી. રૂપાળી રજા જેવી: આખાજીને થયું, લાવ્યને મહારાજને લેટ ધરી દઉં. મોઢું ઈનામ મળશે. મહારાજ રાજી થશે. સાથે લઈને રાજગઢ ભણી ઉપડ્યો.

મહારાજ ગઢ નીચે તંબુ તાણીને પડ્યા છે. એકાદ બે ગઢ લીધે જાય છે. કોઈ સુકિતથી તો કોઈ મારી

કુટીને: તાનાજી તો મારો વા'લો ભારે ભુગતિવાળો:
ખડના ભારામાં તલવારો નાખીને ગઢમાં પેત્રી જાય:
ને ગઢ લઈ લે:

એકવાર સવારનો વખત છે: મહારાજ બેઠા છે.
કોઈ સરદાર પાસે નથી. આગાજી લાગ જોઈને આવ્યો.
આગાજીને કદ્યાણ પ્રાંતનો સુબેદાર બનાવ્યો છે: એનું
માન જેવું તેવું નથી. નમન કરીને ગાદી નીચે બેઠો.
ધીરે રહીને બીતાં બીતાં વાત લચ્ચારી:—

“મહારાજ આપને માટે એક ચીજ લાવ્યો છું.”

“જોલો, શું લાવ્યા છે?”

“આપ રાજી થઈ જાઓ એવું છે.”

“પણ ભેડ તો ખરો.”

“આપ સ્વીકારશે?”

“મને જતાવ, પછી કહું.”

આગાજી બહાર ગયો. શાહજહાને લઈને તંબુમાં
આવ્યો.

ભાઈ બિચારી થરં થરં કંપે છે: એને મન શિવાજી
રાક્ષસ છે: કોઈ દિ લાવ્યો નથી: એના પંખામાંથી શે
છુટાય? ખુદાની બંદગી કરે છે: પગનો અવાજ થયો.
મહારાજે આમ ઉચે જોયું.....

જોયું ન જોયું ને આંખ ધરતીમાં ખુતી ગઈ.
પડખે જ આગાજી ઉભેલો:

“આબાજી ! આ શું ? આ કેની જોરત ?”

“ખાનના શાહજાદાની.”

“તે એને અહિં કેમ લાવ્યો ?”

આપને લેટ ધ.....

શું ?.....

મહારાજના બત્રીસ કરોડ રૂવાડાં બેઠાં થઈ ગયાં.
“આબાજી ! શિવાજી લુંટારો નથી, રજપૂત છે. રંડીબાજ નથી, રાજા છે.”.....

આબાજીને માથે જાણે આલ તૂટી પડ્યો. ધરતી જોતરવા મંડ્યો. મહારાજની રીસ એ જાણતો; અને ભૂલ નાની સૂની નહોતી ગરીરમાંથી ધુજ વઘૂટી ગઈ. પરસેવે રેળબેગ થઈ ગયો. મહારાજે જોઈ લીધું.

“આબાજી ! અત્યારે તો જવા દઉં છું. પણ હવેથી જો આવી ભૂલ થઈ તો માથું ધડથી જુડું થશે.”

આબાજી નીચે મોઢે ચાડ્યો ગયો.

“તાનાજી ! આને સો મોટેસવાર લઈ વિજાપુર મૂકી આવ; અને આખા સૈન્યને દહીં દો કે આજથી કોઈ જોરત જાત ઉપર હાથ ઉપાડશે કે કેદ કરશે તો ઘાણીએ ઘાલીને તેલ દાઢીય !”

મુઢલાં મહમદખાન ધા નાખતો વિજાપુર પહોંચ્યો. સર દયેરીમાં બાદશાહને સંભળાવ્યું કે “વિજાપુરની બાદશાહી કાલ સવારે ધૂળમાં મળશે.”

બાદશાહ કહે “પણ આટલું બધું છે શું?”

“બીબું શું હોય, આ તમારો

શાહજી રાજા કેદ માનીતો શાહજી રાજા: એના દીક

રાએ આખો ખાતનો લુટી લીધો ને

કલ્યાણ પ્રાંતને માથે આડું વાળ્યું.”

વેણું વેણું બાદશાહને અંગે ઝાઝા લાગી. એની

કુલ-ગુલામી કાયા માથે બાણ કરોડ રૂવાડાં બેઠાં થઈ

ગયાં. લા...લ ધુમ આંખ થઈ ગઈ: વજીરને કહે “ક્યાં

છે એ શાહજી?”

“બાદશાહ સલામતે એને કર્ણાટક મોકલ્યા છે.”

એ....મ ? લખો ક.ગ. સરદાર ઘોરપડેને લખો

કે એકદમ શાહજીને લઇને હાજર થઈ જાય.

વજીર સાહેબે બીડો તૈયાર કર્યો. બાદશાહની

મ્હોર મારીને કર્ણાટક સવાર દોડાવ્યો.

અહિં કર્ણાટકમાં શાહજી રાજા તો રૂડી રીતે

કારભાર ચલાવે છે; રૈયત સુખી છે. શાહજી રાજાનાં

બારે માન-પાન છે. કર્ણાટકમાં બીજો સરદાર ઘોરપડે

હતો: એ તો ઈર્ષ્યા કરી કરીને બગી જાય છે. શાહજી

રાજાને કાઢવાના કાવાદાવા રચે છે. એમાં બાદશાહનો

દુકન મળ્યો. વાંચ્યો ને ચેર લોહી ચડ્યું: પણ શાહજી

રાજાને પકડવા કેમ કરીને? એ કાંઈ રમત વાત નહિ.

એક યુક્તિ સૂઝી: શાહજી રાજાને જમવા નોતર્યા:

શાહજી રાજા જમવા આવ્યા. એમને કાઈ ખબર નથી. ઘોરપડેનો હરખ તો માતો નથી. હમ્મી હસીને વાતો કરે છે. સૌ જમી ઉઠ્યા. પાનસોપારી લઈને શાહજી રાજાએ રજા માગી: ત્યાં તો દિવાનખાનામાં પચીસ હુથીઆરખ સૈનિકો દોડ્યા આવ્યા. શાહજી રાજા સમજી ગયા દુગો થયો. તલવાર ખેંચવા વતય, ત્યાં તો પાછળથી ચાર જણાએ ઝાલી લીધા: ઘોરપડે તો પગે લાગીને કહે “બાદશાહનો હુકમ છે.”

શાહજી રાજા કહે “આલો વિજાપુર. ત્યાં જોયું જશે” વિજાપુર આવ્યા. પણ બાદશાહ તો એવો ખીનઈ ગયો કે શાહજી રાજાનું મોઢુંય ન જોયું: પરખાર્યા અંધારી કોટડીમાં મોકલી દીધા! શાહજી રાજાને થયું કે નક્કી શિવાજીએ કાક ધાંધલ કયું લાગે છે. પણ વાંધો નહિ; એ મને છોડાવ્યા વગર નહિ રહે.

શિવાજી મહારાજને વાયુ વેગે વાત મળી: બાપુને કેદ કર્યા! ઘડીક તો વિચારમા પડી ગયા. મનમાં થયું કે બાદશાહને વિનવીને છોડાવું: માતાજીની સલાહ લીધી. રાણીજીનો મત પૂછ્યો. તાનાજી, ચેસાજી, બાઈ-બધોને પૂછ્યું: બધા કહે “ગમે તે થાય પણ બાદશાહને તો ન જ નમવું.” શિવાજી મહારાજને તો એ ગમતી વાત હતી: પણ બાપુને કેમ છોડાવવા? એક વિચાર સૂઝી ગયો: વિજાપુરના બાદશાહ સાથે દિલ્હીના બાદશાહને વેર હતું: બાદશાહ શાહજી હાં અને દખ્ખણનો

સુખો શાહજહો ઐ.રંગજેશ શાહજી રાજના ઓળખીતા હતાઃ એટલે બાદશાહ શાહજહાંને કાગળ લખ્યો કે “મારે તમારી નોકરીમાં રહેવું છે. મને દખ્ખણનો કારભાર સોંપો અને મારા બાપુને વગર વાંકે કેદ કર્યા છે તે વિજયપુરના શાહને લખો કે છોડી મૂકે.”

સાતદિવસમાં મારતે ઘોડે સવાર દિલ્હી પહોંચ્યોઃ શાહજહાં તો કાગળ વાંચીને રાજી રાજી થઈ ગયો. શિવાજીને નોકરીમાં રાખી લીધો ને વિજયપુર લખ્યું કે “આ કાગળ દેખત અમારા દોસ્ત શાહજી રાજને છોડી મૂકજો, નહિતર નહિં બને.”

દિલ્હીના બાદશાહનો કાગળ વાંચીને શાહ હિંમત હારી ગયો. નરત શાહજી ગજને છૂટા કરી દીધા. પાછી સરદારી સોંપીને કર્ણાટક મોકલ્યા.

અહિં શિવાજી મહારાજને નોકરીની કાંઈ પડી નહોતીઃ બાપુ છૂટયાના ખબર મળ્યા કે બીજે દિ કામે લાગી ગયા માંડ્યા લશ્કર જમાવવા.

કૃષ્ણા નદીને કાંઠે ચાક્રા ગામ છે. ચાક્રામાં રામદાસ સમર્થનો જગરો મઠ છે રામદાસ સ્વામીનું એકજ

કામઃ શિવાજીનું સૈન્ય વધારવાનુંઃ

રામદાસ સમર્થ કોઈ શૂરવીર જીવાન નજરે પડ્યો કે તરત કહેશે “શિવાજીનો સૈનિક થઈ જા. રામજી તાર્કે બહુ કરશે.”

રામદાસ સ્વામીની તો જોર વાત છે: રામદાસ સ્વામી તેર વરસના હતા: એમના મોટાભાઈએ લગનની ધામધૂમ માંડી: માંડવામાં પરજુવા બેઠા; પરજુતાં પરજુતાં વિચાર થયો કે જો પરજુયો તો મુવો પડ્યો. છું. એકદમ ભાગ્યા. જઈને ગોદાવરીમા પડ્યા. બધા દોડા-દોડ પકડવા આગ્યા. પણ રામદાસ સ્વામી તો બે ત્રણ ગાઉને માથે નીકળી ગયા. પછી બાર વરસ તપ કર્યું. બીજા બાર વરસ આખા દેશમાં ફર્યા; અને પછી ચાકુળમાં મઠ બાંધીને રહ્યા.

શિવાજી મહારાજને બજાર પડી કે તરત રસાલા સાથે દર્શન કરવા ઉપડ્યા:

સમર્થ તો મોટી પાટ ઉપર બેઠા છે. માથે લાંબી જટા, અણીયાળી દાઢી, ને સાઠા ચાર આંગળનું કપાળ જગારા મારે છે: રામકથાના ડુંહા લલકારે છે. હરિજનો સંભળે છે. ત્યાં શિવાજી મહારાજની સવારી આવી પહોંચી. એક શિષ્ય બધાને લેવા ગયો. સૌ ગુપચુપ કથા સાંભળવા બેસી ગયા. કથા પૂરી થઈ. સૌ પોતપોતાને કામે લાગી ગયા. શિવાજી મહારાજ તો સમર્થ સામે જોઈ જ રહ્યા ધરાતા જ નથી. બસ ઉઠવાનું મન જ નથી થતું. થોડીવારે રામદાસ સ્વામીએ બજાર અંતર પૂછ્યા: રાજકાજની વાતો કરી: સાથે ભોજન લીધું. આખી રાત વાતો કરી. સવારમાં શિવાજી મહારાજે રજા લીધી.

તે દિવસથી સમર્થને ગુરુ કરી માન્યા. સમર્થનાં વેણ કદિ ન ઉઠાવે, સમર્થની સલાહ લઈ સારાં કામ ઉપાદે: સમર્થનો લગવો ઝરો. શિવાજી મહારાજના મહેલ માથે ચડી ગયો. શિવાજીના સૈન્યને મોખરે નિશાન લગવા; ઝંડાનું. આજ પણ કોહ્લાપૂરના મહારાજને મહેલે લાગવો ઝંડો ઝડાડા દઈ રહ્યો છે અને રામદાસ સમર્થની જય ગજવી રહ્યો છે.

રોહિડાનો કિલ્લો સારે મજબુત. બાદલ દેશમુખ ખાજી મળ્યો. એનો ધણી: શિવાજી મહારાજનો ઠટ્ટો હુશમન.

જાવળીના અંદરાન મોરેને મારીને મહારાજ રોહિડા આવ્યા. ઘેરો નાખ્યો. ગઢ ચઢવા દોરીની નીસરણી તૈયાર હતી. રાતનો ખીલો પહોર થયો. ચટ ચટ સૌથી પહેલા મહારાજ ચડી ગયા. પછી આખાજી, એક પછી એક માંડ્યા ચઢવા; ધખો ધખ અંદર પડ્યા. સૈનિકો જાગી ગયા. રીડ થઈ, બાદલ જાગ્યો. ધીંગાણું મચ્યું. પણ અંધારું એવું કે પોતાનો-પારકો કાંઈ કળાય નહિ. આખાજીએ સુક્તિ કરી. પડખે જ જળરી ખડની ગંજ હતી. એમાં આગ મેલી દીધી: હડ હડ હડ લાડકો થયો. અજવાળામાં ઘડીલાર સૌ અંજાઈ ગયા. મહારાજ ઝપટ કરીને બાદલ સામે પહોંચ્યા. એક ઘા ને બે કટકા: ઠાર માર્યો. બાદલ પડ્યો ને સૈનિકોના પગ ઢીલા થઈ ગયા.

ભાગવાની તૈયારી છે, ત્યાં બાદલનો શૂરો પ્રધાન બાજી પ્રભુ તલવાર લઇને દોડ્યો આવ્યો. માંડ્યો ઝીંક બોલાવવા. મારતો મારતો આબાજીની લગોલગ જઈ પહોંચ્યો. આબાજી તો છેટેથી આ પરાક્રમ જોઈ જ રહ્યો. મનમાં થયું કે-વાહ વાહ! કેવો લડે છે ! લડતો દીકરો છે. આવો મહાદરીઓ તો શિવાજીના સૈન્યમાં જ શોભે. લડતાં લડતાં સ્વરાજ્યની વાત સમજાવી દીધી. બાજી પ્રભુને ગળે વાત ઉતરી ગઈ. મહારાજને ચરણે તલવાર ધરી દીધી બાજી પ્રભુને તાનાજીની. હારનો સરદાર બનાવી એક કિલ્લો સોંપ્યો.

વિજયપુરના દરબારમાં જાણ થઈ: શિવાજી એક ખડી એક ગઢ ફળાવતો જાય છે: અફઝલખાન. એની ફાટ બહુ વધી ગઈ છે: એવું માંભગીને બાદશાહને તો પગથી તે માથા સુધી લાગી ગઈ: કચેરીમાં બીડું ફેરવ્યું કે “જે શિવાજીને ખકડી લાવે એને એક લાખની જાગીર ઇનામ!”

બીડું સભામાં ફેરવા માંડ્યું. મોતની સામે થવાની ઠાપની હિંમત નથી. સૌ ન થયું જોઈ ગયા. બાદશાહનું કાગળું તો બગીને ખાખ થઈ જાય છે. ત્યાં તો અફઝલ ઉઠ્યો. અમ બીડું ઝડપ્યું. ભર કચેરીમાં ઉભો ને ઉભો ચાવી ગયો.

“શાબાશ ! શાબાશ !” કરતો શાહ ઉભો થઈ ગયો. પોતાની તલવાર ખાનની કમરે લટકાવી: નવલખો

હાર ખાનની ટાકે પહેરાવી દીધો.

આખી કચેરી ભેઈ રહી.

ખાર હજાર ચુનંદા ઘોડેસ્વાર લઈ ખાન ઉપડ્યો. રસ્તામાં પંઢરપુરના વિઠોજાની મૂર્તિ તોડી, તુળજાપુરમાં ભવાનીની મૂર્તિ તોડી, ને મજલ દર મજલ કરતો મહાગજેશ્વરની ખીણમાં આવી પડ્યો.

અહિં શિવાજી મહારાજને ગંધી બાતમી મળી ગઈ: એકદમ સૈન્ય લેશું કયું: મહાગજેશ્વર સામે પ્રતાપ-ગઢમાં આવી ગયા. એના ગોઠવી દીધી: તોપો ગોઠવાઈ ગઈ: એવી તૈયારી કરી કે એક અરજુન તો શુ પણ પાંચ અરજુન આવે તોય ઠારી ન શાવે.

વાઈ પ્રાંતમાં કૃષ્ણાજી કુલકર્ણી હતા. ખાનસાહેબે એમને બોલાવ્યા. શિવાજી સાથે સંવાદ મસલત કરવા મોકલ્યા.

કુલકર્ણી તો શિવાજીને મળ્યા. થોડી ઘણી વાત-ચીત કરી, એટલે શિવાજી મહારાજ દહે "તમે બ્રાહ્મણના દીકરા થઈ આ શું કરો છો? આં ખાન કાલ સવારે મૂર્તિ ભાંગીને આવે છે. ગૌમાંસ ખાવ છે. રેવ-તને ધાન ધાન ને ખાન ખાન કરી નાખી છે: તમે તે અરણસ્તાનના રહેવાશી છો કે મહારાષ્ટ્રના? ચરમ નથી આવતી એની નોકરી કરતાં?"

કુલકર્ણી તો સાંજગી રહ્યા એનાં પડળ ખુલી ગયાં.

મનમાં થયું કે મેં ભારે ભૂલ કરી. તરત મહારાજને કોલ દીધો કે “આજથી ખાનની નોકરી મૂકી.” ખાનને સમાચાર ફઇ શિવાજી મહારાજનો સેવક થઇ ગયો.

ખાન સાહેબ તો વિચારમાં પડી ગયા કે હવે કરવું શું? સરદારોની સલાહ લીધી. જધા ઠહે—“ઉઠાવી દો કિલ્લો એ મગતરાના શા ભાર છે?” હજી વાત ચાલે છે ત્યાં શિવાજી મહારાજનો વકીલ આવ્યો. ગોપીનાથપંત દુશિયાર આદમી હતા. ખાનને સમ-વતવ્યા. મહારાજનો સંદેશો દીધો કે આપણે નકામા લડી મરીએ છીએ. સૈન્યનો ઘાણ વળી જાય, એ કરતાં આપણે બેચ મગીએ. મારા રાજ્યની તમે હક ખાંધી દો; પછી છે કાંઈ?

ખાનને વાત ગમી. ટાઢે પાણીએ ઝસ જશે. બીજે દિવસે સાંજે મળવાનું નક્કી કર્યું.

શિવાજી મહારાજે તો ભારે ધામધુમ માંડી: પ્રતાપ-ગઢ નીચે વ્હજીની ટેકરી ઉપર મોટો મંડપ ખડો કર્યો. એને અશોખાલવ ને આંગાનાં તોરણે શણગાર્યો. ખાનને આવ્યાના મારગ ઉપર ઘન પતાકા ગોઠવી દીધા. બીજા બધા રસ્તા મોટાં મોટાં ઝાડ નાખીને બંધ કરાવ્યા. ખરેખરે ઠઠ જમાવ્યો.

ખાન સાહેબ આ જોયો ઠાઠ જોઇ રાજી રાજી થઈ ગયા. મર્ગનાં વળત થયો એટલે સાથે એક કદા-

પર સરદારને લઈને ઉપડ્યા. બીજાને તૈયાર રહેવા. કહી દીધું. વખત છે ને દગો થાય. અકલુવખાન તો પૂરે પાંચ હાથ ઉઠ્યો; આલને થોભ દે એવો; કાળી લમ્બર દાઢી, માથે શિરપેચ ને કમરે તલવાર લટકાવી છે. એને મન શિવાજી છોકરું છે.

શિવાજી મહારાજ તૈયાર થયા. માતાજીને પગે પડીને આશીર્વાદ લીધા. પોતાને કાંઈ થાય તો પાછળથી નાજની કેમ ગોઠવણ કરવી, એ બધું નક્કી કરી દીધું. ખાન વહેમાઈ બચ નહિ એટલે સાથે એક તાનાજીને જ લઈ લીધો. અકલુવખાન કદાચ છે ને દગો કરે એટલે મહારાજે હાથમાં વાઘ નળ પહેરી લીધા છે. માથે લોખંડી ટોપ પહેર્યો છે. “જય ગુરુ સમર્થ!” કહીને મહારાજ નીકળ્યા. ધીરે ધીરે મંડપમાં પહોંચ્યા.

મંડપમાં પગ મૂક્યો ને ખાન ઉભો થઈ ગયો. હેતના ઉમંગકાથી સામે લેવા આવ્યો; અને રાક્ષસ જેવી જુલ્મઓમાં મહારાજને લઈ લીધા. કેટલી કટાર કાઢીને શિવાજીના પેટમાં હુલાવી દીધી. મહારાજ ચેતી ગયા. કટાર બખ્તરમાં અથડાઈ ને પાછી પડી એક ઝપાટે ખાનના પેટમાં વાઘ નળ ખોસી દીધા. બીજે ઝપાટે આંતરડાંના દગલો થઈ ગયો. “દગા! દગા!” કરતો ખાન ધળ દઈને લોંચ પડ્યો. પડતાં પડતાં મહારાજને માથે તલવાર ઝીંકી; પણ મહારાજ પતંગીયાની જેમ

કુદીને એક કોર ખસી ગયા. ખાનનો સાથી શિવાજી ઉપર ધસી આવ્યો. તાનાજીએ એક ધાએ એનું માથું ઉઠાવી દીધું!

તાનાજી ને મહારાજ ઝટપટ ગઢ ઉપર પહોંચી ગયા અને ત્યાંથી તોખનો મારો આદ્યો; ખાનના સૈન્યમાં લંગાણ પડ્યું: તાનાજી ને જાજી પાંચસો સૈનિક લઈને છાવણી ઉપર તૂટી પડ્યા. ઠેઠ કૃષ્ણાને સામે ૩ ઠે તગડી મૂક્યા. ખાનનો બધો માલ ગઢ ઉપર લઈ આવ્યો. કેટલાય હાથી, ઘોડા. ઉટ, તોપો અને સાત લાખ રૂપિયા તો રોકડા મળ્યા! શિવાજી મહારાજનું તો કામ પાટી ગયું.

ધોળેલ મૂળા જેવું ખાનનું લશ્કર વિજાપુર પહોંચ્યું.

ખાદયાહને બે દિવસ સુધી અનાજ જાજી મળ્યું. ન લાભ્યું. વિજાપુરની ગાદી જવાની

ખીક પેસી ગઈ: ખીજે જ દિવસે જખરું સૈન્ય તૈયાર કર્યું. શીદી ને કામલ લશ્કર લઈને નીકળ્યા.

વૈશાખ મહિનાનો તડકો માથું ફાડી નાખે છે. સૂરજ નારાયણ નર્મ્યા અંગાર વરસાવે છે. સૈનિકો પરસેવે રેખજેખ ચર્મ ગયા છે; તોય માર માર કરતાં દોડ્યા જાય છે. સાંજ પડ્યે થોડો આરામ લઈ રાતો રાત કૂચ કરે છે.

શિવાજી મહારાજને ખબર મળી ગયા. એકદમ સુકામ ઉઠાવ્યો. કોલ્હાપુરથી બાર માર્મલને છેટે પન્હાળ-

ગઢમાં છાવણી નાખી. ગઢમાં દાણોપાણી ભરી દીધાં. તોપો ગોઠવી દીધી. તૈયાર થઈને બેઠા. રાત દિવસ દરવાજા બંધ રાખવાનો હુકમ કરી દીધો.

શીરી ફાઝલની સેના આવી પહોંચી પાણીના પુરની જેમ ગઢ ફરતી વોટખાઈ ગઈ: ચોમેર રસ્તાનાં નાકાં રોકી ચોકી પહોંચા બેસાડી દીધા. સાગર જેવું સૈન્ય પાંચ પાંચ ગાઉમાં પથરાઈ પડ્યું. હાથી, घोडा, ઉંટનો તો ખાર નથી. હજારો તંબુ ને શવરીઓ ખડાં થઈ ગયાં: જાણે દૂધના મહાસાગર વચ્ચે વચ્ચે સરદાર સાહેબોના ઝરીયાની તંબુ ખડા કરી દીધા! તંબુને માથે સોના રૂપાનાં ઇંડાં સૂરજના તેજે અગકારા કરી રહ્યાં છે: છાવણીમાં શુભતાન મચી ગયાં છે.

આવડી બધી સેના જોઈને શિવાજી મહારાજ વિચારમાં પડી ગયા. આ કાંઈ મારી મરાય એટલી ફાજ નથી. આતું કાઈક કરવું જોઈએ. ‘હે માતાજી! હાજ રાખજો’—કહીને ઉઠ્યા. તાનાજી, બાજી, આગાજી, નેતાજી, ચેસાજી બધા સરદારોને કર્યા લેગા. પાંચસો પાંચસોની ટુકડીઓ પાડી દીધી.

બીજે દિવસે ખરે બપોરે દરવાજામાંથી નીકળીને તૂટી પડ્યા. બધા રસોઈ પાણી કરે છે: અચાનક હુલ્લો થયો: અજોઝબ તલવારો ખેંચી સામા થઈ ગયા. ત્યાં તો શિવાજી મહારાજ સૈન્ય લઈ ગઢમાં ભરાઈ ગયા. ધબોધબ બારણાં

દઈ દીધાં. એએક હજારનો ઘાણ કાઢી નાખ્યો.

પત્રી તો કોઈકવાર રાતે ને કોઈકવાર : પદોદીએ એમ સૈન્ય જોણું કરવા મોકલ્યા.

શીદી ને ફાજલે વિચાર કર્યો કે આમ ક્યાં માર ખાવો ? “જસકાલ સવારમાં ગઢને તોપને ગોળે ઉડાવી દો !” હજી અર્ધ પાત થાય છે ત્યાં તો મહારાજને ખબર પહોંચી ગયક. “કાલ કિટલો ઉડવાનો !”

તાનાજી કહે “મહારાજ ! જે થવાની હોય તે થાય; કાલ દરવાજા ઉઘાડી તૂટી પડીએ.”

મહારાજ કહે “એમ મરી ખુટયે શો દિ વળે ?”

બાજી કહે “મને એક વાત સૂઝે છે.”

“શું ?”

આપ અઢીસો સવાર લઈ વિશાળગઢ ચાડ્યા જાઓ; અમે ગઢ સાચવશું.”

“જા, જા, ગાંડા ! એવું તે થાય ? શિવાજી શું બાયલો છે કે છાનોમાનો ભાગી જાય !”

“છાના માના કેાણુ કહે છે ?”

“ત્યારે ?”

“સામા સૈન્યને વીધીને.”

“હં ! એ ઠીક છે.”

સૌને વાત ગમી ગઈ.

મહારાજ, બાણ ને તાનાણ, એક હબરનું સૈન્ય
લઈ વિશાળગઢ બાય. ચેસાણ ને નેતાણ ગઢ સાચવે.
નક્કી થઈ ગયું. એક હબર શૂ.વીર તૈયાર થઈ ગયા.
હથીઆર-પડીઆર બાંધી લીધાં.

પ્રાગડના દોરા કુટતા આવે છે. મોંસુઝણ થયું
નથી. બધા મુસલમાન સૈનિકો તૈયાર થાય છે; આજ
ફાઝલમીયાં તોપને ગોળે ગઢ ઉડાવી દેવાનાં છે. અ.ન-
હનો પાર નથી; કાવા-કાપી થાય છે. ગડુડુડુડુ, ગડુડુડુડુ
હોકા ગગડાવે છે; કોઈ લહેરી જીવાનયા ટાઢા પહોરનાં
ગમ્પાં હાંકે છે. શીદી ને ફાઝલ મળમલને ગાદી તકીચે
આટા પડ્યા છે; રૂપેરી હોકાની નળી હાથમાં રાખીને
લડાઈની વાતો ચલાવે છે:

એમાં રીડ થઈ-“મારો! મારો! ઘો, ઘો!”-હોકારા
ને પઠકારા થવા માંડ્યા. ટેકરી ઉપરથી સહસ્રહાટ સેના
ઉતરી ને ફેાજને કાપતા માવળા મહારાજને મારગ દેવા
માંડ્યા. જોત જોતામાં મહારાજ છાવણી બહાર નીકળી
ગયા.

શીદી ને ફાઝલ ઘોડે ચડ્યા. લાગતા શિવાજીની
પાછળ અધુરું સૈન્ય ઉપડ્યું.

પણ કોઈનાં ઘોડાં શિવાજી મહારાજના ઘોડાને
પહોંચે એમ નહોતું. એમાંય ડુંગરાઉ મારગ. ઘડીક આ
ટેકરી ઉપર દેખાય તો ઘડીક સામી ટેકરીએ: ઘડીક ઉડી

ખીણમાં ઘોડા દોડ્યા જતા દેખાય તો ઘડીક જાડીમાં સંતાકુકડી રમાડેઃ એ તો બાણે સીનેમાની પ્રીલમ !

એમ કરતાં કરતાં વિશાળગઢ દેખાણો. મહારાજે પાછળ નજર કરી તો સૈન્ય વહું આવે છે. બાણએ મહારાજનું મન વાંચી લીધું. આગળ આવીને કહેઃ-

“મહારાજ ! આમને આમ ગઢ ભેગા નહિ થવાય, અને હવે ઘોડાં દાણે એવો મારગ પણ નથી. એટલે આપ થોડાં માણસો લઈ તાનાજી સાથે ગઢ માથે પહોંચી બાણો. હું આ દેાજને રોડી રાખીશ. ”

“ના, ના. આ સામે લશ્કર થોડું નથી. તને ને તારા સૈનિકોને વાઢી નાખે. અને હવે મરણું તો બધાયે સાથે જ મરણું. ”

પણ બાણ ન માન્યો. એણે તો હઠ પકડી કે બસ બાણો ને બાણો. ઝટ પહોંચી બાણો. “જઈને તોપના બડાકા કરજો. ” વાત કરવાનો વખત નહોતો. શિવાજી મહારાજ, નેતાજી ને થોડા માવળા આગળ ગયા.

જોતજોતામાં સૈન્ય આવી પહોંચું. ભેટભેટા થઈ ગયા. સાંકડી ખીણમાં બાણ આડો ઉભો છે. બેય કોર ઉંચી ઉંચી ટેકરીઓઃ એક ઘોડેસવાર માંડ ચાલે એટલી જગ્યા. પચાસ સાઠ વાર લાંબી નેજઃ ફાઝલમીયાં બચકાઈને ઉભા. ખીજે કોઈ મારગ ન મળે. ચારે કોર ઉંચા ઉંચા ડુંગરા, ને ઉડી ઉડી ખીણઃ એક જ રસ્તોઃ ફાઝલ

“ ગમે તેમ કરીને શિવાજીને સમજાવો. હવે તો હદ થાય છે.”

શાહજી ગજા પણ ગાદથાહનું મન જાણી ગયા. શિવાજીને સમજાવવાનું વ્યયન દીધું.

શિવાજી મહારાજને જાણ થઈ કે બાપુ પૂના આવે છે. પ્રધાનજી મોરોપંથ પિંગળેને તેડાવ્યાઃ બાપુને જેજુરીના દેરાલયમાં મળવાનું ઠરાવ્યું. મંદિર સજવાને હુકમ કરી દીધો.

જરાગર પૂના ને પંઢરપુરની વચ્ચે જેજુરીનું મંદિર છેઃ જૂનું પુરાણું મંદિરઃ મોરોપંથ તો કડીયા કારીગર લઈને ઉપડયો.

જૂનું મંદિર નવું થવા માંડ્યું. રંગરોગાન, ધજા પતાકા ને સાવ નવા સુવર્ણ કળસ ચડાવી દીધા. હાંડી તળતા ને ઝુમ્મર લટકાવી દીધાં રૂપેરી કમાડ ચડાવ્યાં. પૂજારીઓને નવાં વસ્ત્ર અપાવ્યાં. પૂજા માટે ચાંદીનાં વાસણ કરાવી દીધાં. અને ફરતો બજારે ગાઉ યુધી રસ્તો શણગાર્યો. પાણી છાંટીને પાથરણાં પથરાવી દીધાં.

આવી રીતની તૈયારીઓ થઈ રહી છેઃ ત્યાં શિવાજી મહારાજ આવી પહોંચ્યા. જે ગાઉ ઉપર તંજુ તાણ્યો. તંજુને માથે બગવો ઝંડો ઝપાટા દર્શ રહ્યો છેઃ થોડી-વારમાં શાહજી રાજા આવી પહોંચ્યા. આજ દસ દસ વરસથી બાપ દીકરો મળ્યા નથીઃ મંદિરમાં શાહજી

રાજાએ પણ મૂક્યો ને શિવાજી મહારાજ પગમાં પડી ગયા. બાપુએ બાવડે ઝાડીને બેઠા કર્યા. આંગળમાં હરખનાં આંસુ આવી ગયાં.

પાલખી તૈયાર હતી; બાપુને પાલખીમાં બેસાર્યા. શિવાજી મહારાજે પાલખી ઉપાડી; ઉઘાડે પગે, ઠેઠ તંબુ સુધી, બે ગાઉ પાલખી ઉસડી. બાપુ તે જગજગા થઈ ગયા; બાપ હીકરો સાથે જમ્યા, સાથે મૂના. રાત બધી વાતો કરી.

બીજે દિ સવારમાં પૂના ઉપડયા. શહેર આખું સામેયે આબરું. ધામધુમ મચાવી દીધી. શાહજી રાજા બે મહિના પૂનામાં રહીને વિજયપુર જવા નીકળ્યા. શિવાજી મહારાજ પાસેથી વચન લીધું કે “હવે વિજયપુર ઉપર હાથ ન ઉગામવો.”

શાહજી રાજાએ બાદશાહને વાત કરી. બાદશાહ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. તે દિ એને સુખની ઉધ આવી.

*

*

*

દિલ્હીનો બાદશાહ શાહજહાં માંદો પડ્યો. એને

ચાર શાહજાદા. સાથી નાનો ઔર-

સાહિરતખાન. ગજેળ: ઔરગજેળ શૂરો ને મહા-

કપટી: બાદશાહની માંદગી સાંભળીને

દિલ્હી દોડ્યો ગયો. એકદમ બધા મરદારોને ફેસ-

લાવી પટાવી આડું અવળું કરી ગાદી ઉપર ચડી બેઠો:

બાપને કેદ કર્યા, બાઈએને માગી પીટીને ધણી-રણી થઈ ગયો. પત્રી તો એની હાક દમ દિશામા વાગી એક પછી એક બધા દુશ્મનને અળખે ડરી લીધા દક્ષિણમાં દસ વરસ રહેવો. શિવાજી મહારાજની રજેરગ જાણે. એમને પાસરા ડરવાની વાટ જોઈને બેઠો'તો, એમા ફરિયાદ આવી “શિવાજીના મરદારો આપણે મુલક ઉજ્જડ કરે છે ને રૈયત આગમથી કર ઉડાવે છે”

આરગજેમે તરત કાગળ લખ્યો દક્ષિણના મુખા ઉપર મોકલી લીધો દક્ષિણનો મુખો ગાહિસ્તખાન મહા બેરાવર હતો લઠાઈ લડી લડીને ધરડો થયો'તો. વીશ હજારની એની ફોજ હતી શિવાજીને પકડવા ચાલી નીકળ્યો.

મારગમા મરાઠા સૈન્યને હરાવતો, કિલ્લા લેતો કેઠ પુના આવી પહોંચ્યો શિવાજી મહારાજની હવેલીમાં મુકામ કર્યો અચાનક હત્યો ન થાય માટે બદોમસ્ત કર્યો શહેરને નાકે નાકે ચોકી પહેરા બેસાડી લીધા

એ વખતે શિવાજી મહારાજને સિદ્ધગઢ ઉપર ગાહિસ્તખાન આવ્યાના ખમર મળ્યા પણ એવા જખરા લશ્કર સાથે ખુલા મેદાંનમા લડવું ઠીક ન લાગ્યું નકામી સેન્યના ખુવારી થાય, એટલે ચુકિત કરી

તાનાજી ને યેમાજીએ બ્રાહ્મણનો વેશ પહેર્યો. પુના શહેરમા ગયા ખાનના સૈન્યની ને ઉતારાંની બધી

વાત બાણી લીધી. જરાજર બીજ દિવસે જ તાનાજીના
 ઝોળખીતાને ત્યાં લગન હતાં. જનમાં પચાસ સાઠ
 માણસ આવવાનાં હતાં. ખાનનો પરવાનો લઈ રાખેડોઃ
 વાળ વગાડવાની છૂટ લઈ લીધેલી. એને તાનાજીએ
 સમજાવી દીધો. પરવાનો લઈ સિંહગઢ પહોંચી ગયા.
 મહારાજને વાત કહી. તરત પચાસ સાઠ માણસ તૈયાર
 થઈ ગયા. અમલ બ્રાહ્મણનો વેશ પહેર્યો, હથીઆર-પટ્ટી-
 આર સંતાડી દીધાં. જન જોડીને હાલવા. તાનાજી થયો
 વરરાજા. જરાક અધારૂં થયું, કે પરવાનો બતાવીને
 ગામમાં ધુત્તી ગયા.

આદિકાર ચેરાજીએ શું કયું કે સિંહગઢની સાગી
 દિશાએ મારગમાં બગદ ઉભા રાખ્યા, ને હારમધ જોઠવી
 દીધા. પછી બગદને શીંગડે તેલવાના કાકડા વીંટી દીધા.
 થોડાક કાકડા ઝાડની ઉંચી ઉંચી ડાળીએ બાંધી દીધા; અને
 પોતે પચાસ સાઠ માણસને લઈને ઝાડીમાં સતાઈ બેઠા.

શહેરમાં સોપો પડી ગયો. અર્ધીક રાત ભાંગી;
 ધીરે ધીરે શરણાર્થના સૂર નીકળવા માંડ્યા. લગનનાં
 ગીત શરૂ થયાં, તાનાજી દસ માણસને લઈને ખાન-
 સાહેબની હવેલીની પછીતે ગયો; ગણેશીઓ લઈને
 માંડ્યો તોડવા. બે માણસ જય જોવડું ગામડું પાડ્યું.
 એક પછી એક અંદર ધુસ્યા. ઝોળામાં બંધ ત્યાં તો
 જનાનો: ખાનની બીબીઓ સૂનેલી: પગરવ, સાંસળીને

જાગી ગઈ: જુએ તો આદમી: “ચોર ચોર” કેરું રાડયો પાડવા માડી: શાહિસ્તખાનનો દીકરો તલવા લઈને દોડયો આવ્યો. ચોકમાથી પહેરેગીર આવ્યા. ધમાચકડી મચી. ખાન લાલો લઈને આવ્યો. ત્યાં તો તાના જીની તલવારે ખાનનો દીકરો પડ્યો દીવા-ખીવા એલવ નાખેલા એટલે ખાન તો આખો વીંચીને માડયો દેવા ત્યાં એના આગળાં કપાઈ ગયાં ને લાતો પડી ગયો તલવાર લેવા દોડીને ઉપર ગયો. ખાન મરાણો જાણીને મહારાજ માવળા સાથે શહેર બહાર નીકળી ગયા.

થોડીવારમાં દગાની ખજર શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ ફ્રાજ આખી જાગી ગઈ; હુથીઆર લઈને શહેર બહાર નીકળી. મુગલને ભાજ્યાને શિરાજી મહારાજે સીંટ વગાડી. ચેસાજી તૈયાર જ હતો. તરત ઠાકડા સંગગાવ્યા.

એક સરદારની નજર ગઈ ને કહે “આ શિવાજી જાય; જુઓ મશાલો સળગે. આખી ફ્રાજ એણીકો ચાલી ગઈ; મહારાજ નિરાંતે સિંહગઢ પહોંચી ગયા ખાન હાથ ધસતો રહ્યો!”

*

*

*

આલમાંથી વીજળી પડે એમ સુરત શહેરમાં ખજર પડી કે “શિવાજી આવે છે.”

સુરત તો ચોરાશી બંદરનો ખાજો: દેશ પરદેશન

વેપારી સુરત વેપાર કરવા આવે. વિલાયતથી ગોરા
આવે ને ઇરાનથી પારસી આવે.

સુરતની લૂંટ ચીનથી ચીના આવે ને અરબસ્તાનથી
આરબ આવે. ધન દોલતનો પાર નથી.

હુનિયા આખીમાં સુરત જેવું જાંદર ન મળે. સુરત જેવા
થેહીયા ને સુરત જેવી મહેલ મહેલાતો ધરતીના પડ
માથે ન મળે. સુરત તો સુરત; જાણે સેનાની સુરત ।

સુરતનો સુબો એનાયતખાન. શિવાજીની સામે
આડ્યો. પણ સુરત શહેરમાં રહીને સુમલ જાધા મોજા
થઈ ગયેલા. લડાઈનું નામ સાંભળીને ધુન્ને. શિવાજીથી
તો રાડય નાળે. પશાણે પરાણે તૈયાર થયા.

મધરાતને સુમારે શિવાજી મહારાજ સુરત ઉપર
પડયા. એનાયતખાનનું લશ્કર ઘડીક લડયું—ન લડયું ને
પલાયન કરી ગયું. ખાન પણ ભાગી છૂટ્યો.

સવાર પડી ને લૂંટ શરૂ થઈ. મારી મારીને નાણાં
ઠઠાવવા માંડ્યા. ત્યાં તો મહારાજનો હુકમ છૂટ્યો:—

“લૂંટ બંધ !”

એકદમ જાધા અટકી ગયા. રાજમહેલના ચોગા-
નમાં લેગા થયા. પછી મહારાજે હાંડી પીટાવી કે “જેલો
શેઠ સાહુકાર હોય” એ ગળપમાણે ધન હામર કરી
દે. રાજપુત્રીથી નહિ આપી જાય એને મારીકુટીને
લેવામાં આવશે.”

સુરતનું મહાજન થયું લેળું સૌને ગળે વાત ઉતરી ગઈ. શક્તિ પ્રમાણે સૌ થેલીઓ ઠલવી આવ્યા કેઈ દસ લાખ તો કેઈ વીસ લાખ, કેઈ ઝવેરાત તો કેઈ હીરા માણેક. સાજ સુધીમા તો ધનના ઢગલા થઈ ગયા.

મે.ટા મોટા શેઠ શાહુકારો ગણી લીધા બધા આવી ગયા એકાદ બે રહી ગયા, એની પાસેથી પરાણે પડાવ્યા હિંદુ, મુસલમાન, પારસી-સૌ ભેટ ધરી ગયા. એક ગોરા ન આવ્યા: ન આવ્યા એટલુંજ નહિ પણ તાપી નદીને સામે કાઠે જઈને લડાઈની તૈયારી કરવા માડ્યા.

શિવાજી મહારાજને કાને વાત ગઈ “ગોરા નથી આવતા ઉલટા લડાઈની તૈયારી કરે છે.”

તાનાજીને પાચસો માણસો આપીને મોકલ્યો નદી કિનારે ગોરાની હુકાનો હારબધ લાગી ગયેલી તાનાજીએ જઈને ધડાધડ તાગા તોડ્યા ચાર કરોડનો માલ ઉઠાવ્યો.

અઢળક ધન લઈને શિવાજી મહારાજ રાયગઢ પહોંચી ગયા.

*

*

*

રાજા જયસિંહ સાઠ વરસનો ડાસો ઔરંગઝેબ બાદશાહનો મોટો-મોટો-સરદાર બાર વરસનો હતો ત્યારથી બાદશાહની નોકરી કરે.

સુરત ખાજી

આજ પચાસ પચાસ વરસ થઈ ગયા. મોટી મોટી લડાઈઓ હતી

મોટાં મોટાં ઇનામ લીધાં. એનાથી ઔરંગઝેબ પણ
ખીતો ફરે એવો માયા-ભાદે સરદાર. બાદશાહે શિવા-
જીને પકડવા, રાજા જયસિંહને મોકલ્યો. સાથે સરદાર
દિલીરખાન અને જળદે લશ્કર.

રાજાજી દક્ષિણમાં આવ્યા. આવનાં વેંત દિલીર-
ખાનને પુરંદરગઢ છૂટવા મોકલ્યો. દિલીરખાને તો પુરં-
દરને ઘેરી લીધો. તોપો ગોઠવાઈ ગઈ.

પુરંદરનો દિલ્લેદાર મુસાર બાજી હતો. બાજી પ્રભુ
જેવો જ બહાદુર. ગઢ ઉપર બે હજાર માવળા હતા.
એક દિ', બે દિ' કરતાં અઠવાડીકે થઈ જાયું. દિલીરખાન
વાટ જુએ છે. લાગ કાતો નથી.

એકવાર અધરાતે પચાસ માવળા લઈને મુસાર
નીચે ઉતર્યો. ખાનના દારૂ ગોળામાં આગ લગાડીને
લાગ્યો. લડ લડ કરતી આગ આકાશે અડી. મોગલ
આગ એલવવા રહ્યા ત્યાં મુસાર ગઢ ઉપર ચડી ગયો.

ચારેકોર ખેતર ઉજ્જડ કરી મેલ્યાં. ખાવા દાણો ન
રહેવા લીધો. ખાન ખીબઈ ગયો. બધુંય લશ્કર લઈને
તૂટી પડ્યો. ગઢનાં તોર્તાંગ બારણાં ખાનની રીસ
આગળ ભાગીને ભૂણે થઈ ગયાં; હેઠલો ગઢ તૂટ્યો.
દરવાજાનાં બારણાં કડકડકડક ભૂસ કરતાં તૂટી પડ્યાં.
મોગલ ધુત્યા, ભૂખ્યા વડે જેવા. મુસાર તો લડી લડીને
સિત્તેર વરસનો થયો'તો. એણે ચતુર્ધાં વાપરી નીચલા

ગઢમાં ઝવેરાત, હુમડાં ને ઉત્તમ જ્ઞાનનાં પકવાન બધું મૂકી રાખેલું. મોગલ તો માંડ્યા લૂંટવા. ત્રણ ત્રણ દિવસના ભૂખ્યા તે મગજ પૂરી ઉપર ઉતરી પડ્યા. સરદાર દિલીશખાન ઘણો રાડ્યો પાડે, પણ સાંભળે કોણ ? પહેલું પેટ, બીજું બધું પછી. સૌને ધાય કે હું એક ખટકું ખાઈશ, એમાં હારી જશું ? બીજા ક્યાં નથી ? એમ બધા ખાવામાં રહ્યા ત્યાં ઉપરથી મુરાર જાણ ત્રાટક્યો. મોગલ સેના જાણું પડ્યું મૂકીને જુદે વળગી. રંગ જામ્યો. મુરાર તો ખરો થઈને લડ્યો. મારતો મારતો ઠેઠ નીચે તંબુ સુધી પહોંચી ગયો. અહીં પાછળથી માવળાએ મોગલને મારીને ગઢ બહાર કાઢ્યા ને દરવાજો કર્યો બંધ.

અહીં તંબુ આગળ તાથેરો થયો. અલિમન્યુને કૌસ્વ ઘેરી વળ્યા'તા એમ મોગલ સરદાર મુરાર ફરતા ફરી વળ્યા. દિલીશ તો જોઈ જ રહ્યો. એમાં મુરારની ઢાલ તૂટી. ઝગ કરતી ઢાળા હાથની ઢાલ જનાવી લીધી. એક સાથે દસ દસ ઘા પડે છે, તોય વૃદ્ધ મુરાર પડતો નથી; મરણીયો થયો છે. શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. માથું છઠ્ઠી પડ્યું. એમ મુરારે મરીને પુરંદર ગઢ રાખ્યો, અને લગવો ઝરો ફરકતો રહ્યો.

રાજા જયસિંહ એક પછી એક કિલ્લા લેવા માંડ્યો.

એના સૈન્યનો પાર નથી. એની આગમાં કેદ બહાદુરી ને ચાલાકી પણ ઘણી. રાજા

જયસિંહની હાકે વિજાપુરની બાદશાહી ડોલવા માંડી.

શિવાજી મહારાજે વિચાર કર્યો કે આની સાથે લડવામાં માલ નથી. કળથી કામ લેવું જોઈએ. તરત કાગળ લખીને માણસ મોકલ્યો. સંધિ કરી નાખી. થોડાક દિવસ આખ્યા અને વિજાપુર સામે લડવામાં મદદ કરી. રાજા જયસિંહ બહુ રાજ થયો. બાદશાહને લખ્યું કે “તમારે શિવાજી જેવા શૂરવીરને સરદાર બનાવવા જોઈએ.”

બાદશાહે કહેવરાવ્યું કે, “જો બહાદુર શિવાજીને જોવાની મને બહુ મરજી છે. જો મારા મિત્રને તરત અહિં મોકલો. મારા ચાહબંદા જેટલું એનું માનપાન સાચવશું.”

જયસિંહ રાજાએ કાગળ શિવાજીને આપ્યો. મહારાજે બાચીને એક કોર મૂકી દીધો. એક અક્ષરેય ન બોલ્યા.

જયસિંહ રાજા સમજી ગયા.

“કેમ કાંઈ દગાની ગંધ આવે છે ?”

“ઔરંગઝેબ છે. એનું કાંઈ કહેવાય નહિ.”

“અરે પણ હું છું ને ? તમારો વાળ વાંકો થાય તો મારે અગ્રીણ ઘોળીને પીવું. પછી છે કાંઈ ?”

શિવાજી મહારાજે તૈયારી કરી.

જતાં પહેલાં બધા કિલ્લાં બંદો તપાસી આવ્યા.

બરાબર ગોઠવણ કરી લીધી. મોરોપંત પિંગળેને વડો પ્રધાન બનાવ્યો. જાણ સોનદેવને કારભારી નીમ્યા. જીવતબાઈની સલાહ લઈને રાજ ચલાવવા લલામણ કરી. અણું કડે ધડે કરીને નીકળ્યા.

સાથે તાનાજી, નેતાજી, ચેસાજી, પ્રતાપરાવ શુજનર એવા બહાદુર સરદારોને લઈ લીધા ચારનો મરાઠા સૈનિક. શિવાજી મહારાજની વાટ-ખર્ચી માટે એક લાખ રૂપિયા બાદશાહે આપ્યાંતા. રસ્તામાં ઉતારા પાણીની સગવડ ગામે ગામ. ઔરંગઝેબનો હુકમ થઈ ગયો કે "શિવાજીને શાહજાદા જેટલું માન આપવું. શહેરમાં એની સવારી કાઢવી. કોઈ વાતે એને ઓછું લાગવા દેવું નહિ."

મજલ દર મજલ, મજલ દર મજલ, કરતાં શિવાજી મહારાજ ઔરંગાબાદ પહોંચ્યા. ત્યાં જયસિંહ રાત્ર છઃવણી નાખીને પડ્યા છે. શિવાજી મહારાજ તંબુમાં પેઠા. જયસિંહ રાત્ર ઉઠીને ચાર ડગલાં સામે લેવા ગયા. ઔરંગાબાદનો સુબો મળવા આવ્યો. ખૂબ પરાણા-આકરી કરી.

બાજે દિવસે ઔરંગાબાદથી સવારી નીકળી. વિસામા ખાતા ખાતા આગ્રા પહોંચી ગયા. પાદરમાં જ રાત્ર જયસિંહના કુંવર રામસિંહ અને સરદાર મુકલિસખાન વાટ જોઈને ઉભા છે. રામસિંહ મહારાજને રાજપૂતની રીતે સેજ્યો. સરદારે તાજમ કરી:

જયસિંહ રાજના બાગમાં ઉતારો આપ્યો. બાદ-
શાહી બાગ. પડખે જ જમના નદી વહી વ્યય. સામે મુંદર
તાજમહેલ દેખાય. બાગની વચ્ચેવચ્ચ હંસ જેવો ઉગ્ગો
મહેલ છે. બાગમાં ચપો ચપેલી, બર્ધ બુર્ધ, મહેદી
રહ્યા છે. કુવારા સુગંધી પાણી ઉડાડી રહ્યા છે. શોભાનો
પાર નથી. સ્વર્ગ ખડું કરી દીધું.

અને મહેમાનગતીમાંયે મહા નથી. પાણી માગે
ત્યાં દૂધ આપે. એક કહે ત્યાં એકવીશ હાજર થાય.
શિવાજી મહારાજ ફરતી દોમ દોમ સાદાળી જમાવી દીધી.

દિવસ પછી રાત ને રાત પછી દિવસ વીતવા માંડ્યા.
પંદર દિવસ વીત્યા.

એમ કરતાં કરતાં બાદશાહ ઔરંગઝેબને ગાદીએ
બેસવાનો દિવસ આવ્યો. આગ્રાશહેર ઈંદ્રની અમરાપુરી
થઈ ગયું. ધન્ટ પતાકા ને તોરણે શહેર ગણગાયું. રાજ-
માર્ગ ઉપર શુભાગજ્જ છંટાઈ ગયું. ગામેગામનાં લોક
ઉલટ્યાં. બજારમાં હાલ્યાનો મારગ નથી. હૈયેહૈયું દબાય
છે. સૌ રાજદરબાર જોવા બંધ છે. કેઈ કેઈની સામે
જોતું નથી.

અહીં શિવાજી મહારાજ તૈયાર થયા. રામસિંહે
મહારાજ માટે હાથી ચણગાર્યો. હેમની અંબાડીમાં રૂપેરી
સિંહાસન મંડાવ્યું. શિવાજી મહારાજ, રામસિંહ ને
તાનાજી હાથીએ ચડીને નીકળ્યા; સવારી ભર બજારમાં
આવી ને લોક જોઈ રહ્યા.

અણીયાળી દાદી, છોગાવાળો સાફે, તેજદાર આંખો ને નમણું નાક; ભેટમાં કટારી ને કેડે ભવાની તલવાર ! લળી લળીને લોક જોવા માંડ્યા. એકે ઝોળખ્યા ને ખીજાને ડ્રીધું. " આ તો દક્ષિણનો વાઘ શિવાજી ! " શિવાજીનું નામ પડ્યું ને પછી જોઈ દયો મળ ! આખું શહેર જોવા મળ્યું. સાત સાત માળની અટારીએ શેઠ શાહુકારની વહુ દીકરીએ જોવા મળી. અંબાડીમાં ફુલડાં ને મોતીડાંને વરસાદ વરસ્યો. બાદશાહ આરંગજેબની સવારી આખી પડી ગઈ. આજ તખ્તનશીનનો દિવસ છે એ વાત જ ભૂલી ગયા.

બાદશાહ તો બળી બળીને અર્ધો થઈ ગયો. ઘડીક તો ગાદી જવાની ખીક લાગી. પણ ઉપાય નહોતો. મુંગો મુંગો બેસી રહ્યો.

ધીરે ધીરે દરબાર ભરાવા માંડ્યો. રાજા મહારાજા ને સરદારો; શેઠ શાહુકારો ને પટેલીઆ. બધા આવવા લાગ્યા. ઘડીકમાં તો દરબાર ચિકાર ભરાઈ ગયો. હીરા-જડિત સિંહાસને બાદશાહ બેઠો છે. પહોળી દાદી પંપાળે છે, ચારેકોર ઠરડી નજર ફેરવે છે; એમાં શિવાજી મહારાજ પહોંચ્યા. કચેરી જાણે આંખી પડી ગઈ. ધીરે ડગલે સિંહાસન આગળ ગયા. બાદશાહને વિવેકથી સલામ ભરી. બાદશાહે સામી તાજમ કરી.

વજરને હુકમ કર્યો કે " શિવાજીને સરદારોની હારમાં છેલ્લા ઉભા રાખો. "

શિવાજીએ સાંભળ્યું; આંખનો ખુલ્લો લાલ થયો. પણ ગમ ખાઈ ગયા. રામસિંહને કાનમાં કીધું કે “મારું અપમાન થાય છે. હું ત્યાં ઉભો રહેવાનો નથી.”

બાદશાહ કહે: “શું કહે છે શિવાજી?”

“સરદારોની સાથે છેલ્લા ઉભા રહેવામાં એમને અપમાન લાગે છે.”

“ક્યા?” બાદશાહનો સાદ ફાટી ગયો. “એક તો આટલાં તોફાન ક્યાં ને પાછું અપમાન! ત્યાંજ ઉભા રહેવું પડશે.”

શિવાજી મહારાજ નરત જ દરગાહ છોડી ગયા. રામસિંહ પણ ચાલ્યો ગયો. ઉતારે પહોંચ્યા.

ઐરાંગજેબે જોયું કે શિવાજી ખીજાણો છે. જરૂર એ કાંક ધાંધલ કરશે. કોટવાળ પોલાદખાનને બોલાવ્યો. શિવાજીને નજર કેદ કરવાનો હુકમ કર્યો.

પોલાદખાન પાંચ હજાર સિપાઈ લઈને ઉપજ્યો. બાગ ફરતી દાઢીવાળાની વાડ કરી દીધી. ભરી બધુકે સુગલ બેસી ગયા.

તાનાજીએ મહારાજને કીધું કે: “આપણને કેદ કર્યા લાગે છે.” મહારાજ કહે: “ભલે કર્યા.”

*

*

*

પંદરેક દિવસ ગયા ત્યાં મહારાજને જમનાનું પાણી બારે પડ્યું. રાયગઢના કુવાનાં હળવાં પાણી પીધેલાં

એને નદીનું બારે પાણી શે જરે ? ખાવા બેસે તો પુરું
ખવાય નહિ; અન્ન ઉપર અભાવો થઈ
છૂટી ગયા. ગયો. મહારાજ સુકાવા મંડ્યા.

રામસિંહે તો વૈદ હકીમ તેડાવ્યા. નાઠ તપાસી,
પણ કારણ જડે નહિ મોટા મોટા રાજવૈદ જોઈ ગયા.
પણ રોગ પરખાય નહિ. શરીર તો દહાડે દિએ લેવાતું
જ જાય છે. એક દિવસ તો પથારીમાંથી ઉઠતાં તમ્મર
આવી ગઈ; લોંબે પડી ગયા. બધા દોડ્યા આવ્યા. રામ-
સિંહે તો બાદશાહને ખબર મોકલ્યા. બાદશાહ આવી
પહોંચ્યા. એને બીક પેડી ઢે ક્યાંક મરી જશે તો
પંચાત થશે. બીજું તો કાંઈ નહિ પણ આ મરાઠા હાથ
નહિ રહે. બાદશાહના મોઢા ઉપરથી મહારાજ વાત
જાણી ગયા. મહારાજે કીધું :

“ બાદશાહ ! મારા બધા સૈનિકોને રજા આપી દો,
જે ત્રણ જણ જ રહે. બીજાનું કામ નથી.”

બાદશાહને તો એટલું જ જોતું તું. બધાને ખાધા-
ખોરાકી આપીને વળાવ્યા.

ધીરે ધીરે દૂધ સિવાય બધો ખોરાક બંધ થઈ
ગયો. રામસિંહે તો બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા. રૂદ્રીના પાઠ
કરાવ્યા, મૃત્યુંજયના મંત્ર લખાવ્યા. પણ કાંઈ વળ્યું નહિ.

એકવાર રામસિંહને પાસે બોલાવીને મહારાજે
કીધું “ હવે મારા છેવટના દિવસો છે, એટલે મારે જે

દાન પુન્ય કરવું છે તે કરી લઉં. ગામનાં ગરીબ-
ગુરબાંને મારા તરફથી મીઠાઈ ને ફળ વહેંચો. સૌની
આંતરડી ઠારો એટલે મારી સફળિત થાય. ”

રામસિંહે તો મીઠાઈના ટોપલા ને ફળના કંડીયા
મંગાવ્યા. મહારાજ જખ્ખેને હાથ ઝડાડે ને પછી શહેરમાં
મોકલી દે. સાંજ પડ્યે શહેરમાં કોઈ ભૂખ્યું સૂવે નહિ.

દરવાજે પહેરેગીર ટોપલા તપાસે. આંદર જુએ
તો મીઠાઈ ને ફળઃ બીજું શું હોય ? એમને
એમ ખીજ પંદર દિવસ વીતી ગયા. મહારાજને જરા
ઠીક થવા માંડ્યું. થોડુંક દૂધ વધારે લેવાય, ફળ ખવાય.
વળતાં પાણી થયાં; મોઢા ઉપર લાત્રી આવી. તખીઅત
સુધરવા માંડી. એમ એમ તો વધારે ને વધારે મીઠાઈ
વહેંચવા માંડ્યા મહિનો થઈ ગયો. પહેરેગીર તપાસતા
બંધ થયા. રોજ રોજ કોણ તપાસે ?

એક દિવસ લાગ મળી ગયો. જે મોટા ટોપલામાં
શિવાજી મહારાજ ને મોટા કુંવર શંભાજી બેસી ગયા !
ઉપર ફળ ગોઠવી હીધાં ! તાનાજી ને ચેખાજી થયા
મજુર ! માથે ઉપાડીને હાડ્યા. નીકળી ગયા ગઢ બહાર !
ટોપલામાંથી નીકળીને માંડ્યા લાગવા, તે આજની
ઘડી ને કાલનો દિ !

પંતના સગા કાશીપંત ત્યાં રહે. સંસ્કૃત પાઠશાળાના
 મોટા આચાર્ય. મહા વિદ્વાન શુદ્ધ
 કાશીપંત દક્ષિણી ગ્રામણ્ય. મહારાજ એમને ઘેર
 ઉતર્યા. કાશીપંત તો અર્ધા અર્ધા થઈ
 ગયા. મહારાજ મારે ઘેર ક્યાંથી ઝટપટ રસોઈ કરાવી.

મહારાજે સ્નાન કર્યું. જમવા બેઠા. કોળીયો ભરે
 છે ત્યાં ડેલીને બારણે ધડાધડ બંદુકના કંદા વાગ્યા.
 કાશીપંતે બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. જુએ તો પચીશ ત્રીશ
 મુસલમાનો ભરી બંદુકે આવ્યા છે. કાશીપંતને ભેઠને
 સરદારે ત્રાડ નાખી “ક્યાં છે શિવાજી ?”

કાશીપંત બહુ શાંત આદમી હતા. જરાગ ગભરાણા
 વગર જવાગ દીધો. “મારે ઘેર શિવાજી ઠેવા ?”

“ત્યારે મહેમાન કોણ છે ?”

“મહેમાન કોઈ નથી. મારો દીકરો છે. આજ
 બાર બાર વરસે કાશીએથી ભણીને આવ્યો છે.”

સરદાર એમ માને એવો નહોતો. અંદર ધુસ્યો.
 મહારાજને દીઠે તો ન જોળાયે. પણ છેટે જમવા
 બેસારેલા એટલે વહેમ પડ્યો. એટલે ડોળા ફાડીને પૂછ્યું—
 “સગા દીકરાને આમ છેટે ખાવા બેસારતા હશે, કેમ ?”

કાશીપંત ખડખડાટ હસી પડ્યા. સરદારને કહે
 “આવ ઘરમાં. એક થાળીમાં જમીયે, પછી છે કાંઈ ?”

થાળી ખીરસાવી. શિવાજી મહારાજ સાથે એક

ચાજીમાં જમ્યા. સરદારનો પહેમ ટળી ગયો. મહારાજનો જીવ બચી ગયો !

બીજે જ દિવસે શિવાજી મહારાજે વેશ બદલ્યો. માથે મોટી જટા રાખી. કીલે રાખ ચોળી. હાથમાં પોલો ધોકો રાખ્યો. ધોકામાં સોના મહોર ભરી લીધી.

તાનાજી થયો ચેલો. શંભાજીને કાશીપંતને ઘેર રાખીને ગુરુ શિષ્ય ચાલી નીકળ્યા. અહાલોક ! અહાલોક ! કરતા કાશીએ પહોંચ્યા. ત્યાંથી જત્રા કરતા કરતા કોઈને ખમર દીધા વગર અગ્નિક રાયગઢ આવી પહોંચ્યા.

મા જીમળાઈ મોરોપંત સાથે વાતો કરે છે, ત્યાં મહારાજ આવીને પગમાં પડી ગયા. ઘડીક તો જોઈ રહ્યા. મહારાજે ઉંચું જોયું ત્યાં ઓળખી ગયાં. એકદમ બેઠા કર્યા. માથે હાથ મૂક્યા. મોરોપંત તાનાજીને લેટી પડ્યો. ગઢમાં ખગર પહોંચી ગયા ! ગઢ ઉપરથી તોપો વહુટી. ગામે ગામ આનંદ ઓચ્છવ થઈ રહ્યો. ઘેર ઘેર લાપશીનાં આંધણ મૂકાઈ ગયાં !

*

*

*

તાનાજીને આંગણે મીઠી જીમની શરણાઈઓ શું જ રહી છે. તાનાજીનો દીકરો રાયજી પરણે છે. ચોકમાં રૂપાણો-માંડવો નાખ્યો છે. નાનકડો માણેકચંલ રાખ્યો છે ઘર આખું નવું થાય છે. ધોળ દેવાય છે ને ચાકળા

ચોડાય છે. માંડયું ગોઠવાય છે ને રંગોળી પૂરાય છે. તાનાજીના હરખનો પાર નથી.

તાનાજી શિવાજી મહારાજનો જન્મણો હાથ, નાન-પણનો ગોઠીયો ને શૂરો સરદાર; મહારાજ પોતે લગનમાં આવવાના છે.

સવારને પહોર તાનાજી દાતણ કરે છે. મરવાનોયે વખત નથી. કામ કામ ને કામ. દીકરો પરજાવવો છે ને ! દાતણ કરતો કરતો હુકમ છોડે છે; એવામાં આથમણી ડોરથી ઘોડેસવાર આવ્યો. નમન કરીને તાનાજીના હાથમાં કાગળ મૂક્યો. કાગળ ઉપર “છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ” ની મહોર મારેલી.

તાનાજીએ કાગળ ફેાલ્યો. પૂરો વાંચ્યો ન વાંચ્યો, ને ગોઠો થઈ ગયો.

“ઝૂર્યાજી ! ઘોડાં સાબદાં કરો. મહારાજ જોલાવે છે.” ઘરમાં જઈને ઢાલ તરવાર બાંધ્યાં; ત્યાં તો ચેલાર મામા આવી પહોંચ્યા.

“કેણીકોર, લાણુભાઈ ?”

“મામા ! મહારાજ જોલાવે છે.”

“લે ગાંડો થામાં. આ ચાર દિ પછી લગન છે ને મહારાજ જોલાવે નહિ. કાંઈક વાંચ્યા ફેર થઈ ગયું હશે.”

તાનાજીએ મામાના હાથમાં કાગળ મૂકી દીધો. કાગળ વાંચ્યો ને મામા ચાલી ગયા. નક્કી લગનમાં વિધન

આવ્યું. પણ એ તો શેલાર મામા. ઘોળી પૂણી જેવી મૂછો આમળતા આમળતા કહે: "હાલ્ય ત્યારે હું'યે લેગો આવું છું." "

"લલ્લે મામા. થાઓ તૈયાર."

કામ રેઠાં મૂકીને મામો ભાણેજ ચાલી નીકળ્યા. રાજગઢને દરવાજે શિવાજી મહારાજ ઉભા છે. તાનાજીની વાટ જોવાય છે. સૂરજ આથમ્યો. અંધારું થયું. હજી તાનાજી ન આવ્યો. ત્યા શેલાર મામાનું શેલું દેખાણું. તાનાજીનો તેજી ઘોડો પાછળ કુદતો આવે છે. મહારાજે અસવાર ઓગળી લીધા. દોડીને સામે ચાલ્યા. બથમાં ઘાલીને લેટ્યા.

સૌ ગઢમાં આવ્યા.

સામે વૃદ્ધ માતૃશ્રી બેઠાં બેઠાં માળા ફેરવે છે. તાનાજી જઈને પગમાં પડ્યો. સૌ બેઠા ઐટલે મહારાજે કીધું:—

"તાનાજી! હું તો તને લગનમાંથી નહોતો જોલાવવાનો, પણ જા કહે કે તાનાજી વગર કાંઈ નથી કરવું. ઈ ગઢ બહુ જળરો છે."

"કયો ગઢ?"

"સિંહગઢ."

"ઝોહો! સિંહગઢ તો ઝોડ્યો ઉદયભાજી છે, તે ને? એમાં કઈ મોગ્રી મોથ મારવીતી."

“ પણ તારે ઘેર લગન છે ને ! ”

“ હવે લગન તમે કરજો ’

રાતોરાત તૈયારી કરી એક હજાર માવળા લીધા. કેવા એ માવળા ! ડુગરામા રખડી રખડીને વજ્રર જેવી જેની કાયા છે અગ ઉપર એક લગોટી ને માથેકાળી કામળી લોજનમા બાળરી ને ડુગરીનો દડો. અને ધણી માટે, દેશ સાટે માથા ઉતારી દે એવા ! માવળા તો માવળા !

શેલારમામા ને બાર્થ સૂર્યાજી પણ સાથે ઉપડ્યા.

રાજગઢથી સિંહગઢ સુધી સદ્દાદ્રિ પથરાઈ પડ્યો છે નદી નાગા, ખાડા ટેકરા, ઝાડીનો તો પાર નથી. અજણ્યો માણસ ધોળે દિએ ભૂલો પડે, પણ માવળાએ તે ડુગરા પગ હોંટથી કાઢી નાખ્યા છે રાત દિ ગણ્યા વગર હાથા જાય છે હરણીયાની જેમ ઠેકયે જાય છે.

સિંહગઢની તળેટીમા છાવણી નાખી. મહા મહિને હતો કાળી ઘેર રાત કાગળ ફફડાવે એવી ટાઢ કાળી કામળા એઢીને સૈનિકો પડ્યા છે ગઢ ઉપર પાચ હજારની સેના છે પાચ હજાર કેવા ! રાઠોડ ને મુગલ. એમાં સિંહગઢ જેવો મજબુત કિલો પથામ માણસ પાચ હજારને બારે પડે એવી ગઢની બાધણી ઉંચુ જોયે ડોક રહી જાય એટલો ઉંચો.

તાનાજીએ સૈન્યના બે ભાગ પાડી નાખ્યા. એક ભાગ સૂર્યાજીને આપ્યો. એને પાછળના કટ્યાણુ દરવાજો

મોકલ્યો. શેલાર મામા સાથે ચોતે ગઢ ઉપર ચડવા માલ્યો. ઝાડની ડાળીઓ ઝાલી ઝાલીને ચાર પગે ચડવા માંડ્યા. અધારી રાતે એમને બધુ સૂઝે. તાનાજી ગઢ ઉપર જવાનો મારગ શોધે પણ ચારે કોર મોટી મોટી કરાડો મીધી ભોંત જેવી નજર કરતાં કરતાં એક જળરી શિવા બેઠ, એને માથે જવાય તો ગઢ ઉપર ચડવું સહેલું થઈ જાય પણ શિલા ત્રણ માથોડા ઉંચી હાથ કેમ અંખાય ? તરત ચઢન થો કાઢી. એનું નામ જશવતી. જ્યાં મારે ત્યા ચોટી જાય. શેલાર મામાએ લઈને કર્યો ઘા. પણ કોઈ દિ નહિ ને આજ ઘો પાત્રી પડી !

મામા નિરાશ થઈ ગયા: “ તાના ! અપશુકન થાય છે. જશવતી પાછી પડી. આજ રહેવા દે. કાલ વાત ”

“ અરે મરદને તે શુકન-અપશુકન હોતાં હશે ! ” એમ કહેતાકે તાનાજીએ ઘોનો ઘા કર્યો. ‘ ચડાપ ’ ચોટી ગઈ. પૂછડીએ દોરી બાંધેલી ઝાલીને કટ કટ ઉપર ચડી ગયો. પછવાડે સિત્તેર વરસના મામા ચડી ગયા. પત્રી તો આખી ટોળી. ગઢ ઉપર પહોંચ્યા. કુની કુદીને ગઢમાં પડ્યા. બિલાડી જેવા પગ. ધગકારો થવા ન દીધો. ‘ ચણુ પણુ ’, ‘ ચણુ પણુ ’ કરતા ઘુસ્યા.

ત્યાં તો એક રમખૂતની નજર પડી.

“ કોણ છે. એલા ! ”

તાનાજીએ તલવાર ચઢાવી માથું જઈ પડ્યું.

‘વોય’ કરતો રજપૂત પડ્યો. રાડ સાંભળીને બીજા દોડ્યા આવ્યા. દેકારો બોલ્યો.

રજપૂતો ઉતરી પડ્યા. દીન! દીન! કરતા મોગલ દેવા માંડ્યા. માવળા તો તૈયાર જ હતા. લડાઈ જામી. ઉદયભાજી ઝમકીને જાગી ગયો. રીડ સાંભળી: તલવાર લઈને દોડ્યો. સૈન્ય વચ્ચે ચાતોડ ને તાનાજી સામે આવ્યો. વીજળીને ઝમકારે તલવારે વીંઝાવા માંડી. બેથ શૂરા છે. પટ્ટાના સાધેલ છે. એક બીજાના માથાના છે. જોત જોતામા હાથ પગનાં ખટકા ઉડવા માંડ્યાં. બેથના શરીરમાં લોહી નીતરી રહ્યાં છે. કોઈ પાછો હઠતો નથી. એમાં તાનાજીની ઢાલ ભાંગી. ધાબજાની ઢાલ ખનાવી લીધી. હાથના કુચા થવા માંડ્યા. જોર ઘટવા માંડ્યું; ઉદયભાજીએ દાંત ભીંગીને તલવાર ઝીંકી. તાનાજીની જોખરી ફાટી ગઈ. ધડ દઈને હેઠે પડ્યો. પણ પડતાં પડતાં છેલ્લો ધા કરી લીધો. ઉદયભાજી જનોઈવડ વેતરાઈ ગયો.

મોગલ ને રજપૂત જોર કરીને ઝીંકે બોલાવે છે. માવળા મરવા. માંડ્યા. શેલાર મામા ખરા થઈને ઝડી પડ્યા છે, પણ કારી ફાવતી નથી. મોગલ સૈન્ય જીત ઉપર આવ્યું છે. માવળા મરી ખુટવાની તૈયારીમાં છે. ત્યાં તો....

“શિવાજી મહારાજકી જય!”ની ગર્જના કાને પડી.

પાચસો માવગા લઈને સૂર્યાજી તૂટી પડ્યો. શેલાર મામાએ જય ઉપાડી લીધી. મોગલ સૈન્યમાં જ ગાણુ પડ્યું. રણ મૂકીને ભાગ્યા શરણે આબ્યા. એતે લઈને શેલાર મામા ને સૂર્યાજી રાજગઢ પહોંચ્યા. મહારાજ વાટ ભેળ રહ્યા છે તાનાજી છન કરીને આવે છે, એટલે મોટો ઉત્સવ રાખ્યો છે સૂર્યાજી મહારાજને પગે પડ્યો. મામાએ રામરામ કર્યા, એટલે મહારાજે પૂજ્યુ.—

“નામા, તાનાજી કેટલેક છે?”

સૌ અવાક થઈ ગયા મોપર શાહી ઢગી ગઈ. બાણે પત્થરના પૂતળા! શેલાર મામાની આખ લીની થઈ. મહારાજ સમજી ગયા નકરી તાનાજી પડ્યો હૈયું ભરાઈ આબ્યુ આખના આસુ હૈયામા જ રહી ગયાં. મહારાજનું અતર પોકારી ઉઠ્યુ.—“ગઢ આબ્યો, પણ સિંહ ગયો!”

૪

૨૫

મુરત શહેર શુનકાર પડ્યું છે. તાપીને કિનારે જોરા લોઝની દુકાનો ઉઘાડી પડી છે. કાજો કાગડાય નથી ઉઠતો.

૨૬

જોરો લુવાન શિવાજી મહારાજે ફરી સુખ ઉપર છાપો માર્યો ને લૂટીને રાયગઢ પહોંચી ગયા. પણ ધાક એવી બેસી ગઈ છે કે હજી ગામમા કોઈ પગ નથી દેતું.

બીજે દિવસે જમીને ખાત્રી થઈ ગઈ. સૌ પોત-
પોતાનાં ઘર સંભાળવા માંડ્યાં. અગરેજો તાપી નદીને
કાંઠે કાંઠે ભાગી ગયેલા: બીતા બીતા ગામમાં આવ્યા.
દુકાનનો માલ તપાસવા માંડ્યા. એક જોવા માંડ્યો;
બીજો મખમલના તાકાનો હિસાબ કરવા માંડ્યો; કોઈ
ઝવેરાત શોધવા લાગ્યા તો કોઈ ચોપડા લઈને બેસી ગયા.

એમાં એક ગોરો જુવાન હતો. એ તો ચારેકોર
દેંદવા માંડ્યો. તાકા વીંખ્યા ને ચોપડા ફગાવી દીધા.
ગાંડાની જેમ ચારેકોર ભીંતે ટગર ટગર ભેઈ રહ્યો છે.
એના કાકાની નજર ગઈ:

“શું જોવાણું, છોકરા ?”

“મારી માની છબી !”

એટલું જોલતાં તો જુવાનની આંખ ભીની થઈ
ગઈ. હૈયું ભરાઈ ગયું. આંખમાંથી ડગક ડગક આંસુ
ખરી પડ્યાં.

કાકો તો જમ જેવો હતો. રાહ નાખી.

“એમાં શેવા બેઠો છે ? એ તો લૂંટી ગયા.
થાલ ઉલ્લે: ચા. તાકા ગોઠવવા માંડ.”

નિસાસો નાખીને જુવાન ઉઠ્યો. તાકા ગોઠવ્યા પણ
એને ગોઠવું નથી. એની જીવથી જહાલી છબી લૂંટાઈ
ગઈ ! એમાંયે મરેલી માની છબી ! સંભારી સંભારીને
પાણીકું પાડે છે. સાંજે વાળુ ન ભાળ્યું. રાતે ઉઘ ન

આવી. વિચાર થાય કે શિવાજીને પગે પડીને લઈ આવું; પણ એ કાળ શે માને? વળી ઉદાસ થઈ જાય. એમ ને એમ બે દિવસ વહા ગયા.

જુવાનને એક નોકર હતો. એનું નામ ગોપાળ. ગોપાળને જુવાન ઉપર દયા આવી. એણે જનતી મદદ કરવા વચન દીધું. કાકાને પૂછ્યા વગર અધરાતે, જુવાન ગોપાળ સાથે રાયગઢ પહોંચ્યો.

ગઢના દરવાજામાં પેસવા જાય છે ત્યાં પહેરેગીરે આડો બાંધો ધર્યો. "હથીઆર છોડી નાખો."

"હથીઆર નહિ છૂટે, થાય ઈ કરી લે."

તરત બેયને કમજો કરી લીધા. હથીઆર લઈ લીધાં ને ઉપાડ્યા મહારાજ પાસે. ગોરા જુવાનને તો એ જ કામ હતું.

માંજને વળતે મહારાજ બેઠા છે. મહેલને ઝોટલે એતરંજ ગિછાવીને જામ્યા છે. પડખે બે ટોપલા પડ્યા છે. ટોપલામાં જાત જાતનાં ફળ-સીતાફળ ને રામફળ, કેળાં ને સફરજન, નારંગી ને સંતરાં; નાનાં નાનાં ટપુ-ડીયાં છોકરાં મહારાજ ફરતાં ફરી વળ્યાં છે. કેઈ નારંગી માગે તો કેઈ સંતરૂં માગે, કેઈ કેળું તો કેઈ સીતાફળ. મહારાજ ફળની લૂંટ કરાવે. ઝોટલા ઉપર તો મોટી સજા લરાણી છે. મહારાજ હસી હસીને વાતો કરે છે. એમાં એક નાગોડીયો છોકરો સીતાફળ લઈને જાયો.

મહારાજ કહે: “એલા પકડો એને !”

ભરૂરરુર ભુસ બધા દોડ્યા. જરાબર બાધીને લઈ આવ્યા. મહારાજે હસતાં હસતાં એક ચપાટ લગાવી દીધી. બોલ્યો તો દાંત કાઢતો કાઢતો ત્રીતાફળ ખાઈ ગયો. એવી એવી ગમ્મતો ચાલે છે.

ગોરા જુવાને છેટેથી મહારાજને બાળ્યા. એને થયું કે આ કેણુ ? આ શિવાજી ? હોય નહિ. આ તો છોકરાં સાથે ગેલ કરે છે. ત્યાં પ્રહેરેગીર જઈને મહારાજને પળે પળ્યો. જુવાનને હિંમત આવી. બાધી વાત કરી. મહારાજ કહે “એમાં શું ? છળીના થાય એટલા પૈસા આપીને લઈ જાઓ.”

પણ આ જુવાનીઆ પાસે તો પાછાં ન મળે. બળી ઉઠાસ થઈ ગયો; મહારાજને કહે: “મને બે દિવસ ગઢ ઉપર રહેવા દેશો ?”

“બે શું કામ, ચાર દિ રહેનો !”

જુવાને તો આજો ગઢ જોયો. બે દિવસ વીતી ગયા, છળી મળવાની કાંઈ આશા ન રહી. સાંજને પહોરે ગઢની રાંગે ફરવા નીકળ્યો. આમ સામે સુંબઈ બેટ દેખાણો: વિલાયત સાંભર્યું: મરી ગયેલી મા સાંભરી: છળી સાંભરી: જુવાન રોવા જેવો આજો. સામે જોઈ રહ્યો છે, એમાં.....

“હજો, હજો!” એવો અવાજ કાને પડ્યો. આમ નીચે નજર કરે તો એક મરાઠા ઉપર ત્રણ મુસલમાન તૂટી પડ્યા છે. મરાઠો વીર વીજળી વેગે તલવાર વીઝી છે. પણ સામે જમ જેવા ત્રણ જણા છે: એક પળમાં જુવાન ઉઠ્યો. દોડીને પહોંચ્યો: એક ધાએ એક જણને મુવાડ્યો. ત્યાં તો મરાઠા સૈનિકે એક જણને પૂરો કરી નાખ્યો. ત્રીજો ઝાડીમાં ભરાઈ ગયો.

“જુવાન! આજ તેં મારો જીવ બચાવ્યો.”

જુવાન સાદ વરતી ગયો.

“કૈણ, મહારાજ.....”

પળમાં પડી ગયો. મહારાજ એને મહેલમાં તેડી ગયા. બીજે દિવસે ભર સભામાં જીવ બચાવ્યાની વાત કરી. બધા જુવાન સામે જોઈ રહ્યા. મહારાજ કહે:—

“જુવાન! જે જોઈએ તે માગી લે.”

એક પળનો પણ વિચાર કર્યા વગર જુવાને માગ્યું: “આપના રાજ્યમાં અંગરેજને વેપાર કરવાની છુટ આપો.”

“અરે જુવાન! તારે તો તારી માની છળી જોઈએ છીએ ને!”

“ના. ના. મહારાજ! મારો દેશ બહુ ગરીબ છે. અમને વેપાર કરવાની છુટ આપો.”

શિવાજી મહારાજે ગોરા લોકોને વેપારની છુટ આપી; અને જુવાનની માની છળી મગાવી. જુવાનના

હાથમાં છખી મૂઢીઃ ગજામાંથી નવલજો હાર કાઢીને
જીવાનને પહેરાવી દીધો ! જીવાનનું હૈયું કોઈ ન સાંભળે
એમ બોલ્યું :

“વાહ ! શિવાજી મહારાજ !”

*

*

*

રાયગઢ ફરતા પાંચ પાંચ ગાઉમાં તંબુ તણાઈ
ગયાઃ દેશ પરદેશના રાજા મહારાજા ને સરદારો આવીને
ઉતર્યાઃ કાશી ને ઢૂંગળથી મોટા
રાજ્યાભિષેક. મોટા પંડિતો આવ્યા. સુરત શહે-
રથી શેઠ શાહુદારો આવ્યા. હિંદુ ને
મુસલમાનઃ પારસી ને ફિરંગીઃ સૌ આવ્યાઃ માણસ
ક્યાંઈ માતું નથીઃ શિવાજી મહારાજ ગાદીએ બેસે છે !

રાજમહેલના ચોગાનમાં જંગલો, મંડપ ઉભો કર્યો
છે. મહારાજ માટે સાવ સોનાનું સિંહાસન ગોઠવ્યું છે.
મંડપમાં મખમલના ગાલીચા બિછાવ્યા છે. ચોભા કર-
વામાં કાંઈ બાટી રાખી નથી.

જેઠ મહિનાની અજવાળી તેરશ આવી. આજ
ગાદીએ બેસવાનું મૂરત છે. સૂરજ ઉગીને સમો ન થયો
'ત્યાં મંડપ ચિકાર ભરાઈ ગયો. બીજા પહેરનાં ચાદ-
રીયાં ગગડયાં ને મહારાજે મંડપમાં પગ મૂક્યો.
'આખી સભા ઉભી થઈ ગઈઃ કાશીના મહાપંડિત ગગા-
'ભટ્ટે મંગળમંત્ર ઉચ્ચાર્યા. મહારાજ સિંહાસને બિરાજ્યા

ને એક લાખ માણસની મેદતીએ ગર્જના કરી:

“શિવાજી મહારાજદી જય !”

અને તરત જ ગઢ માથેથી હકુહકુહકુ ધુળાંગ ! ધુળાંગ ! ધુળાંગ ! કરતી એકસો ને આઠ તોપો ફુટી. ચાર હજાર બ્રાહ્મણોએ મહારાજને આશીર્વાદ દીધા. ચારણભાટે કવિત લલકાર્યાં. સલાજનોએ ફુલનો વરસાદ વરસાવ્યો.

મહારાજ ઉઠીને માને પગે પડ્યા. આવો કમી દીકરો જોઈને માની આખમાં હરખનાં આંધુ આવ્યાં. પછી મહારાજ પદવીઓ આપવા માંડ્યા. આઠ પ્રધાનનું પ્રધાનમંડળ ગનાવ્યું. મોરોપંત પિંગળે વડો પ્રધાન. નીલોજી પ્રધાન. હંઝારરાવ સેનાપતિ. અન્નાજી મજમુદાર. દત્તાજી કારભારી. સોનોપંત પરરાજ્ય-મંત્રી. બાલાજી પંડિત ન્યાયાધીશ. મોરેશ્વર પંડિતરાવ. એ રીતે રાજ્યની સેવી પાત્રી ગોઠવણ કરી કે હુશમનની નાખી નજર પહોંચે નહિ.

દાન-દક્ષિણાનું તો પૂછવું જ શું ? પોતાના શરીરની ભારોભાર મોનું જોખાવીને મહારાજે વહેંચી દીધું; બીજાં નાનાં મોટાં દાન પણ અઢળક કર્યાં. બ્રાહ્મણો ને ગરીબ ગરબાંઓના હરખનો તો આજ પાર નથી.

જમવાનો વખત થતાં દરબાર વિખરાણો. ફરી એકવાર “શિવાજી મહારાજદી જય” બોલાવીને ડુંગરા ડોલાવ્યા.

*

*

*

વિજયપુરનો બાદશાહ આદિલશાહ મરી ગયો.
 શાહજહાદો નાનો હતો. સરદાર બહિ-
 પ્રતાપરાવ. દ્વૈલોલખાન ધણીરણી થઈ પડ્યો.
 બહિદ્વૈલને શિવાજી ઉપર બહુ ઢાઝ.

જમરું લશ્કર તૈયાર કર્યું. સીધો પન્હાળગઢ
 માથે પડ્યો. મોગલ બાદશાહને કહે: “ મદદે આવજો.
 શિવાજીને પૂરો ઠરી નાખીએ. ”

શિવાજી મહારાજને રાયગઢ ખજાર મળ્યા. સેના-
 પતિ પ્રતાપરાવ સૈન્ય સાથે ચાલી નીકળ્યો. પ્રતાપરાવ
 મહા જોરાવર હતો. બહિદ્વૈલખાનના માથાનો. એણે
 પન્હાળગઢનો મારગ મૂક્યો પડ્યો, ને સીધા વિજયપુરને
 દરવાજો ટકોરા દીધા ! વિજયપુરના સૈન્યને ગલરાવી નાખ્યું.
 દરવાજા ખંધ થઈ ગયા. બહિદ્વૈલખાનને મારતે ઘોડે
 ખજાર મોકલ્યા.

બહિદ્વૈલ તો વાત સાંભળીને રાતોપીજો થઈ ગયો.
 એકદમ ઘેરો ઉઠાવ્યો: વિજયપુર જવા નીકળ્યો. પ્રતાપ-
 રાવ તો વાટ રોકીને બેઠો: ડેરા તંબુ લગાવી દીધા.
 મધતંબુને માથે બગવો ળંઠો ઝપેટા લે છે. સૈનિકો
 શુભતાન મચાવે છે.

બહિદ્વૈલખાન આવ્યો. આવતાં વેંત મોરચા
 મોડ્યા. કર્ડોંગ ધોંગ ! કર્ડોંગ ધોંગ ! રણ-વાદ વાગ્યાં ને.

મરાઠા ઉશ્કાર્ય ગયા. ઘોડા ઉપર કામળા નાખીને
ઝમોઝમ ચડી બેઠા. તલવા-૧ ખેંચતાકેને ઉતરી પડ્યા.
બે પહોર લડાઈ ચાલી. ખુનખાર લડાઈ: પ્રતાપરાવે
વચ્ચેથી એક ટુકડી રવાના કરી દીધી. ખાનની ફ્રાજને
અક્ષપાણીના તુટા પડ્યા. ખાન પાણી પાણી પોકારે છે.
પણ પાણી ન મળે. એક કોર સૈન્યનો ઘાણ નીકળે.
અહિં તરશે જીવ જાય છે. ખાનની હિંમત ખુટી ગઈ.
ખડીઓ કલમ લઈને કાગળ લખ્યો “આ ફેરે જવા
દો. ફરીવાર મરાઠાનું નામ નહિ લઉં!”

પ્રતાપરાવ ભોળવાઈ ગયો. એકદમ ઘોળી ધન્યો
ચડાવી દીધી. લડાઈ બંધ પડી. હુશીઆર મ્યાન થયાં.
ખાન પ્રતાપરાવનાં વખાણ કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો.

શિવાજી મહારાજને ખબર મળ્યા કે ખાન લાગમાં
આવ્યો તો ને જવા દીધો. મહારાજ ખાનને રંગેરંગ
ઝોળખે: નક્કી એ બમણું સૈન્ય લઈને આવશે. પ્રતાપ-
રાવને દહેવરાવ્યું કે “ખાનની ખો ભૂલાવ્યા વગર મને મોઢું
બતાવશે નહિ.” પ્રતાપરાવના હાથમાં કાગળ આવ્યો
ને બીજી કોરથી સમાચાર મળ્યા કે ખાન આપણી
રૈયતને રંજતડે છે. પ્રતાપરાવે પાણી મૂક્યું કે ખાનને
માર્યા વગર મહારાજને મોઢું નહિ બતાવું.”

એકદમ સૈન્ય ઉપાડ્યું.

જેસુરી આગળ ભેટો કરી દીધો. આડું અવળું
જોયા વગર તૂટી જ પડ્યો. બહિલ્લોલખાન તૈયાર જ

હતો. જંગ જામી ગયો. રાત્રિદિવસ ઉતારવળી મજલ કરીને મરાઠા સૈનિક થાકી ગયા છે; તોય મરણીયા થઈને ઝુઝે છે; પ્રતાપરાવ તો ગાંડો ધઈ ગયો: રણમાં દમસાણુ મચાવતો ખાનને ગોતે છે. ખાન તો તંબુમાંથી બહાર શેનો નીકળે? એણે તો બરાબર લાગ જોઈને ત્રણસો પઠાણને પ્રતાપરાવ ઉપર છોડી મૂક્યા. ત્રણસો પઠાણ સામે પ્રતાપરાવ એકલો ઝુઝવા માંડ્યો: એનું પરાક્રમ સૂરજનારાયણ જોઈ રહ્યા. સાજ પડવા આવી: પત્રીસેક પઠાણને પઠખામાં લઈને પ્રતાપરાવ રણમાં જ પોઢી ગયો!

મરાઠી સૈન્યમાં હાહાકાર વર્તી ગયો. સેનાની છાતી ભાંગી ગઈ. હારવાની અણી ઉપર છે એમાં ઈશ્વરે લાજ રાખી: સરફાર હસાણ પાંચસો સવાર લઈ સાવંતવાડી જાગ. પ્રતાપરાવ પડયાના બગર મળતાં દોડ્યો આવ્યો. ‘શિવાજી મહારાજશ્રી જય’ કરીને ઉતરી પડ્યો. તાબુ લશ્કર આવ્યું ને રંગ બદલાઈ ગયો. બહિલ્લોખાન છત્ર લઈને ભાગ્યો. ઠેઠ વિજયપુરના જાંપા સુધી તગડી મૂક્યો.

પ્રતાપરાવના શબને પન્હાળગઢ લાવ્યા. મહારાજને બગર મોકલ્યા. શોકનો પાર ન રહ્યો. તાનાજી જંવો જ વીર ને બાળપણનો ઝોઢીયો. તાનાજી ને પ્રતાપરાવ તો મહારાજની દાણી જમણી ભુજાઓ; એ જે જોદા જતાં તો મહારાજ અરધા થઈ ગયા!

દોલતાબાદની કચેરી ફાટ ફાટ થાય છે. આજ શિવાજી મહારાજ બાદશાહના મહેમાન થઈને આવ્યા છે. નિમ્નમગ્નાહની પડખે જ મહારાજ ચેસાજી. બેઠા છે. સાથે રઘુનાથપંત પણ છે. રઘુનાથપંત મહારાજના પ્રધાન: બહુ બુદ્ધિશાળી ને હોશીઆર હતા. આખી કચેરી મહારાજને નીરખી રહી છે. બાદશાહ સમાચાર પૂછે છે. એમાં શાહને તુફા ઉઠ્યો. રઘુનાથપંતને પૂછ્યું:

“વજીર સાહેબ, અમે સાંજળ્યું છે, એ સાચું?”

“શું, બાદશાહ?”

“૭ શિવાજીના સૈનિકો બહુ જળરા!”

“સાચી વાત.”

“તે કેવાક જળરા? કેના જેવા?”

“કેના જેવા શું? હાથી જેવા!”

“ઐયા”!—શાહની આંખ ફાટી ગઈ. પણ એ તો શાહ! લીધી વાત મૂકે નહિ શિવાજી મહારાજને કહે,
“કેમ શિવાજી રાજા! આ તમારા પ્રધાનજી શું કહે છે?”

“સાચું કહે છે.”

“તો કરીએ પારણું?”

“જરૂર કરો.”

શહેર આખું દલદ્રી ઉઠ્યું: સાંજે સાઠમારી થવાની છે. માણસ હાથી સાથે લડે, એને સાઠમારી કહે. નાનાં ને

મોટાં, કામગરાં ને નકામાં સૌ ચાડ્યાં. જવળી જલારમાં હાડ્યાનો મારગ નથી. હૈયેહૈયું દળાય છે. માણસની મેદની ક્યાંઈ માતી નથી.

શાહે તો ગાંડીયા હાથીને દારૂ પાઈને ગાંડો કર્યો. એને તો એમજ થઈ ગયું છે કે એકલે હાથે હાથી સાથે કુસ્તી ! કયા ખાન ?

જખા આવી ગયા. શાહને જમણે પડખે મહારાજ બેઠો છે. મેદની જખી લેડી રહી છે, કે કયો બે માથાનો માનવી હાથી સામે થાય છે એમાં એક બહુ ફરેલો. આખો દખખણ દેશ લેખ આવેલો જખાય એને પૂછે. એ કહે “મેં તો ત્રણ જણ લેયા છે, જે એકલે હાથે હાથીને તોળા પોકરાવે.”

“કોણ, કોણ ?”

“એક તો આ શિવાજી મહારાજ પોતે: એ તો સામે જ બેઠો છે. બીજો લાનાજી: પણ એ સિંહગઢ લેતાં પડ્યો.....”

“અન ત્રીજો.....”

“એ.....જો આ હાડ્યો આવે. બાંઠીયો આદમી, લોખંડી કાયા, વજ્રની છાતી.....”

“પણ એનું નામ ?”

“નાન ચેસાજી.”

સૌ ચેસાજીને લેઈ રહ્યા છે.

યેસાજી તો આહ્યો આવે છે. હાથમાં દો-ધારી કટારી રહી ગઇ છે. સામે હાથી સૂંઠ ઝુલાવે છે. આમ ઉંચે નેચું ત્યાં યેસાજીને આવતો ભાવ્યોઃ એક તો ગાંડીયો હાથી ને એમાં દારૂ પાયોઃ દોટ દીધીઃ યેસાજીને મુંઠમાં લેવા બચ છે ત્યાં સરકી ગયો. પછી તો સાત તાળીયો દાવ રમવા માંડ્યો. યેસાજી હાથમાં નથી આવતોઃ હાથી ધુઆં કુઆં યતો દોડ્યો. જોર કરીને યેસાજીને ઝાડ્યો. યેસાજી છટકવા ગયો, પણ સપડાઈ ગયો. ઘણું બળ કયું પણ કાંઈ ન ફાળ્યું. બાદશાહ જોઈ રહ્યો છે. મહારાજની છાતી ધડક ધડક થાય છે. મેદની તો બહુ ચિતરામણમાં ચિતરેલાં પૂતળાં ! કોઈ મટકુંય નથી મારતું.

હાથીએ તો દડાની જેમ યેસાજીને ઉડાડ્યો ઉંચે આકાશમાં ! બધાના હૃદય ઉંચે ચડી ગયા. એ પડ્યો ! એ પડ્યો ! હમણાં ભુક્કા નીકળી જશે ! ત્યાં તો યેસાજી પડ્યો ! પણ ક્યાં ? હાથીની પીઠ ઉપર ! અને પડ્યા લેગી કટારી કુંભસ્થળમાં જોત્રી દીધી. કાળી રાડ પાડીને હાથી હેઠા પડ્યોઃ યેસાજી બીજી કાર ફરી પડ્યો ! જઈને મહારાજને પગે પડ્યોઃ બાદશાહ કહે ‘ શાબાશ છે ! યેસાજી, શાબાશ છે, શિવાજીના સૈનક ! ’

બોલો, “ શિવાજી મહારાજકી.....જય ! ”

બોલો—
ભારતના ભડવીર
શિવાજી મહારાજકી...જય !

મહારાણા પ્રતાપસિંહ

મહારાણા પ્રતાપસિંહ

તાલમે' તાલ ભોપાલ તાલ, ઔર સખ તલૈયાં હે;
ગઢમે' ગઢ ચિત્તોડ ગઢ, ઔર સખ ગઢૈયાં હે.

એવા ચિત્તોડગઢમાં મહારાણો ઉદેસિંહ રાજ કરે
રાણોં એકવાર ભર કચેરીમાં બેઠા છે. સરદાર જયમ
અને પ્રધાનજી સભામાં હાજર દે
ચિત્તોડ પડયું' ભરાબર એ વખતે એક સવાર દિંડી
આવ્યો. બાદશાહ અકબરનો કાગ
હતો. ભર સભામાં- પ્રધાનજીએ વાંચી સંભળાવ્યે

બાદગાહે મહારાજાજીને લખ્યું હતું: “ જધા રાજ રજ-વાડા અમારા સગા થયા છે. અમારી કચેરીની શોભા વધારે છે. આપ પણ આપની બેન દીકરીની સગાઈ કરી અમારા કુટુંબ સાથે મંબધ બાધશો અમારી કચેરીમાં આવી શોભા વધારશો.”

રાજાએ પૂરો ઠાગળ સાલવ્યો. પ્રધાનજીનું હાથ-માંથી ઠાગળ ઝડપીને ચરડ ચરડ ચીરા કરી નાખ્યા. આખી સભાનું લોહી ઉકળી ગયું. ઠાગળ લાવનાર કાસદીઆને કહી દીધું કે “ તાન બાદશાહને કહેજે કે સીસોદીઆ રજ પૂત તારા જેવા મુસલમાન સાથે સગાઈ કરવા નથી માગતા. તને તારા બાળનો ગર્વ હશે તો અમને અમારી ટેકનો છે.”

અસવાર દિઠ્ઠી ઉપડી ગયો.

ઉદ્દેશિંહ રાણો જરાક ઉતાવળીઓ હતો. ભેરમાં ને ભેરમાં કહી નાખ્યું પણ પછી વિચાર થઈ પડ્યો: “ બાદ-શાહની જ મ જેવી મેનાને કેમ પડેંચાશે ? ”

થોડા ઘણા મરદાર અને સૈનિકો લઈ રાણો અર-વઢીની ખીણમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં નવું શહેર વસાવ્યું. નામ પાડ્યું ઉદેપુર.

રાણો ગયો પણ ચિત્તોડ સાચવનાર હતા. સરદાર જયમલ બાદશાહ આવે તો જરાળર જવાબ દેવા તૈયાર હતો. બાદશાહ આવ્યો, ચિત્તોડગઢ સામે તોપો ગોઠ-

વાઈ ગઈ. ગોળા પડવા માંડ્યા. પણ ગઢની એક કાંકરી ખસી નહિ. ગઢ ઉપર ગોળો પડે, પણ બહારે હાથી ઉપર કુલ પડયું. પાછલી ખાલુએ ગઢ જરા પડી ગયો'તો. એની બાદશાહને ખબર પડી. બધું લરકર લાવીને ત્યાં ગોઠવી દીધું. ગઢ તૂટું તૂટું થયો એટલે જયમલ પાંચસો મૈસ-ણીયા લઈને નીચે ઉતર્યો. લડાઈ જામી. મોગલો બહા-દુરીથી રણમાં પડ્યા. બાદશાહ ગઢ છોડીને સાગ્યો. મોગલ સેનાને ત્રણ ગાઉ સુધી નસાડી મૂકી.

રાત દિવસ ગઢ સમારાવવા માંડ્યો. જયમલ ઝાંટે દેખરેખ રાખે છે. ગઢ ઉપર જયમલ ફરે છે, ત્યાં અક ખરની નજર ગઈ. બાદશાહે જોઈ લીધું કે આ જયમલ છે ત્યાં સુધી ગઢ લેવો કઠણ છે. અને આ શૂરવીર કાંઈ સામી છાતીએ મગાય એવો નથી. એકદમ ખાંલેથી ધનુષ ઉતાર્યું. કાન સુધી ખેંચીને મૂક્યું. જયમલની છાતી વીંધાઈ ગઈ. સરદારને અચાનક પડતો જોઈ સૌ દોડ્યા આવ્યા. મારનારને શોધવા માંડ્યા, ત્યાં તો મોગલ સૈન્ય આવી પડ્યું. શૂન સીસોદીઆ રણમાં પડ્યા. બહા-દુર રત્નપૂતાણીઓ સતી થઈ. ચિત્તોડ ઉપર અકબર બાદ-શાહનો નીલો નેજો ચડી ગયો.

*

*

*

રાણો ઉદેસિંહ અચાનક મરણ પામ્યો. એમનો કુંવર પ્રતાપ મહા પ્રતાપી હતો. વટને માટે માથું

આપે. આખી મેવાડ પ્રતાપ ઉપર આક્રીન હતી.
 પ્રતાપ ગાદીએ બેઠો. થોડાં ઘણાં
 પ્રતિજ્ઞા ગામડાં, નહિ જેવું રાજ ને નહિ જેવું
 સૈન્ય છે: બાદશાહ જેવો દુશ્મન
 આવે ગાજે છે.

પ્રતાપરાણો ગાદીએ બેઠો એવા સમાચાર મળતાં
 જયમલને પુત્ર રોહીદાસ પોતાના બાઈબંધ-દોસ્તદાર
 સાથે ઉદેપુર આવી પહોંચ્યો. પ્રતાપે પોતાના બધા સર-
 દારોને એકઠા કર્યા રોહીદાસ, સહુજરાજ, ગોવિંદસિંહ,
 ગાલા રાજા માનસિંહ અને પ્રધાન ભામાયા. સાંને લઈ
 મહારાણો કુલદેવીને મંદિરે ગયો. મેવાડની કુલદેવી:
 સાક્ષાત્ ભેગમાયા: હાથમાં ખમ્પર લઈને ઉભી છે.
 માતાજી સામે રાણાએ શિર ઝુકાવ્યું. બધા ગોઠણર
 બેસી ગયા. પ્રતાપે તલવાર કાઢી. બધી તલવાર બહાર
 નીકળી. રાણાએ પ્રતિજ્ઞા લેવરાવી:—

“ત્યાં સુધી મેવાડ સ્વતંત્ર ન થાય ત્યાં સુધી
 ખટની પથારીએ સૂવું, પાંદડાંના પાતળમાં જમવું, ઝુંપ-
 ડીમાં રહેવું, જન જન્ય તોય બાદશાહને શિર ન નમા-
 વવું.” સૌએ તલવાર માથે અડાડીને પ્રતિજ્ઞા લીધી.
 માતાને ત્રણવાર નમીને સૌ ઘેર આવ્યા.

રાણા પ્રતાપસિંહે પોતાને માટે એક ઝુંપડી તૈયાર
 કરી. ખડનું બીછાનું ને પાંદડાંનાં પાતળ આણ્યાં.
 , મહેલની અટારીએ બેઠો બેઠો શત્રુસિંહ હસે છે.

એને આ બધા ઢોંગ લાગે છે. શક્તસિંહ રાણાનો સગો ભાઈ. રાણા પ્રતાપની એને કિંમત નહોતી. એને મનમાં એમ થતું કે આ રાણાને લોકો આટલાં બધાં માન કેમ આપે છે ? મને કેમ નહિ ? રાણામાં એટલું 'બધું' શું છે તે બધા એની પાછળ ગાંડા થઈ ગયા છે ? શક્તસિંહ પ્રતિજ્ઞા લેવા ન આંચે એથી રાણા પ્રતાપસિંહને માફ લાગ્યું. બે ઠપકાનાં વેણ કહી નાખ્યાં. શક્તસિંહ ઉલટો વધુ ખીબાઈ ગયો. રાણો જબરો કે પોતે જબરો એનું પારખુ કરી લેવા એ તલપાપક થઈ રહ્યો.

એકવાર બેય ભાઈ શિકારે નીકળ્યા. બન્નેની સંજમાં પાણીદાર ઘોડા છે. હાથમાં પાણીદાર ભાલાં છે. પૂરવેગમાં ચાલ્યા જાય છે એમાં વાઘણની કારમી ત્રાડ સંભળાણી. ઘોડા ચમકીને ઉભા રહ્યા. વાઘણ જાડીમાંથી નીકળી, એવાં બેય ભાલાં એના પેટમાં ખુતી ગયાં. શક્તસિંહની મનની મનમાં રહી ગઈ. એને તો પારખું કરવું 'તું' કે કોણ જબરું ? પ્રતાપને કહે: "મોટાભાઈ, આજ તો આવી જાઓ; આપણે દંદ ખેલીએ. ભેઈએ કોણ ચડે છે ?"

મહારાણો હસવા માંડ્યો. પણ શક્તસિંહે હઠ પકડી. રમતનો શોખીન મહારાણો ઉભો થયો. બેયની તલવાર વીજળીની જેમ ફરવા માંડી. બન્ને પટ્ટાના સાધેલ છે. બરાબર રંગ આંચે છે. એમાં રાજગુરુ રાણાને શોધતા શોધતા આવી પહોંચ્યા. આજ સવારથી એમને

ખબર હતી કે શક્તસિંહ પ્રતાપ સાથે ઢઢ ખેલવાનો છે. લાઈ લાઈને આમ કપાઈ મરતા જોઈ ગુરુએ દોટ દીધી. વચ્ચે આવીને ઉભા રહ્યા. શક્તસિંહની તલવારે ગુરુ ઢળી પડ્યા. પ્રતાપસિંહ ગુરુનું લોહી જોઈ ધગી ઉઠ્યો. શક્તને કહે: "આજથી જો મેવાડમા પગ મૂકીશ તો માથું ઉડાવી દઇશ " શક્ત પણ રીસમાં ને રીસમાં દિલ્હી તરફ ચાલ્યો ગયો. અકબરશાહને જઈ મળ્યો.

*

*

*

“ત્યાં સુધી ચિત્તોડગઢ ઉપર અકબર બાદશાહની ધજા ફરકે છે, ત્યાં સુધી કોઈએ જંગલમાં મગજ. ખેતર ખેડવાં નહિ, વેપાર કરવો નહિ, બાદશાહની નોકરી કરવી નહિ, એની હદમાં રહેવું નહિ.”—મેવાડને ગામડે ગામડે રાજા પ્રતાપની આજુ ફરી વળી. ગામડે ગામડેથી લોક ચાલી નીકળ્યાં. ચિત્તોડ ફરતાં બાર બાર ગાઉમાં ઉજ્જડ થઈ ગયું. ખેતર અણખેડ્યાં સૂકાય છે. બાદશાહને રાત્રી પાઈની ઉપજ આવતી નથી. અધું મેવાડ અરવલ્લી પહાડમાં જઈ વસ્યું.

બાદશાહે મેવાડ ફરી વસાવવા સૈન્ય મોકલ્યું. મોગલ સીપાઈ મરાણે પરાણે ખેડાવવા માંડ્યા. પણ એમ બાંધ્યે કણબીએ ગામ વસે ? કોઈ આવતું નથી. કોઈ ખેડતું નથી. જેડે તેને રાજા પ્રતાપની આજુ દીધી

છે. રાણાની આણ ન લોપાય. એ તો મેવાડનો રામ હતો. રાણાને જોલે મેવાડીઓ માથાં ઉતારી દે.

બાદશાહની બધી મહેનત પાણીમાં ગઈ. બાદશાહે હુકમ કર્યો કે ‘કાં તો પ્રતાપને નમાવે, નહિતર ધૂળ ચાટતો કરે.’ અરવલ્લીને ડુંગરે સેના જોડવવા માંડ્યો.

અહિંયાં રાણાનું રાજ જામતું જાય છે. રાણાનાં ઝુંપડાં ફરતાં બે હજાર ઝુંપડાં જડાં થઈ ગયાં છે. માથાં પછાડયે લોહી નીકળે એવી પહાડી જમીનમાં મેવાડી ખેડુતોએ ધાન ઉગાડયું ફળદ્રૂણ ઉગાડયાં. લીલી વાડીઓ ઉભી કરી. રાણાના રાજનાં સુખ બાદશાહી રૈયતની આંખે ચડવા માંડ્યાં. પણ બાદશાહી સુખ સમૃદ્ધિ તણને રાણા પાસે મોતના મોઢામાં જવા કોઈની હામ ચાલતી નથી.

* * *

અકમરશાહના સરદારોમાં રાજા માનસિંહ બહુ જબરો હતો. એણે મોટી મોટી લડાઈમાં જીત મેળવી હતી. દક્ષિણના મુસલમાન રાજાઓને, રાજા માનસિંહ. બંગાળના મુબાઓને અને અફઘાની-સ્તાનના શાહને એણે રાડ પડાવી હતી. એ ગુજરાતમાંથી દિલ્હી જતાં વાટમાં રાણા પ્રતાપનો મહેમાન થયો. માનસિંહને બહુ આદરમાન દીધાં. કોઈ વાતે ઉણપ આવવા દીધી નહિ.

જમવાનો વખત થયો. માનસિંહ જમવા બેઠો.

રાણાણની રાહ જુવે છે, ત્યાં તો અમરૂએ કીધું: “ મહારાણાણ આજ મોડા જમશે; આપ જમી દ્યો. ”

“ તો મારે ઉતાવળ નથી. આવવા દો. અમે સાથે બેસશું. ”

“ ના ના. આપ જમી દ્યો; કદાચ રાણાણ આજ ન થે જમે. ”

માનસિંહ સમજી ગયો. એને વહેમ પડ્યો. હઠ પકડીને બેઠો. “ રાણાણ આવે તો જ જમું. નહિ તો હરામ છે. ”

એટલે મહારાણાણએ પણ ચોખ્ખું સંભળાવી દીધું: “ તમે બાદશાહના સગા થયા છો. તમારી ક્ષેત્ર મુસલમાનના ઘરમાં પરણાવી છે. મુસલમાન સાથે તમે રોટી વહેવાર રાખો છો; એટલે તમારી સાથે હું નહિ જમું. ”

માનસિંહ ઘા ખાઈ ગયો. મૂછના આંકડા આંખમાં ખૂટી ગયા. બટકું ભર્ગા વગર ઉઠી ગયો. જતાં જતાં કહેતો ગયો: “ મહારાણા ! હવે જાગતા રહેજો. ”

*

*

*

પ્રતાપરાણાની હાકલ પડી:—“ બાદશાહી સૈન્ય આવે છે. તૈયાર ! ” પંદરથી એંશી વરસ મુખીનો

એકેય મેવાડી ભડવીર બેઠો ન રહ્યો.

હલદીઘાટનું યુદ્ધ. પટોપટ હથીઆર બાંધીને નીકળી પડ્યો. જોત જોતામાં સીસોદીઆ,

ઝાલા, હાડા, સહુંગરા, પરમાર અને રાઠોડ એવા એવા
ખાવીશ હજાર સૈનિકો ભેગા થઈ ગયા. કેળી, કુંભાર
અને દરજી પણ ઝાડ્યા ન રહ્યા. રાણાના સૈન્યમાં દાળલ
થઈ ગયા. "મહારાજા પ્રતાસિંહની જય" થી આલ
ફાટયું ને હુંગરા ડાડ્યા. બાદશાહી સૈન્યને અટકાવવા
રાણો ચાલી નીકળ્યો.

ચામાસાનો વળન છે. ઝરમર ઝરમર વરસાદ
વરસે છે. નદી નાળાં છલકાઈ ગયાં છે. ઘોડાના પગમાં
છમછમીયાં ગોલતાં આવે છે. લીલુડા હુંગરા ઉપર ગગ
માંડતા ઘોડાને ગાલીચા ઉપર ચાડ્યા જતા હોય એમ
લાગે છે.

સૌની મોખરે રાણો ચાલે છે. ચેતકને માથે અસ-
ધાર થયો છે. ચેતકની જોડ મેવાડમાં તો શું, પણ આખા
ભરતખંડમાં નથી. કેવો જ ચેતક ! ઉજ્જો રૂધ જેવો
વાનઃ મુંવાળી રેશમ જેવી કેશવાળીઃ ખારેકના ઠળીયા
જેવી કાનસોરીઃ સોટી જેવા શુકાઃ યનગન યનગન
નાચતો આવે છે.

એવા દેવી ઘોડા માથે રાણો કેવો ચોલે છે !

ઐરાવતને માથે બાણે ઈંદ્ર મહારાજ ચડ્યાઃ ઢાલ-
કવા જેવી પહોળી છાતી ઉપર લોખંડી બખ્તર કડાકા કરે છે.
હાથમાં ભૂતના છરા જેવો ભાલોઃ કેડે નાગણની જીભ
જેવી બખ્તે તલવારઃ મોઢા ઉપરથી તેજના કુવારા ફૂટે

છે. દુશ્મન સામે લડવા ચાહ્યો છે પણ આંખમાં નરી લલાઇ ભરી છે; રોગું અમૃત ગરે છે.

પ્રતાપરાણો ચાગેકોર નગર દેશવતો જાય છે. ચાલતાં ચાલતાં હલદીઘાટની સાંકડી ખીણ આવી. બેઠકોર ગરુડની પાંખ જેવા હુંગરા ઝુકી રહ્યા છે. લડવાનો ખરેખરો લાગ જાણી રાણાએ સૈન્ય થોભાવ્યું. સેનાપતિને જગ્યા પસંદ પડી. સેનાની રચના કરવા માંડ્યો.

ટેકરીની બન્ને ટોચે ત્રણસો ત્રણસો તિરંદાજ મૂક્યા. પચાસ પચાસ મદલ મૂક્યા. મદલને દસ દસ મણની શિલા ગળડાવવાનું કામ. “ખાડા ખસે પણ હાડા ન ખસે”-એવા રણધીર હાડા રજપૂતોને મોખરે રાખ્યા. એમને એમ આખું સૈન્ય ચોકવી દીધું. ખાદશાહી સૈન્યની રાહ જોવાય છે. ઝીણો ઝીણો મે વરસે છે. ટોપમાંથી નેવાં ચૂવે તેમ ટપક ટપક પાણી ટપકે છે. ઘોડાની હણહણાટી ને શૂરવીરોના ખોંખારાથી ઘાટ આખો ગરજે છે.

વાત કરે છે ત્યાં તો મોગલ સેના આવી પહોંચી. સામગ્રામા મોરચા મંડાઈ ગયા. દોલ, નગારાં ને રણશીંગડાં ફુકાવાં માંડ્યાં. મોગલ સેના તૂટી પડી. હાડા એક ડગલું ચસકતા નથી. છાતીઓ વીંધવા માંડ્યા છે. ઘડી બઘડી થઈ એટલામાં તો ખરાખર રંગ જામ્યો. એટલે માથેથી દસ દસ ને વીશ વીશ મણની શિલાઓ

ભરાક ભરાક કરતી પડવા માડી બાદશાહી સેના ચમકી
 ગઈ તીર સાલાનો માર ખમાય પણ શિલા પડે એટલે
 તો રામ જગ્ગી જાય એતજેનામા હજારક મોગલ
 મોગલ ગયા મગદાન નાચનખાનની નજર મળે પચાસ
 તિરદાજને હર્ષ આગ્યો મનવને તીરે વીંધ્યા તિરદાજને
 સાથે તામેરો મચ્યો ઉગમી બીવરાજ અરુઢ જાણુ
 છોડે છે નીચધી ઉપર જતા તીરનો વેગ અર્ધો થઈ
 જાય છે એમ તિરદાજ વચ્ચે જામી પડી છે ત્યાં રાણાએ
 મેનડ ફેંક્યો એક જો ને ત્રીજી છલજેગ હાલદા સહી-
 મના હાથી ઉપર ચેતકે આગ્રવા પગ હાથી ઉપર
 ટેકબા ગણાએ ભાવો ફેંક્યો ગાદબદો માડ બચ્યો.
 હોખડી હોદા માથે અથડાઈને ભાવો પાઠો પડ્યો
 રાણાએ બીજો ઘાએ માવતને પઠાડ્યો ત્રીજો ઘા
 હાથીના કુલમ્બગમા ડુમરા ડગી જાય એવી કારમી
 ચીસ પાડીને હાથી બાગ્યો રામો હાથીની પાછળ
 પડ્યો રાણાની સાથે માડ ચાવીશેર રજપૂત હશે.
 મોગલ મૈનિકાએ રાણાજી છત્ર જોડાખીને ત્યાં જ મારો
 ચલાવ્યો રાણાજી માથુ કાપનારને દિહીની નર્ધ ગાદી
 મળે રાણાજીને જીવતા બહાર નીકળવુ મુશ્કેલ થઈ
 પડ્યું રજપૂત સરદારોએ જળેવાર રાણાજીને મોતના
 મોમાથી બચાવ્યા પણ જાણુ હાર ઉપર છે, એ દાણુ
 રાણો શૂરે ચડ્યો હાલ ફેંકી દીધી ભાલો ઉછાળી દીધો.
 બન્ને હાથમા તલવાર લીધી મુદ્દર્શન થકે જેમ ફેરવવા

માંડયો. મોગલ સેનામાં હાહાકાર વરતી ગયો. રાણાને શરીરે અનેક જખમ થયા છે. ત્રણ તલવારના ઝાટકા પડયા છે. ત્રણ ત્રણ ગોળીઓ સોંસરવી ચાલી ગઈ છે. ખભામાં ભાલે ચાર આંગળનું ગાળડું પાડ્યું છે દોહી-લોહાણ થઈ ગયો છે. સીંકર ચડાવેલ જનરંગખલિ જેવો બની ગયો છે. તોય હઠતો નથી. જીવવાની કે જીતવાની એને હોશ નથી. એને તો જસ ખાંડાના ખેલ ખેલવા છે. આખી જીંદગીનો લ્હાવો લૂટી રહ્યો છે. રાણીબયો ક્ષત્રિપુત્ર ખરેખરી મોજ માણી રહ્યો છે. એના આનંદનો પાર નથી.

એમં જાણા રાજા માનસિંહની નજર પડી. પ્રતાપને એ જાપને કેમણે માનતો. ત્રણસો જાણા લઈ ઉપડયો. રાણાને માથેથી છત્ર ઝુંટવી લીધું ને આગળ ધસ્યો. ધમસાણુ મચાવ્યું. મોગલોએ માનસિંહને રાણુ ધારીને ત્યાં જ રાખી દીધો.

મહારાણ્યને ખાતર પ્રાણ આપનાર એ વીર જાણા રાજાઓ આજ પણ મેવાડના રાણાને જમણે પડખે બેસે છે. મહારાણ્યનો જમણો હાથ મનાય છે.

માનસિંહ પડયો. રજપૂત સૈન્યમાં ભંગાણ પડ્યું. એતક પ્રતાપને અરવલ્લીની ખીણો તરફ ઉપાડી ગયો. રાણુ તો બેભાન છે.

આગળ ચેતક, પાછળ બે અરબી ઘોડેસ્વાર: ચેતક તો પાંખાળો બની ગયો છે. એડીની જરૂર નથી. પંદર પંદર હાથને માથે ઠેક દેતો આવે છે. પ્રતાપ જાગી ગયો છે. લગામ ટીકી મૂકી છે. પાછળ અરબી ઘોડા ઘણું જોર કરે છે. પણ ચેતક હાથ નધી આવતો.

એમાં એક નહેરું આગ્યું. નહેરામાં પાણી છટ્યું જાય છે. અરવલ્લીની ખીણોમાંથી મારમાર કરતું વહ્યું આવે છે. ચેતક પણ પથ્થુ અટક્યા વિના સામે કાઠે જઈ પડ્યો. બેય દાડીવાળા અસવાર એક બીજા સામે જોઈ રહ્યા. ઘોડા પાણીનું માપ કાઢવા રહ્યા.

ત્યાં પાછળથી સનનનન કરતું તીર આગ્યું. એક સવારનું માથું લોહીથી ખરડાઈ ગયું. ચકરી ખાઈને નીચે જઈ પડ્યો. બીજો તલવાર કાઢીને પાછળ જુએ તો બાદશાહનો દિલોબ્દન મિત્ર શક્તસિંહ: શક્તસિંહે બીજા અસત્તારનેય પુદાના દરબારમાં મોકલી દીધો.

શક્તસિંહનો પવન-વેગી ઘોડો નહેરું ફૂટી ગયો. આ કાઠે પ્રતાપ તો ઘણું દૂર નીકળી ગયો છે. ધીરે ધીરે ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં પાછળ ઘોડાના ડાંગલા ગાજ્યા. પાછું ફરીને જુએ તો શક્તસિંહ ! બાદશાહ સાથે ભળી ગયેલો સગો ભાઈ શક્તસિંહ ! પ્રતાપે મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી કાઢી.

“શક્તા ! તૈયાર થઈ જા. તારા બે ભાઈમંધ

ક્યાં ગયા ? ”

“ જુદાની હજુરમાં. ”

“ કેણે મોકલ્યા ? ” “ મેં. ”

“ હીક ત્યારે આવી જા. તને માડું લોહી રેડવાનો ભારે શોખ છે. થઈ જા તૈયાર. ” મહારાણાએ તક્તવાર ઉઘામી:

પણ આ શુ ? શક્તસિંહ ઘોડેથી ફરીને નીચે પડ્યો. પ્રતાપના પગમાં જાળોટવા માંડ્યો. મહારાણા નીચે ઉતર્યા. પગ શક્તસિંહના આસુએ લીના થઈ ગયા. મોટાભાઈને આવી વિપત્તિમાં ટેક જાળવી રાખતા જોઈને શક્તનું માથું નમી પડ્યું. એને ભાન થઈ ગયું. એના અંતરનાં કમડ ઉઘડી ગયા. રાણાએ નાના ભાઈને બથમાં લઈ લીધો.

જન્મે ભાઈ વિસામો ખાવાનો વિચાર કરે છે. જેય ઘોડાના નસકોરા શ્વાસે ફાટી પડે છે ધીરે ધીરે સામાન ઉતારવા માંડ્યા એતકને શરીરેથી લોહીયાળો પસેવો નીતરે છે. એના શરીરમાં તીરનાં કળાનો પાર નથી. ઘાનો કોઈ શુભાર નથી. રાણો ઘા જોઈ જોઈને નિસાસા મૂકે છે. હેતથી પંખાળે છે થોડીવાર થઈ એટલે હજુ-વેક રહીને તંગ છોડ્યો તંગ છોડતા તો એતક ઢગલો થઈ પડ્યો. આંખના ડોળા બહાર નીકળી પડ્યા ! *

* એતડ પડ્યો ત્યાં એડ આરડ તરીકે અણુતરો ચણાવ્યો છે. એ ‘એતકકા અણુતરા.’ કહેવાય છે.

રાણાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. પવન નાખવા માંડ્યો. પણ ચેતકના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા. પ્રતાપ વચ્ચેની છાતીનો કહેવાતો. આંખમાંથી આંસુની ધાર થઈ. સગો ભાઈ મરી ગયો હોય તેમ રાણો હિળકે હિળકે રોયો. પણ રાણાને ઝાણ રોવાનોય વખત નથી. માથે દુશ્મનના ડાળલા ગાળે છે. શક્તસિંહને ઘેટે થડી પ્રતાપ ડુંગરાની ખોપુંમાં ઉતરી ગયો.

*

*

*

પ્રતાપરાણા પાસે દશ પંદર સાથીઓ રહ્યા. અકબરની ફોજ અશ્વત્થી ફરતી ફરી વળી. ઠેકાણે ઠેકાણે ચોદી પહેરા મૂકી દીધા. પ્રતાપ રાણાની ટેક ઉડા કોતરમા સિંહની જેમ સૂએ છે, ને સિંહ જેમ ડણકે છે. એ ભૂખ્યા સિંહની ડણકે મોગલના કાળજમાં સારડી મેલાઈ જાય છે. મોગલ સૈનિકો રાણાને મુખે મૂવા દેતા નથી; મુખે ખાવા દેતા નથી.

ત્રણ ત્રણ કડાકા પગી બધાં જમવા બેઠાં છે. રોટલા થાક પીરસાઈ ગયાં. ખાસ્સા મજાના જાડા મધોઈના રોટલા ! મહારાણો ‘જય માતા’ કહીને જ્યાં મોઢામાં ખટકું મૂકે ત્યાં “દીન દીન” કરતા પગીસ સવાર ધસી આવ્યા. ઝમોઝમ તલવારો નીકળી. ફડાફડી બોલી. કેટલાયને ઘાયલ કરી રાણો છટકી ગયો.

આવું તો દેટલીયે વાર જન્યું. રાતમાં સૂતો હો ત્યાં તૂટી પડે. નહાવા બેઠો હોય ત્યાં ઉતરી પડે. માં માંડ બચે. તોય રાણો નમતો નથી. એની પ્રતિજ્ઞા કે “મેવાડ ઘેર ન કહું ત્યાં સુધી રાજ મહેલમાં રહું નહિ, સોના રૂપાના કે પિત્તળના થાળમાં જમું નહિ પલંગમાં પોડું નહિ.” અકળર શાહનાં ઉપરા ઉપા કહેણ આવે છે કે “રાણા એકવાર, બસ એક જ વાર દિલ્હી આવે. ભર કચેરીમાં એક જ વાર સલામ ભરે મેવાડ આવું પાછું આપી દઉં. સરદારોનો સરદા બનાવું. રાજાઓનો મહારાજા બનાવું.”

રાણો જવાબ વાળે છે: “સૂર્યવંશી રાણાતું માફ પ્રભુ સિવાય બીજાને નમતું નથી.”

બાદશાહ જવાબ સાંભળીને જમણો કોથે ભરા છે. નવું નવું સૈન્ય મોકલે છે. રાણાને હેરાન કરવા બાદી રાખી નથી.

તોય સૂરજનો પુત્ર નમતો નથી !

*

*

*

વરસતા વરસાદમાં રાણો ડુંગરે ડુંગરે રખડે શિયાળાની કડકડતી ટાઢમાં ને ઉનાળાના ધોમ તડકામાં એનાં કુલ જેવાં બાળકો કરમાય દે બટકું શેલો. રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાણાનો ટેક સાથે રહી છે. ટાઢે ઠરતાં બાળકને જે

રાણાની છાતી ભરાઈ જાય છે, ત્યારે રાણી એને પોતાના ખોળામાં હુંફ આપે છે.

એકવાર ઠસોટીનો પ્રસંગ આવી ગયો. સૌ જમી રહ્યાં. નાની કુંવરી માટે અર્ધો રોટલો ઢાંકી મૂક્યો હતો. રાણી માતા બહાર ગયાં હોય ત્યાં બિલાડી રોટલો ઉપાડી ગઈ! કુંવરી ઘડીકમાં ભૂખી થઈ. મા રોટલો ક્યાંથી કાઢે? નાની કુંવરી રોવા માંડી. ભૂખી કુંવરી કેમય સમજતી નથી. મા ઘણી મનાવે પણ કેમ માને? બહાર રાણાને ઠાને અવાજ ગયો. જુપડીમાં આવીને જુએ તો કુંવરી રડે છે: મહારાણીની આંખમાં આંસુ ભર્યાં છે.

રાણાએ કુંવરીને તેડી લીધી. આંસુ લૂછી નાખ્યાં ને પૂછ્યું: “શું થયું બેટા?”

“મારો રોટલો બિલાડી ખાઈ ગઈ.”

“લે એમાં શું થઈ ગયું? રાણી! આને બીજો રોટલો આપો. છાતી રહી જાય.”

પણ રાણી પાસે રોટલો ક્યાં હતો તે આપે? રાણી બોલી ન શકી. મૂર્છા ખાઈને ઢગી પડી. રાણાનું હૈયું પણ ભરાઈ આવ્યું. જેને ઘેર સાત સાત માળના આવાસ, જેને ઘેર બત્રીસ હોજન અને તેત્રીસ શાક મળે, એનાં છોકરાં રોટલાના ખટકા માટે રૂએ! રાણાની આંખ બીની થઈ ગઈ. ત્યાં ગોવિંદસિંહ આવી પહોંચે રાણીને સાવધ કર્યાં.

ગાગળા થઈને પ્રતાપે કીધું. “ગોવિંદ ! બસ હવે આ દુઃખ નથી સહેવાતું. લાવો, ખડીઓ કલમ લાવો. બાદશાહને સંધિનું કહેણ મોટલું. ચાલો ઝટ કરો.”

રાણાએ દિલ્હી કાગળ લખ્યો. ભર કચેરીમાં બાદશાહને રીતસર કુર્નસ કરવાનો સ્વીકાર કર્યો. લખતાં તો રાણાતું કાગળું ચીરાઈ જતું તું. વેદના ક્યાંઈ સમાતી નહોતી. કાગળ લખને સવાર દિલ્હી ઉપડ્યો.

*

*

*

ભર કચેરીમાં પ્રતાપ રાણાનાં બે મોઠે વખાણ થઈ રહ્યાં છે. બાદશાહ પોતે તારીફ કરે છે. એની બહાદુરી, એની ધીરજ, એની ટેકઃ એક રાણાનો કાગળ. એક સંભારી સંભારીને શાબાશી આપે છે. રજપૂત સરદારો સાંભળી રહ્યા છે. એમાં સ્વાર પહોંચ્યો. રંગમાં લગ પડ્યો. કાગળ બાદશાહને હાથોહાથ દીધો.

કાગળ વાંચીને બાદશાહ ખડખડાટ હસી પડ્યો. રજપૂત સરદારો તરફ નજર ફેરવીને કહેઃ “હવે તમારો પ્રતાપસિંહ સલાહ માગે છે. હજી વાત ચાલે છે ત્યાં માનસિંહ રાજા પધાર્યા. માનસિંહને જોઈને બાદશાહે કહ્યુંઃ “રાજા સાહેબ ! તમે કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને આસામથી અટક સૂધી બાદશાહી આણુ ફેરવી, પણ હલદીઘાટના મેદાનમાં પ્રતાપરાણાને ન નમાવી શક્યા.”

માનસિંહે કાનખુટ પકડીને જવાળ વાળ્યો. “સાચી વાત બાદશાહ ! રાણો ન જ નમે. પ્રતાપ તો અમારા માથાનો ઝુગટ છે. રજપૂત જાતનો પ્રાણ છે. કોઈનો નમાવ્યો એ નમે.”

“ન નમે ? હ્યો ત્યારે વાંચો.”—કહીને કાગળ ફેંક્યો. કાગળ વાંચ્યો ને કાળજે લા લાગી. પ્રતાપને નમાવવા હલદીઘાટની લડાઈ લડ્યો પણ એ તો અપમાનનું વેર લેવા. બાકી પ્રતાપ નમે તો તો રજપૂતનું નાક જાય. રાજા માનસિંહ નીચું જોઈ રહ્યો.

બાદશાહ અકબરની સલામાં મોટા મોટા કવિઓ ને પકિતો બિરાજતા હાજર જવાળી ધીરજલ, રાજા ટોડરમલ, અબુલફઝલ, જગન્નાથ પકિત. એવા કેટલાંય રત્નો હતાં. એમાં બિકાનેરના ફટાયા પૃથ્વીરાજ બેઠેલા. મોટા કવિ હતા પૃથ્વીરાજે કાગળ લીધો, વાંચ્યો ને કહે: “આ જનાવટી છે. આવું પ્રતાપરાણો ન જ લખે.”

બાદશાહ કહે: “પૂછાવી જુઓ.”

પૃથ્વીરાજે કાગળ લખ્યો. કવિતામાં કાગળ લખ્યો. પૃથ્વીરાજની કવિતા કાયરને શૂર કરતી. પાણાને પીગ-જાવતી. કાગળ લખેને અસવાર ચાલ્યો.

અહિં દિલ્લીમાં બાદશાહે તો પ્રતાપ જોયો પ્રતાપ નમ્યો એટલે આખા શહેરમાં રોશની કરાવી. જલસા મે
 ના ને નર થયાં નરે આખા ને

પ્રતાપ મળવા આવે ત્યારે શણકારેલા હાથી ઉપર એને બેસાડવો. પોતાને જમણે પડખે એનું સિંહાસન રખાવું. જગન્નાથ પાંડિતે પ્રતાપરાણાની બહાદુરીનું સંસ્કૃત કાવ્ય કરી રાખ્યું. તૈયારી કરવામાં મણા ન રાખી.

આજકાલ કરતાં પંદર દિવસ વીતી ગયા. પ્રતાપ ન આવ્યો. પણ પ્રતાપનો જવાગ આવ્યો. બાદશાહ ઉપર નહિ. પૃથ્વીરાજ ઉપર. મલાહ કરવાની ચોખ્ખી ના લખી નાખી. પોતે એટલો નમ્રો પડી ગયો એ માટે જાતને કપકો દીધો. પૃથ્વીરાજે કાગળ બાદશાહને વંચાવ્યો. બાદશાહના હૈયાનો હરણ ભાંગી પડ્યો.

*

*

*

“ભાઈ! હવે તમે તમારે ઘેર જાઓ. ટાઢ તડકા સહેવાય, પણ ભૂખ ન સહેવાય. હું બાગમચા. મારી મેળે સિંધમાં જઈને રળી ખાઈશ.”

“મહારાણા! ક્યાં તમે ત્યાં અમે. પાણી વિના માછલાં પ્રાણ તમે. તારી વિના અમારા દેહ નહિ નભે.”

“હીક, ત્યારે સૌ થાઓ તૈયાર.”

મેવાડ ભૂમિને છેલ્લા પ્રણામ કર્યા. હૈયું કઠણ કરીને, આંસુ ભરી આંખે, જનનીથી અધિક એવી જન્મભૂમિને રાણાએ છેલ્લા રામ રામ કર્યા. મેવાડ છોડતાં રાણાનું કાગળું કટકા ચર્પ જતું હતું. પણ શું કરે? બીજો રસ્તો જ નહોતો.

ડુંગરા વટાવતા, જંગલો વાંધતા, ચાલ્યા જાય છે.
ત્યાં પાછળથી અવાજ આવ્યો.

“ એ રાણા ! ઉભો રહે બાપ ! ઉભો રહે. ”

રાણાને થયું : ‘ મને મેવાડ માતા બોલાવે છે : મને
જવા નથી દેવો. પણ ના, ના. એ તો ભણકારા ! રાણા
આગળ ચાલ્યો. ત્યાં તો ફરી એનો એ અવાજ :

‘ એ આસમાની ઘોડાના અસવાર ! ઉભો રહે,
ઘડીક ઉભો રહે. ’

રાણે અવાજ પારખ્યો. બાપદાદાનો પ્રધાન
ભામાશા : ભામાશા મેવાડનું અણમૂલું રતન. એણે રાજના
તડકા છાંયડા જોયેલા. બધા ઉભા રહી ગયા. ઘોડેથી
જીવન ફરે એમ ભામાશા કૂધો. રાત્ર-પ્રધાન બેટી
પડ્યા. વૃદ્ધ ભામાશા પ્રતાપની પહેાળી છાતીમાં માથું
રાખીને ઘડીસર ઉભો રહ્યો. રાણાના હાલ જોઈ ભામાશા
ગળગળો થઈ ગયો. પ્રતાપને પાછા વળવાનું કીધું. “ શું
જોઈને પાછો વળું ? નહિ સૈન્ય, નહિ ખોરાક. એક
ટંકનું ખાવાનું મળતું નથી. ”

“ અરે રાણા ! ખાવાનો ક્યાં તોટો છે ? મારા ભંડાર-
માં સોનું બધું સળી જાય છે. પાછો વળ. મારો આજો
ભંડાર તને આપી દઉં. પચીસ હજાર માણસ બાર બાર
વરસ સુધી ખાધા કરે તોય એ ભંડાર નહિ ખૂટે ! ”

પ્રતાપ જોઈ રહ્યો : આ તે માણસ છે કે દેવ !

ભામાચાના મુખ ઉપર કાઠી, દાનેશ્વરીનું તેજ છવાઈ ગયું !

*

*

*

રાણા પ્રતાપસિંહની હાકલ પડી. શૂરવીરો આવી ઉભા. બે હાથરત્ન, સૈન્ય જમાવી રાણો ઉપડ્યો. નાનો-ભાઈ શક્તસિંહ, રાણાની પડખે જ ધૂમે છે. એક પછી, એક ગઢ લેવા માંડ્યા. દેવીર, કમલનેર, ઉદેપુર. એક ચિત્તોડગઢ સિવાય આખી મેવાડ ઘેર કરી. બાદશાહ પણ રૂપ ઘટ્ટ ગયો. 'આવા દાના દુશ્મન સામે થવું' એને ગમતું નથી. પ્રતાપનું બળ પણ એ બાળી ગયો.

રાણાએ ઉદેપુરને રાજધાની બનાવી.

*

*

*

દિવસો, મહિનાઓ ને વરસો ચાલ્યાં ગયાં. રાણાનું,

શરીર લથડ્યું. ડુંગરનાં દુઃખ વેઠી

ઉઠ્ઠી ધડી

વેઠીને એની વજીર જેવી કાયા ભાંગી

પડી. રાણા પથારીવશ પડ્યા. ઉઠીને

ઉભા થવાતું નથી.

છતાંય પ્રતિજ્ઞા પાળે છે. મોટા રાજમહેલ મૂકી નાનીશી સુંપડીમાં રહે છે. મચ્છરદાનીઓ અને છત્રી-પતંગ મૂકી હોંચે પથારી કરી છે. રાણાના શરીરમાંથી તાવ હઠતો નથી. વેદરાજ માત્રા ઉપર માત્રા આપ્યે બધ છે. નાકી તૂટવા માંડી. પથારી પાસે કુંવર અમર-સિંહ, સરદાર ગોવિંદસિંહ વગેરે બેઠા છે. રાણાને કાંઈક

‘બોલવું’ છે પણ બોલાતું નથી. હાથને ઇસારે ગોવિંદસિંહને બોલાવ્યા. ધીરે ધીરે બાંખ્યા તૂટ્યા શબ્દોમાં ચિત્તોડ-ગઢ જોવાની ઈચ્છા બતાવી.

તરતજ રાણાને બહાર લાવ્યા. અગાશી ઉપરથી ચિત્તોડગઢના ઉંચા ઉંચા કાંગરા દેખાતા હતા. પ્રતાપ ઘડીભર જોઈ રહ્યો આંખમાં ઝગઝગીયાં આવી ગયાં. ઝુંપડીમાં લાવીને સૂત્રાડી દીધા. ભીની આંખ જોઈ અમર-સિંહે પૂછ્યું.

“શું થાય છે બાપુ ?”

“બીજું શું ? મારી પ્રતિજ્ઞા અધૂરી રહી”

■ અરે અમે છીએને બાપુ ! ચિત્તોડગઢ કાલ સવારે પાછો લેશું. તમે જીવને સફળતા કરો.”

“જય માતા !”-કહીને રાણાએ આંખ વીંચી

બોલો—

મેવાડના સપૂત

મહારાણા પ્રતાપંકી...જય !

स्वामीलक्ष्मी वीर दुर्गादास

† † † † † † † † † † †
 † વીર દુર્ગાદાસ †
 † † † † † † † † † † †

મહારાજ જયવંતસિંહના મહેલ માથે તોપો ગોઠ-
 વાઈ ગઈ. બાદશાહ ઔરંગઝેબ ક્રોધ્યો. જયવંતસિંહ
 મરી ગયાના સમાચાર મળતાં જ સેના
 જોધપુરની ગાદી. મહેલને ઘેરી વળી. બાદશાહને જોધ-
 પુરની ગાદી પડાવી દેવી છે. મહે-
 લમાં રાણી, કુંવર અને સરદાર સાથે થોડાક સૈનિક છે.
 “જયવંતસિંહના કુંવરને ન આપે તો મહેલને
 તોપને ગોળે ઉડાવી દો:—” આવો કારમો હુકમ છુટ્યો.

મહારાજનો બહાર સરદાર દુર્ગાદાસ રાણીજી પાસે ગયો. રાણી ખરેખરી રજપૂતાણી હતી. એણે ઉઠીને કેરે તણવાર બાંધી. સૈન્યની મોખરે ચાલી. દુર્ગાદાસને જમણું શૂર ચડ્યું. બધા સરદારો કહે “સામી છાતીએ બહાર નીકળી જવું. બધે કટકાં થઈ જાય.”

સરદાર મુકુંદદાસને મદારીનો વેશ પહેરાવ્યો. સંર-પના કંડીઆમાં સંતાડીને કુંવરને આણુના ડુંગરામાં ઉપાડી ગયા.

સવાર પડી ને દરવાજા ખોલી નાખ્યા. નદીના પૂરની જેમ સૈન્ય ધમ્મી આવ્યું. અંદરથી અઢીસો મર-ણીયા નીકળ્યા. માર માર કરતા નીકળ્યા. મોગલ સેનાનો ઘાણ કાઢી નાખ્યો. રાણીના કટકે કટકા થઈ ગયા. સૈનિકો રણમાં સૂતા. માત્ર બાર સાથીઓ સાથે લોહી નીતરતે શરીરે દુર્ગાદાસ બહાર નીકળી ગયો. મોગલાઈ સેના પાછા પડી, પણ દુર્ગાદાસનાં ઘોડાં અલોપ થઈ ગયાં. જોધપુર ઉપર બાદશાહી સુઝો બેઠો.

*

*

*

કથાણુગઠની ટેલીએ દુર્ગાદાસ બેઠો છે આપદાદાનાં બાર ગામ સાચવી રહ્યો છે. જોધપુર સામે તો નજર મંડાતી નથી. રોજ લશ્કર જમાવવાના માતાનું બેર તરંગ કરે છે. આઠ આંગળના કપાળમાં કરચલી પડી જાય છે. પણ ક્યાંઈ નાખી નજર પહોંચતી નથી.

દુર્ગાદાસને એક નાનો બાઈ: નામ જશકરણ: મોટા મુસ્લિમે પછાડી દે એવું શરીર: બહુ જોરાવર હતો. એક દીકરો તેજકણ: અઢાર વરસની અવસ્થા: વાઠડીયાં ઓડીયાં: સવા હાથ છાતી: ભુજંગ જેવી ભુજંગો: તેજકરણનું રૂપ કામદેવને શરમાવતું.

; દુર્ગાદાસને આ જો જણની ઓથ હતી.

એકવાર દુર્ગાદાસ પરગામથી આવ્યો. આવીને જુએ તો હઠ હઠ હઠ મહેલ સજાગે છે. ગામમા કોઈ માણસનું જણ્યું નથી. દુર્ગાદાસ ઉતાવળો ઉતાવળો મહેલમાં ધુસ્યો. ખૂણે ખૂણે જોવા માંડ્યો. મધ્યોક્ષમાં આવ્યો ને થડક થઈ ગયો. આંખે અંધારાં આવી ગયા. એની માના શરીરમાં અર્ધી તલવાર ખુતી છે. લોહીનું ખાખોચીયું બરાણું છે. દુર્ગાદાસની આંખ ફાટી ગઈ. ઝંઝ લોહીવાળી તલવાર ખેંચી લીધી. માને જોઈને આંખ-માંથી અંગારા ઝડવા માંડ્યા. ત્યાં તો આગ ઓરડામાં આવી. પડખે જ ચાકર ગ્રેમાન પડ્યો'તો. એને ઉપાડીને દુર્ગાદાસ બહાર નીકળ્યો. મોઢા ઉપર પાણી છાંટ્યું ત્યાં નોકરને બાન આવ્યું. ધીરે ધીરે એણે બધી વાત કરવા માંડી.

“કંટાળીયાનો સરદાર સમશેરજાન માણને મારી, મહેલમાં આગ મૂકી, ગામ લંટીને લાગી ગયો; આ તલવાર એની જ છે.”

દુર્ગાદાસે પાણી મૂક્યું કે—“આની આ તલ-વારે મારી માના મારતલને ન મારું તો હું રજપૂતના પેટનો નહિ !” જશકરણ ને તેજકરણ પણ ખુંધવાઈ ગયા. ત્રણે જણ દુર્ગરામાં ગયા. એક ટેકરી ઉપર ચડીને જશકરણે ચણચીંગડું કુંક્યું. પચાસ સાઠ ભીલ દોડતા આવ્યા. દુર્ગાદાસને પગે પડીને ઉભા રહ્યા. દુર્ગાદાસે બધી વાત કરી દીધી. સૌ ઉપડ્યા.

કંટાળીયાના ગઢમાં મધરાતે પહેરેગીર ઝોકે ગયા છે. કુતરૂંપ રોતું નથી. કાકા દરંગદાસની ટોળી પહોંચી. એકને ખભે બીજે ને બીજાને ત્રીજે એમ માણસની નીસરણી બનાવીને ગઢમાં દાખલ થઈ ગયા. ત્રીધા ખાનને હિતારે ગયા.

દુર્ગાદાસ જેવા સાવજની માને મારીને ખાન નિરાંતે ચોરે છે. દુર્ગાદાસ એને મન મગતરૂં છે. ત્યાં બારણા ઉપર એક પાટુ પડી ને ધણુધણુ મહેલ આખો ગાણ ઉઠ્યો. ખાન પલંગમાં બેઠો થઈ ગયો. બીજા ને ત્રીજા પાટુએ ફડાક કરતાં બારણાં ઉઘડી ગયાં. વકરેલ વાધ જેવો દુર્ગાદાસ ખાનની છતીએ ચડી બેઠો.

ખાને તો મોટા મહીપતિને નમાવ્યાંતા. એની બંહાદુરી દક્ષિણના રાજા પણ જાણતા. ખાને ઝગ જમૈયો જેવો. દુર્ગાદાસે જમૈયાવાળો હાથ મરડી નાંખ્યો. અવળે હાથે તલવાર ઝીંકી. માથું ઉઠાવી દીધું. બંહાર

નીકળીને જુએ તો તાથેરો મચ્યો છે. જશકરણ ને તેજ-
કરણ સિંહની જંમ ત્રાડે છે. ઠેટલાયને ધાયલ કરી
દુર્ગાદાસ દુંગરામાં લારાઈ ગયો.

પણ બાદશાહનું સૈન્ય મુખે બેસવા દેતું નથી.
દુર્ગાદાસ સાવધાન રહે છે. થોડો બેઠો બેઠો ઉંચે છે.
લાલ્લો લાખરી શેકે છે: હઠે ઉતરતા નથી. આવી દુશયારી
સાલગીન બાદશાહ પણ કાન પકડી ગયો. એને થયું:
“ આ તો બીજો શિવાળ પાક્યો. ” દુર્ગાદાસ પાસે
માત્ર આડ જ સાથી રહ્યા છે. તોય હિંમત હારતા નથી.
ઇશ્વર ઉપર આભાર રાખીને બેઠો છે. જોધપુરની ગાદીએ
જશવર્તાસિંહના કુવર ન બેસે ત્યાં મુખી એને જ'પ
નથી. બેઠો બેઠો હજાર પાટ ઘડે છે.

✽

✽

✽

મહાસિંહ ઠાકોર દુર્ગાદાસના પરમ મિત્ર: સાથે
રમેલા, સાથે જમેલા, સાથે જુધે ચડેલા: એને ખબર
પડી કે દુર્ગાદાસને માથે બાદશાહ
ગંભીરસિંહ ને ક્રોધ્યો છે. દુંગરામાંથી બહાર નીક-
રૂપસિંહ બવા દેતો નથી. મહાસિંહનો જુવાન
કુવર રૂપસિંહ: એને લડવાનો ભારે
ચોળા: ઈ કહે “ બાપુ ! મને સૈન્ય આપો હું ઠાકાની
મદદે જાઉં. ” મહાસિંહે ત્રણે સવાર આપ્યા. રૂપસિંહ
ચાલી નીકળ્યો.

અરવલ્લીના ઉંચા ડુંગરઃ એની પાનાળજેટલી ઉંડી ખીલોમાં દુર્ગાદાસ વસે. ડુંગરની વાટ ઘોર ઝાડીમાં ચઢને નીકળે. ઝાડીમાં વિકરાળ વાઘ ચિત્તા વસે છે. ઉપર ડુંગરે ડુંગરે ચોટ્ટી-પહેરા ગોડવાઈ ગયા છે. એકેય માર્ગ રેડો નથી. રૂપસિંહ અરવલ્લી ફરતો ફેરા ફેરે છે. ક્યાંથી ચડવું એ સૂઝતું નથી. એવામાં સામેથી એક ઘોડેસવાર આવતો દીઠો. કોઈ જીવાનડો હતો. પાસે આળ્યો ત્યાં જોળખી લીધો. રૂપસિંહની ફરેનો દીકરો ગભીરસિંહઃ એય લાઇ ભેટી પડયા. રૂપસિંહ કહે “પણ ગંભીર ! તું ક્યાંથી ?”

“હું દુર્ગાદાસજીને શોધવા નીકળ્યો છું. મારે એમના સૈન્યમાં દાખલ થવું છે.”

“ત્યારે તો આપણે સાથ થયો. હું પણ ઠાઠા સાહેબની મદદે જ જાઉં છું. પણ ગભીર ! આડી બાદ-શાહની ચોકીઓ પડી છે. આપણે મફતની ચક્રમક ઝરે ને આ ત્રણસોમાંથી જોછા થાય એ ઠીક નહિ. તું ભારે જીજ્ઞાસુ છો. કાંઈક જીજ્ઞાસુ દાઢ.”

ગભીરે જીજ્ઞાસુ ગોતી કાઢી. ઘોડેથી ઉતર્યો. આઠ પાંસ કાપીને ઠાઠડી બનાવી રૂપસિંહને કહે “હવે મને આમાં બાંધી દો. તમે બધા હથિયાર સંતાડી દો. ઘોડાં ઝાડીમાં બાંધી આવો. માથે ફાળીયાં બોલી દેવો અને “રામ બોલો ! લાઇ રામ !” કરતા આવો. કાંઈ સિપાઈ

ટપારે તો કહેજો કે અમારી કુળદેવી આ હુંગરામાં છે. ત્યાં બાળવાની બાધા રાખી છે.”

ઠાઠડી બાંધીને સૌ ઉપડયા.

“રામ બોલો બાધ રામ !” “રામ બોલો બાધ રામ !” ત્યાં ચોકી આવી. સિપાઈ રોકથી આગળ આવ્યો. બધાને ઉભા રાખ્યા. “ક્યા હૈ ?”

“મડકું છે. બાળવા જવું છે. માનતા છે.”

“અચ્છા દેખને દો.” સિપાઈએ ગંભીરને નાકે આંગળી મૂકી જોઈ પણ ગંભીર તો શ્વાસ ચડાવી ગયેલો. હાથ, પગ, માથું બધું ટટારઃ હલે કે ચલે.

“અચ્છા, લે જાઓ !”

“રામ બોલો બાધ રામ !—” કરતા ઉપડયા.

દુર્ગાદાસે અવાજ સાંભળ્યો. શિલા ઉપર ચડીને જુએ છે તો મોઢું ટોળું. જોતજોતામાં સૌ આવી પહોંચ્યા. ઠાઠડી નીચે મૂકી બાંધ છોડ્યા. ગંભીર ફૂલીને ઠાકાના પગમાં પડી ગયો. દુર્ગાદાસે હાથ ઝાલીને ઉઠાડ્યો. ગંભીરને તરત જોગખી લીધો. ગંભીરના બાપુ એમના ભાઈ-બાંધ. રૂપસિંહને મળ્યા. મહાસિંહના ખબર પૂછ્યા. મધરાત સુધી વાતો કરીને સૌ સૂતા.

*

*

*

પ્રાગડના દોરા કુટ્યા ને કૂચ કરી પહેલી ચોકી

આવી. ત્યાં અપાઝળી થઇ. મોગલ જીવ લઇને નાંસી
ગયા. દુર્ગાદાસ આગળ ચાલ્યો.

સોજીતગઢ લીધો. સોજીતગઢના પાદરમાં પડાવ
નાખ્યો. એનાયતખાન સોજીતગઢનો
સૂબો. આખા મારવાડમાં હાક વાગે. દુર્ગાદાસ આવ્યાના
ખબર સાંભળી ગઢ ઉપર સૈન્ય ગોઠવી દીધું. બીજે દિવસે
સવારે લડાઈ જાહેર કરવાનું નક્કી કર્યું.

સાડા ત્રણસો રજપૂતો અર્ધા જાગતા રાત ગાળે
છે. દુર્ગાદાસ ખરાબર સારથ થઈને બેઠો છે. એમાં ચાર
પાંચ હાથને છેટે કાંઈક સરપ જેવું પ્રાણી પેટે ચાલ્યું.
આવે છે. દુર્ગાદાસને થયું કે કોઈ મુસલમાન સૈનિક,
દગો કરવા આવે છે. ઝમ તલવાર તાણી. વાર કરવા જાય
ત્યાં તો “કાકા. કાકા !” કરતો ગંભીર ઉલો થઈ ગયો.

“ગંભીર ! અત્યારે ક્યાં ગયો તો ?”

“જરા જોઈ આવ્યો કે ગઢમાં ક્યાંઈ ગાખડું
પડાય એમ છે કે નહિ.”

“જોયું ?”

“હાજી. પણ અત્યારે ને અત્યારે ઉપડીએ તો
થાય. નહિ તો રામ રામ.”

તરત હુકમ છુટ્યો. પગપાળા સૈા ઉપડ્યા. એક
તરફથી ગઢ ઉપર ચડી જવાય તેમ હતું. સૈાથી પહેલો
ગંભીર જઈ ઉલો. પછી તો બે, ત્રણ, પાંચ, દસેક ચડ્યા.

ત્યાં મુસલમાનો જાગી ગયા તલવાર જેનીને સામા
આવ્યા ગભીર માડ માડ દગ્ગાને પહોંચ્યો દરવાજો
ખોલના તો એને શરીરે પાચ ઘા પડ્યા પણ એ તો
ગભીર ! જો કઠીને દરવાજો ખોલી નાખ્યો જગડરણ
ને તેજકરણ ફી પડ્યા અચાનક હુમલાથી મુસલમાની
એન્ય ગભગપ્ત ગયું સોજત મૂડીન એનાયત લાગ્યો
સોજતગઢ ઉર + અઝનસિહની આણુ ફરી ગઈ

*

*

૬

મારવાડને ગામડે ગામડેથી રજપૂત આલી નીકળ્યા
હાથમા ને આંચુ તે હથિયાર લઈને દુર્ગાદાસને જઈ

મળ્યા નાના મોટા રાજાઓ દુર્ગા
“વીર દુર્ગાદાસની જય” દાસને પડજે ચડ્યા આઠ દિવસમા

દેસુરીનો મજબુત ગઢવીધો જોધપુર
જવાની તૈયારી કરી મેવાડના મહારાણા રાજમિહે મદદે
આવવાનું કહેણ મોકલ્યું મહારાણાએ પોતાના વીર
પુત્ર જયસિહની સગદારી નીચે એક હજાર સૈનિક મોકલ્યા

એન્ય લઈ દુર્ગાદાસ જોધપુર માથે પડ્યો જોધ
પુરનો સૂબો દિલાવર મામે આવ્યો ખુનખાર લડાઈ થઈ
ઘડીભર દિલાવર રજપૂત સેન્ય સામે ટક્કર ઝીલી પણ
જ્યારે ગભીરસિહ, તેજકરણ જગડરણ ને કુમારજય
સિહ એક સામગા તૂટી પડ્યા ત્યારે એના પગ ઉખડી
ગયા દિલાવરખાન કેદ પડડાયો

જોધપુર ઉપર મહારાજા જશવત્સિંહની ધમ્મ કર
કયા માડી “વીર દુર્ગાદાસની જય !” થી ગગન
ગાજ્યુ ઘેર ઘેર આનંદ-ઝોરથી થઈ રહ્યો

* * *

ભર કવચીમા બાદશાહ ઔરગઝેગે ત્રાડ મારી -
“દુર્ગાનું માથું ઠાવ સવારે હાજર કરો !” નહમદખાન
અને તૈમરખાન ઉભા થઈ ગયા જમર
સૈન્યને તોર ઉતાર્યો લશ્કર લઈ ચાલી નીલગ્યા માથે
શાહજહાં અડધર પછુ છે માર માર
કરતા જોધપુરને પાદર આવ્યા ગઢને ઘેરો ઘાવ્યો

દુર્ગાદાસ તૈયાર જ હતો જોધપુરના કોઠા ઉપરથી
કાળ ઝાળ ગોળા વહુટયા હડહડહડ હમમમમ ! ! ખરખરો
જગ મમ્યો તૈમરખાનના ગોળાએ ગઢના કાગળ આઢાશે
ઉડાડયા દુર્ગાદાસ ત્રણ ફિવમ ગઢમા રહ્યો ત્યાં તો
મુઝાઈ ગયો બધાય સરદારોને ખોલાવ્યા સલાહ પૂછી
કે “ઠાવ સવારે દરવાજા ખોલીએ તો કેમ ? આમ
પૂરાઈ રહેવું તો નથી ગમતું”

“અમે સૌ રાજી છીએ” બધા એક મત થઈ ગયા
સવાર પડીન જોધપુરના દરવાજા ઉઘડયા સૌને
ખોળારે વીર સેનાપતિ દુર્ગાદાસ છે ઉગતા સૂરજ સામે
લાવો ચમકારા કરે છે પાછળ વાકડી મૂછાળા, કરડી
નજરવાળા ગણીરસિંહ, તેજકરણ ને જશકરણ ચાલ્યા
આવે છે પાછળ સાગર જેવડી સેના ! રજપૂત સૈન્ય

દેખીને શાહજાદા અકબરે મલાહ આપી “ તૈમરખાન !
આને નહિ પહોંચાય ” બીજા મરદારે હામાં હા મેળવી
પણ તૈમરખાન આગનો તણખો મૂંછના આકડાને ગળુ
ત્રણ વગ ચડાવીને કહે “ એ શુ દમ દુર્ગા આવે તથ્ય
શુ ? ’ હુ આલમજીગ બાદશાહનો મ દાર પાછો હતુ ?
તો તો ધરતી રસાતાગ બાર ’

એકદમ “ દીન દીન ’ ની ગર્જના કરીને હાથી
આગળ ધર્યો વીર હજાર જોદા માથે ઉતરી પડ્યે
“ બાદશાહ આરમજેગરી જય ” “ બાદશાહ આલમ
ગીરકી જય ’ -ઠરતો ધુમતા માડ્યો મોગલ સૈન્યમાં
અનુન આવી ગયુ રજપૂત સૈન્ય હઠના માડ્યુ દુર્ગાદાસે
ઘોડો ઠેકાવ્યો બરાબર તૈમરની મામે લઈને ઉભા
તૈમરે દુર્ગાદામને દીઠા ને ભાવો ઉપાડ્યો, જોર કઠીન
ઝીક્યો દુર્ગાદામ નીચો નમી ગયો ઘા ખાલી ગયે
જાણીને તૈમર તલવારનો ધૂંગો ઘા કરગ બાર છે ત્યાં
તો દુર્ગાદામને ભાવે તેમનુ જાગ્યુ વીંધાઈ ગયુ

તૈમરખાન પડ્યો અકબરે ધોળી ધન ચડાવી દીધી
દુર્ગાદાને પણ લાગ જોઈને ધોળો વાવટો ચડાવ્યો બન્ને
સૈન્ય શાત થઈ ગયા તલ ત્રા મ્હાન થઈ મહમદખાન
ને શાહજાદો અકબર શ પુ આવ્યા મુસલમાન સૈનિકોનાં
હથિયાળ લઈ બધાને જોધપુરના કિલામા રાખ્યા

“ વીર દુર્ગાદામની જય ’ થી જોધપુર ડાલેવા માડ્યું.

આંખ, માંખણ, મૂછ ને દાઢી બધુંય ઘોળું થઈ ગયું છે. તોય બાદશાહને જાંપ નથી. રાતદિવસ ભેધ-પુરની ચિંતા કરે છે. એમાં સ્નાનના ઔરંગઝેબ ઉપડ્યો! સમાચાર મળ્યા. પગથી તે માથા સુધી લાગી ગઈ. થર થર થર કાયા કંપવા માંડી. છુટ્ટો ઔરંગઝેબ ઘડીભર જીવતાન થઈ ગયો. ફૂદીને ઉડ્યો. સેના સજ ઠરી પોતે મોખરે આપ્યો. ભેધ-પુરને માથે અફઘ વાગવા અને દુર્ગાને જીવતો પકડવા મોખરાશ નીકળ્યો.

મોમલ સેના આવી જાય છે. સાથે પાંચ હજાર તો નોકર આકર છે. હજાર ને કુંભારનો તો પાર નથી પડાવ પડે ત્યાં દુકાનો મંડાઈ જાય. રીતસર મીઠાઈનું દુકાનો, પાનપટ્ટી, કાવાકાશી, શાક મારફીટ, ફુલ બજાર તોલ બજાર: નાનકડું શહેર બેઈ થયો. મોંગલ બાદશાહને પડાવ એટલે દિલ્હીનું મોતી બજાર: સાં જનાનો પણ લીધો છે. જનાના માટે તળુ જુદા: દાર દાસીઓ જુદા: નહાવા માટે તાબ હોજ તૈયાર.

સૈન્યમાં હાથી, ઘોડાં, ઉંટનો કોઈ મુખાર નથી આસપાસનાં ગરીબ જેડુતનાં ખેતર સાફ થતાં જાય. બાબાર માસની કાળી મહેનત ચટ કરી ગયા. જેડુને ખાવ માન ન રહ્યું. બળદને ખાવ: તરણું ધામ ન રહ્યું. કાળે કેર વરત્યો. પણ બાદશાહને કોણ પૂછે? બાદશાહ આલમ ગીરજું નામ પડે ત્યાં દોકરાં રોતાં રહી જાય. સામે બોલના

ની જીભ ખેંચી ગઠે મન માન્યા મુલમ કરતું સૈન્ય અજ-
મેર પહોંચ્યું. અજમેરમાં બાદશાહનો મુજો રહેતો. બે
ઉ સામે લેવા આવ્યો. બહુ બહુ આદરમાન આપીને
હિરમાં તેડી ગયો સૈન્યે ગામ બહાર પડાવ નાખ્યો.
ગર્ગદાસને ખબર કહેવરાવ્યા કે, “લડવા માટે તૈયાર
આવો, નહિતર આવીને ચરણે નમો.”

કાકો દુર્ગાદાસ તો તૈયાર જ હતો. જોપુધરનો ગઢ
ચવવા પાંચ હજારનું સૈન્ય રાખી બાકીનું સાથે લઈ
ધુ. દેમુરીના કિલ્લામાં આશરો લીધો. બાદશાહ પોતે
ડવા આવ્યાના સમાચાર જાણી મેવાડી રાજકુંવર જય-
સિંહ સેના સાથે આવી પહોંચ્યો.

અજમેરથી બાદશાહે કુચ કર્યાના સમાચાર જાણી
ગર્ગદાસ સામે આવ્યો. દેખારીની ભયંકર નજીબમાં આડ
ધ્યા. નજીબએવી સાંકડી કે બે ઘોડા માંડ સઃચે ચાલે. સૈન્ય

ગોઠવી દીધું. મોખરે ભાખરછ એ-
દેખારીનું યુદ્ધ. લંકી: ચામળદાસ મેડતીઓ: હાથીના

કુંભસ્થળ લાંગે એવા મહા જોર-
રજપૂત: દુરમન જોતાં વેંત ફાટી પડે એવી એની

યાઓ: એની પાછળ તેજકરણ ને જયકરણ ઘોડે
ડીને ઉભા. એમ કતાર ગોઠવાઈ ગઈ. ગંભીરસિંહ
યુસો બાણાવળી લઈ જય કુંગરી ઉપર બેસી ગયો.
મ સૈન્યની રચના થઈ રહી ત્યાં બાદશાહની ફાજ

માણી. ઝપાટાખંધ ચાલી આવે છે. કોઈનો ડર જ

નથી. બેક હજાર ઘોડેસ્વાર નજ્યમાં પેઠા એટલે રણશીંગડું કુંકયું. બાબરજી તૂટી પડ્યો. શામળદાસ માંડયો દેવા. બાદશાહ, તો “ આગે ચલો ! ” “ આગે ચલો ! ” કરે છે ત્યાં ઉપરથી તીરનો મારો થયો. મુંઝાઈને પાછા હઠવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં પાછળથી રાણા જયસિંહે મારગ દોડી લીધો. ત્રણે કોરથી ઘેરી લીધા. બાદશાહ ગરાબર સપડાઈ ગયો. સરદારોને શૂર ચડાવવા માંડયો. શેરખાં ને અશેરખાં, સગશેરખાં ને ઉસરખાં, ચમરખાં ને પગરખાં, બધા જ તૂટી પડ્યા. ઢેકારો બોલ્યો.

રાત પડી તોય લડાઈ બંધ ન પડી. રજપુતો જોરમાં છે. બાદશાહ કળી ગયો કે આમાં જીતવું મુશ્કેલ છે.

અરે જીવતા ઘર લેગા થઈએ તો બાદશાહ પલાયન ! ખુદાનો અહેશાન. રાતના અંધારામાં

કોણ દેખે છે ? બાદશાહ ધીરે રહીને હાથીએથી ઉતર્યો. ઉતરીને ભાગ્યો. પણ એની હિંમત ! મજબૂતો છાતીવાળો ! ઉપરથી તીર ને પથરા પડે છે તોય ઝાડ-પાન ઝાલીને ઉપર ચડી ગયો. અજમેર રસ્તે અંધારામાં અલોપ થઈ ગયો. એમને એમ દેટલાય પોખાર ગણી ગયા. સવાર સૂધી લડાઈ ચાલી. અજવાળું થયું. જુએ તો થોડાક પાક અફઘાન ને ટેકીલા કાબુલી સિવાય બધા રવાના થઈ ગયા છે. ભાગી જવા કરતાં સામી છાતીએ મરવું પસંદ કરનારા એ પઠાણ અને કાબુલી રજપૂત ઉપર ઉતરી પડ્યા. મરણીયાને કોણ

ખાળી શકે ? રાણા રાજસિંહનો બીજો પુત્ર ભીમસિંહ તાજે જ આવેલો છે. એણે હાથ ભીડી. એક ઘડીમાં નજી આખી સાફ કરી નાખી. બાદશાહ અજમેર પહોંચ્યાના ખબર મળી ગયા, એટલે રજપૂત સેના દેસુરીના ગઢમાં આરામ લેવા ચાલી ગઈ.

*

*

*

બાદશાહ ઐરંગઝેબનો શાહબંદો અકબર દુર્ગાદાસને શરણે આવ્યો. દુર્ગાદાસ તો શરણાગતનો પાલણુદાર:

દુશ્મનનો દીકરો હોય કે પોતાનો.

શરણાગત

એનો વિચાર દુર્ગાદાસને નથી. પણ

માથે બાદશાહ જેવો ભેરાવર દુશ્મન

બેઠો છે એ વાત એને મુંઝવે છે.

કોઈ એવે ઠેકાણે અકબરને મૂકી આવવો ભેદ એ કે જ્યાં બાદશાહની કારી ન ફાવે: દુર્ગાદાસે નિશ્ચય કર્યો. જયસિંહ, ભીમસિંહ, ગણેશસિંહ, તેજકરણ ને જશકરણ બધાને બોલાવ્યા. પંદર દિવસની રજા માગી. “બસ પંદર દિવસ પારવાડ છુલાવો. અકબરને પાતાળમાં સંતાડી આવું.”

બધાએ રાજ પ્રશીયી રજા આપી. દુર્ગાદાસ દસ માણસો સાથે શાહબંદાને મૂકવા ચાલ્યો.

અરવલ્લી પહાડની લાંબી લાંબી હાર વટાવી. નર્મદા, તાપીનાં તીર તરી ગયા. વિધ્યાવનનાં વન

વીંધીને ગોદાવરી તીરે આવી પહોંચ્યા ગોદાવરીની
 નિર્મળ નીર ધીરે ધીરે વહે છે આસપાસ પચીસ પચીસ
 ગાઉમાં કાળીગોર ઝાડી પથરાઈ પડી છે બધું જોતા
 જોતા નહીં તીરે ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં પાચ વડલા આવ્યા
 વડવાઈઓ સામ સામી અપાઈ ગઈ છે મૂળ કે થડની
 ખમર ન પડે એવી વડવાઈઓ જામી ગઈ છે સૂરજના
 કિરણન પેસવા ન દે એવી ઘાટી છાયા પથરાવી છે
 આવા ઘેઘુળ વડલા નીચે રામ ચીતા ને લક્ષ્મણના
 મંદિર સ્થાપ્યા છે પથવટીના તીર્થમાં સ્નાન કરી દેહનું
 ઠંધાણ કર્યું રામ ચીતાને ચરણે નમીને આગળ ચાલ્યા

શભાળ રાજાની રાજધાની સતારામાં પહોંચ્યા
 શિવાળ મહારાજના કુવળ એમના રાજમાં અકબરનો
 કોઈ વાળ વાગે ન ઠરે શભાળરાજા દુર્ગાદાસને નામથી
 જાણે ખબર કહેવરાયા મામા લેવા આવ્યા અકબરની
 સોપણ કરી દુર્ગાદાસને બીક હતી કે આ અકબર સુસહ
 માન અને તેમાં જોરગત્તેજનો દીકરો એટલે કયાક ના
 પાડશે પણ નહીં ન પાડી મગા બાઈની જેમ સાથવવાનું
 કબુલ કર્યું દુર્ગાદાસ અટપ વગી નીકળ્યો

દુર્ગાદાસ આવીને જુઓ તેા અજમેર ફરતુ રજ
 પુત સૈન્ય ઘેરી વળ્યુ છે બાદશાહને બરાબર સપડાવ્યો
 છે, આજ સૂધી જોરગત્તેજ આવો નહોતો સપડાયો.

ખરાગર સાંજુસામાં આવી ગયો. બાદ-
ધાધુ ક્યું શાહને બીક પેડી કે ક્યાંક દિહી
જશે. ૧૨૮ જ સલાહનું કહેણ મોકલ્યું.

દુર્ગાદાસને કાંઈ દિહીની ગાની નહોતી જોતી. એને
તો જોધપુરની ગાદીએ જશવંતસિંહના કુંવરને યેસાહ-
વો'તો. બાદશાહે સલાહમાં લખેલું કે “જશવંતસિંહ
મારા મિત્ર હતા. એનો કુવર તે મારો કુંવર; એને
લઈ આવો. કાલ સવારે મારે હાથે તલવાર બંધાવું.”
દુર્ગાદાસે મહારાણીની અને સરદારોની સલાહ પૂછી.
બધા કહે “ના. ના. હવે તો દિહી લઈએ તો જ હા.”

હાહ્યા દુર્ગાદાસે બધાને સમજાવ્યા. છેવટ બધા
એકમત થયા. બાદશાહને જોધપુર લઈ ગયા.

આંખુના ડુંગરમાંથી અણતકુંવરને તેડી લાવ્યા.
જુના ગોઠીયા સાથે અણતસિંહ આવ્યો. બાદશાહે ભર
કચેરીમાં તલવાર બંધાવી. બાદશાહ દિહી ગયો.

બાધુ પીધું ને રાજ ક્યું.

બોલો—

ગૂરા સ્વામીભક્ત
વીર દુર્ગાદાસકૃતી...જય !

જના બહીરે

જૂનાગઢના નામીયાર
 ગણના નામીયાર
 (૧૯૫૬-૫૭ના વર્ષના)

✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣
 ✣ पृथुराज ✣
 ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

આજથી આઠસો વરસ પહેલાં ઈસ્ટીની ગાદીએ
રાજા અનંગપાળ રાજ કરે. અનંગપાળને ઘેર કુંવર નહિ.

શબ્દાભિપેક્ષ, બેકુંવરી. જન્મેને અડેક દીકરો. મોટીનો
જયચંદ્ર, નાનીનો પૃથુરાજ.

પૃથુરાજ જીવાન થયો. મૂંછનો
દોરો ફુટયો. સાડા ચાર આંગળ પહોળું કપાળ. રાજતેજ
અળકી ઉઠ્યું. છાતી સવા હાથ પહોળી ખેંચાઈ રહી
ખસા ઢાલ જેવડા પહોળા થઈ ગયા. આંખમાંથી
વારની ધાર જેવું તેજ અરવા માંડ્યું.

મહલકુસ્તી, પટ્ટખાણ, ઘોડેસ્વારી, એવી એવી સુઢ કળા શીખી લીધી પૃથુરાજ બાણ મારવામાં તે બીજો અર્જુન આખે પાગ બાધીને નિશાન પાડે એતું ધનુષ કોઇથી ચડાવાય નહિ ચડાવવા બચ તે હાડકાને માળખેા બહાર નીકળી પડે એવા જખ્ખર ધનુષને કાત સૂધી ખેચીને જો ઘડીએ બાણ ચડાવે ત્યાં.—

ધરા મેઠુ સગ હોલતે

સુન પિથલરાજ ટંકાર।

પૃથુરાજના આવા અનોઘા પરાક્રમ બોધને ઠાઠા અનગપાળતું મન માની ગયું દિહીની ગાદી પૃથુરાજને આપવાનો એણે નિર્ધાર કર્યો કાશી-ઉજ્જૈનના પડિત બોલાવીને મૂરત જોવરાબ્ધુ મારો દિવસ ઠરાવીને દેશ પરદેશ કઠોતરીઓ મોકલી દીધી પૃથુરાજના બાપ સોમેશ્વર અજમેરમા રાજ કરના એને પહેલી કઠોતરી મોકલી.

દિહી શહેરમા ધમાલ મચી રહી આઠ આઠ દિવસથી શહેર શણગારાય છે રાજમાર્ગ ધખપતાકાથી દીપી રહ્યો છે આંખા ને આસોપાલવનાં તોરણ દરવાજે દરવાજે બાધી દીધાં છે કુચેલ તેલ ને મુઝધી અતરનાં છાંટણા ચર્ધ રહ્યાં છે વેપારીઓએ દુકાનોને રંગરોગાન લગાવી લલકહાર બનાવી છે. આવતી કાલ સવારના પહેલા પહોરનું મૂરત છે.

સૂરજ નારાયણે કેર કાઢી ત્યાં તેા બ્રાહ્મણોએ
ખીંગા પીતામર પહેર્યા, હાથમા કાશીના લોટા લીધા,
કાશ્મીરી શાયો બોઢી અને રૂપે મઢેલી ચાખડીઓ
પહેરી ને ચટાક ખટાક, ચગડ ખટાક ઠરતા ગજમહેલ
તરફ ચાત્રી નીકળ્યા.

હરમાર શણગારનારે આજ હઠ વાગી દીધી છે.
ઉપર ગુમ્મર હાડી, લખ્તા શોભી રહ્યા છે બેય તરફ
હારબધ સોના રૂપાના મિહાસન રહી ગયા છે સામે
સૌથી ઉચ્ચ રત્નજડિત મિહામન પૃથુરાજ માટે ગોળ્યુ
છે ફરતી મુગધી કુવોની વે ન વોટી છે આખા મહપમા
કન્તુરી મહેકી રહી છે.

ચાર પજાળી જોઢા મહપની રખવાળી ઠરી રહ્યા
છે પાંદા પહેરની નોખત ગડગડી ને હરમાર ચિઠાર
ભરાઈ ગયો.

“મહારાજાધિરાજ પૃથુરાજ મહારાજકી જય”-
છડીદારે નેડી પેઢકારી અડડડક આ પો નડ ન ઉલો થઈ
ગયો. સૌના નમઝાર ઝીનતો પૃથુરાજ મિહાસન તરફ
ચાલ્યો. પૃથુરાજને માથે ડારમીંગી મુગટ, ડાનમા સવા
સવા લાંમના કુડમ, ગગામા નવલખા હાર, ને કેડે લાળી
તલવાર ઝુને છે એના પ્યારા ધનુરને સાચા મોતી
ટાક્યા છે બેય છેડે નીલમ જડના છે.

પૃથુરાજ સિહાસને બેઠો તેવા જ દાદા અનગપાળ

ઉઠ્યા. પોતાની તલવાર પૃથુરાજને બધાવી. ફરી પૃથુ-
રાજની જયથી મંડપ ગરજી ઉઠ્યો. બ્રાહ્મણોએ આશી-
ર્વાદ દીધા બદ્ધીજનો સ્તુતિગાન કરી રહ્યા એટલે ચંદ
બારોટ ઉઠ્યા. ચંદ બારોટની જીએ સાક્ષાત્ સરસ્વતી
વસે. સિંહાસનની સામે આવીને બારોટજીએ લલકાર
કર્યો:—

જેસો કુંદનમેં દીપે કોહાનૂર અનૂપ
વેસો રાજમખામહો વૈઠો પિથ્થલ ભૂપ ।

આને

અડે રોજ અહુદિશ, ગડ્ડડ્ડ ત્રબાણુ બણકત,
અડે રોજ અહુદિશ, ઘણાજણુ ધરણી જયું ઘણણત.
અડે રોજ અહુદિશ, કડકડક મેરજયું કડકત
અડે રોજ અહુદિશ, ભડ્ડડ્ડ ભુજગમ બડકત.
અડે રોજ અહુદિશ, મિજલીયાં બાદલ સળકત,
અડે રોજ અહુદિશ, હોહારે સિંહુ જયું ડણકત-
અડે રોજ અહુદિશ, પિથ્થલસી દિલ્લી ધરપત.

એક એકથી ચડીયાતી મિરદાવળી બોલીને બારો-
ટજી બેગ્રી ગયા. ત્યાં આણુને પરમાર રાજા જેતસી
ઉઠ્યો. સિંહાસન આગળ શ્રીફળ મૂકીને સોમેશ્વરને કીધું
કે “મારી કુંવરી મંદિનકુમારી પૃથુરાજને આપું છું.”

જેતસી પરમારનું શ્રીફળ સ્વીકાર્યું. રાજસભા
‘પૃથુરાજની જય’ પોકારી બરખાસ્ત થઈ.

*

*

*

એ વખતે ગૂજરાતમાં ભીમદેવ મોક્ષંદ્રીનું રાજ.
ભીમદેવ બહુ જળરો હતો. જેવો જળરો એવો જ ભોળો.
બધા એને ભોળો ભીમદેવ કહેતા.

ભોળો ભીમદેવ ભોળા ભીમને ખબર પડી કે
જેતસી પરમાર પોતાની રંભા જેવી
રૂપાળી કુંવરી પૃથુરાજને પરણાવે છે એને તો પગથી માથા
સૂધી લાગી ગઈ. ‘ખસ માત્ર જેવો જળવાન રાજા
ગૂજરાતમાં બેઠો છે ને એ દિલ્હી કુંવરી દર્ધ આવે.
જેઉં છું કુંવરી કેમ દિલ્હી જાય છે તે.’ તરત હુકમ
છૂટયો. સૈન્ય તૈયાર થયું. વગર શુકને આજ્ઞા નીકળ્યો.
એ તો કહે “મરદને વળી શુકન અપશુકન શાં?”

આખુના રાજાને તો કુદરતી ગઠ કિલ્લા ચારેકોર
ઉંચા ઉંચા ડુંગર. વચ્ચે નાજમહેલ. પણ ભીમદેવથી
સૌની રાઠ ફાટે. જેતસીએ મોમેશ્વરને અને પૃથુરાજને
ખબર મોકલ્યા કે “ભીમદેવ કુંવરી લેવા આવે છે.”

મોમેશ્વરને અજમેર ખબર મળ્યા; પૃથુરાજને દિલ્હીમાં.
મોમેશ્વર સૈન્ય તૈયાર કરવા માંડ્યો. પૃથુરાજ તો એક
ઘડી ખોટી ન થયો. પોતાના ચુટી કાઢેલા દસ ગૂંવીરને
લઈ સીધો મારતે દોડે આખુ જઈ પહોંચ્યો. રાતો રાત
લગન થઈ ગયાં. ઇચ્છનકુંવરીને લઈ દિલ્હી પહોંચી ગયો.

ભોળાભીમને ખબર પડી કે રાતોરાત કુંવરીને
ઉપાડી ગયા. હવે તો માર્યા વગર ન મૂકું. આખુ ઉપર

સૈન્ય પડ્યું. પરમાર બહાદુરીથી લડ્યા પણ કાબ્યા નહિ. જેતણી શરણે આવ્યો.

એમ લોળો લીમ બહુ હિંદાર. ઘડીકમાં વેર ભૂલી જતા જેતણીને આપ્યું રાજ પાછું સોમ્યું. પોતે સોમેશ્વર સામે વેર વાળવા આવ્યો.

રસ્તાનાં જંગમ મર્યો ખુનખાર લડાઈ થઈ. સોમેશ્વરનું માથું ઉડાડી લીમદેવ ગૂજરાતમાં આવ્યો ગયો.

*

*

*

દિહીનાં લોક મુખીયાં ચઈ ગયાં. પૃથુરાજ રામરાજ ચલાવે છે. દૈયતને દીકરા જેમ પાળે છે. દીનદુઃખી-આની દાદ મોઢામોઢ સાંભળે છે. ગૂજરાત પર ચડાઈ. અધાર પછેડો ઓઢી નગર ચર્ચા લેવા નીકળે છે. દૈયત કહે છે “આ તો ખીજો રામ પાક્યો.”

અને પૃથુરાજની પડખે ચોઝઠ સરદારો બેસે છે: દવિરાજ ચાંદ બારોટ એમના ખાસ મિત્ર. ચદ મોટો લડવૈયો પણ ખરો. દસ હજારની સેનાનો સરદાર બનાવ્યો’તો. સાથી જગરો ચામુંડરાય: ધમ ધમ ધરતી ધ્રુજે, બોલે ત્યાં આમમાં પડવો પડે, રાડ પાડે ત્યાં હાથી ફાટી પડે. ડીકની ચડી નાનકડા હાથી જેવી. હથીઆરમાં ગદા. કહે છે કે એ ચામુંડરાય પાતાન દસ હજુરીઆને ધને શીરાવા બેસતો ત્યારે:—

ત્રિંદ્ર મળ પંચ, સેર પેંતીસ સુસકર
અન્ન નવ તારુડી સ્વાય, ઔર એક મોટા વક્ત્ર;
કાલકૂટ પ્રથમેર, સગનળ ઘૂત સુપોષન
ફસ્તૂરી અડમેર, શેર ફક કેસર ચોપન;

મળ ચાર દહીં મઠિપી તરન્ મોજરાજ મટ ની ભરે
સવા પઠોર દિન વડનહીં, શીંગમગી ચામુંડ કરે.

આમુડગાય જ્યો જ હાહુલીરાય હતો. એ એ
સરદાર હોય ત્યારે પૃથુરાજ અવામણની સેજમાં સૂઈ
રહે. ગિજનીનો શાહબુદ્દીન પાંચ પાંચ વાર દિલ્લી લેવા
આવ્યો, પણ પાંચેય વાર માંડ ઘરે પહોંચ્યો.

એકવાર પૃથુરાજ ચેતરંજ એલે છે. સામે મહા
બુદ્ધિશાળી પ્રધાન કૈમામ છે. બેય રમતમાં મગણુલ થઈ
ગયા છે.

એમાં ચાપદારે આવીને હાથમાં કાગળ મૂક્યો.
પૃથુરાજે પ્રધાનજીને વાંચવા આપ્યો. કૈમાસ મનમાં
વાંચે છે. વાંચતાં વાંચતાં એનું મોહુ કાણું પડવા
માંડયું, રંગ બધો ઉડી જવા માંડ્યો. પૃથુરાજે અધીરા
થઈને કાગળ ઝડપી લીધો. વાંચ્યો. વાંચનાં તો થર થર
થર કાયા ઠંપવા માંડી; કોધની જાળ પ્રગટી. ચેતરંજ
ઉડાડી દીધી ને કહે “આ ચેતરંજના હાથી, ઘોડા ને
પાયદળ ઉડાડી દીધા એમ મારા બાપુના મારનારને ઉડાડી
દઈશ ! ” તરત જ સેના સજ થઈ.

પૃથુરાજે ગ્રજરાતને સીમાડે જઈને પડાવ નાખ્યો.

*

*

*

લોગા ભીમદેવને ખબર પડી કે પૃથુરાજ આવે છે. ઠાઠા પ્રધાનશુએ સલાહ આપી. “મહારાજ ! આપણે ગઢમાં રહીને લડીએ તો કેમ ? આ રજપૂતાનો ધાણ પાટણનો કાટ પૃથુરાજના બાપથી એ નહિ તૂટે. બહાર આપણે એકલા થઈ પડશું; એ દિલ્હીનો ધણી કહેવાય; એને ન હોય ત્યાંથી મદદ કરનાર મળી આવે.”

પણ ભીમદેવ માને ! એણે સિંહની જેમ ત્રાડ મારી. પ્રધાનશુને કહે “પ્રધાનશુ ! હું ભીમદેવ સોલંકી. મારી નેટલી હઠમાં પૃથુરાજનાં ઘોડાં કરે એટલી બ્રાહ્મણોને દાનમાં દઈ દઉં. સમજ્યા, પ્રધાનશુ ! અને એના બાપને માર્યો પછી ઈ કઈ વાડીનો મૂળો છે ?”

પ્રધાનશુ મુંગા મર્મ ગયા.

બરાબર પૃથુરાજની સામે જ ભીમદેવે તંબુ તાણ્યા. લોગા ભીમની બહાદુરી સૌ જાણતા. ખીન્તની મગદૂર નહિ કે પૃથુરાજ સામે બાય લીડે.

પૃથુરાજે ચંદ બારોટને બોલાવ્યા. ધીરથી કહ્યું, “જુઓ, ભીમદેવ છે બહાદુર. પણ સાવ લોળો ને ચડાઉં ધનેડું છે. આવી નજવી બાબતમાં મફતનાં બેય સૈન્ય કપાઈ મરે તો પછી રજપૂતનું નામ નિશાન ન રહે. એને મનાવો. જો માશી માગે તો મારે બાપનું વેર

વળી શું. ”

બારોટજી ચાલ્યા. સાથે પાંચ વાનાં લઈ લીધાં છે: નીસરણી, જાજ, કાદાળી, પાવડો ને દીવો. ભીમદેવના તંબુમાં આબ્યા. ભીમદેવે બહુ આદર સત્કાર કર્યો.

“ બ્રોલો, કેમ પધાર્યા છો ? ”

“ અમારા મહારાજને લડાઈ નથી ગમતી. તમે જો માણી માગો તો ચાલ્યા જાય. ”

“ તારા મહારાજ જૈન લાગે છે. એણે ચમપૂતના ફીકરાને લડાઈ નથી ગમતી ? અને ભીમદેવ સોલંકી માણી માગશે ? તારા રાજાને કહેજે કે તારા જેવા ભગતડાયા બાપનું વેર નહિ વળાય. ”

એટલે બારોટજી બદલ્યા એમને ચર્ચુ કે આ મૂરખ નહિ માને. પાંચાની પાંચ ચીજ કાઢી. ભીમદેવને કહે “ જુઓ, આ પાંચ જાતની કળા છે. તમે આકાશમાં ઉડી જાશો તો આ નીસરણીએ ચડીને પકડી પાડશું પાણીમાં પેટ્રી જાશો તો આ જાજ તૈયાર છે. કુવામાં સતાઈ જશો તો આ દીવો હાજર છે. પાતાળમાં ઉતરી જાશો તો કાદાળી પાવડાથી ખોદી કાઢશું. હવે તમારે જીવતા ઘેર જવાનું નથી, એટલે દિ દેર હોય તો માણી માગો પૃથુરાજ દયાળુ છે. ”

માણીની વાત આવી ને ભીમદેવ ઉઠ્યો. સરદારોને કહે “ જોડું શું રહ્યા છો ? જીભ ખેંચી કાઢો. ! ” સરદારોએ બારોટજીને જાણ્યા. ઉપાડીને મૂકી આબ્યા.

ખારોટજી માંડમાંડ છાવણીમાં પહોંચ્યા ને પૃથુરાજને વાત કરી.

પૃથુરાજે સૈન્ય ઉપાડ્યું. ભીમદેવ પણ તૈયાર જ હતો. બેય વ્હી પડ્યા આઠ આઠ દિવસ ઘોર સગ્રામ ચાલ્યો. કેટલાય શૂન્વીર રણમાં પડ્યા. હાથી ઘોડાને તો સુમાર નથી. પૃથુરાજ ભીમને જ શોધે છે. ભીમદેવ તો મોખરે રહીને જ લડનારો. ઘરાબર સામે આવીને ઉભો રહ્યો પોતાના વહાલા બાપુના મારતકને દીઠો ને પૃથુરાજે ધતુપ ચડાવ્યું. ઠ ન સૂધી જોંચીને મૂક્યું. ઘમમમ કરતું ભીમના પડખામાં ખુચી ગયું. ભીમદેવ જાગી ગયો. તલવાર કાઢીને હાથીએ ચડ્યો. બેય શૂરા વચ્ચે જામી પડી. જન્નેના શરીરમાંથી લોહી નીતરી રહ્યું છે. એમાં ભીમનો હાથી પડ્યો. હાથી ઉપરથી ભીમ ઘોડે કુદ્યો ને જીદ્ર માંડ્યું. પણ સૈન્યમાં હાહા-કાર મચી ગયો. ભીમને હાથીએથી પડેના જોડે સેના નાસી છૂટી. ભંગાણ પડ્યું. ભીમે પાછું વાગીને જોયું ને ઘોડો પાટણને માર્ગે દોડાવી મૂક્યો.

પૃથુરાજ જીત મેળવીને દિલ્હી પહોંચ્યો. નગર-નારીઓએ કુલડે વધાવ્યો. માતાજીએ માતીડે વધાવ્યો.

આ સડાઇમાં રજપૂતનો ઘાણ નીકળી ગયો.

*

*

*

જિજ્ઞાસુની કચેરીમાં ગાદચાહ. શાહજુદીન બેઠો

છે. દાદીએ હાથ ફેરવે છે. પાંચ પાંચ વાર કાર્યો છે
તોય દિલ્હીનો લોભ છુટતો નથી.
શાહજુદીન ધોરી. લાગ જોનો બેઠો છે. ત્યાં બસુસે
મમાચાર આપ્યા કે “હિંદુસ્તાનના
રાજા અંદર અંદર કપાઈ મર્યા છે. રજપૂતનું નામ
નિશાન નથી રહ્યું.” થોડુંક ધરતું મરચું મીઠું નાખીને
વાત ઠરી દીધી.

બાર હજાર કાબુલી લઈને ચડ્યો. કાબુલના હુંગર
વીંધ્યા, પંજામની પાચ નદીઓ વટાવી, પાણીપતના
મેદાનમાં પડાવ નાખ્યો. આ વખતે તો શાહને એમ છે
કે સીધો જઈને ગાદીએ જ બેસી જઈશ. કોઈ રોકનાર
નથી. સામા થશે એને ઉડાવી દેશું.

રાતે સો સૂઈ ગયા.

ભાગીને જુએ તો સામે જઝરું સૈન્ય. હાથી ઘેરા
ને પાપદળનો પાર નથી. તોયો મકાઈ ગઈ છે. સૂનજ
ઉગે એની વાટ જોવાય છે. શાહની તો આંખ કાઢી રહી.
સ્વપ્ન છે કે સાચું એની એ ખબર ન પડી.

પૃથુરાજનાં ડંકાનિશાન ગડેડયાં. સૈન્ય આમળ
વધ્યું. શાહ પણ ‘દીન દીન’ ગરજતો હૈયે હિંમત ધરીને
સામે આગ્યો. એમ તો શાહજુદીન બહાદુરનો દીકરો.
એના કાબુલી મોતનેય ‘મીનો’ કહેવરાવે; અને બ્યારે
હુંગરા જેવડા ઘોડા માથે ચડીને દુશ્મન ઉપર પડે ત્યારે
તો ભુલ્કા વેરી નાખે.

જન્ને સૈન્ય લેટી પડ્યાં.

શાહના સૈનિકો નમસ્ક્રીયા થઈને લડ્યા. પણ આમુંડના મારે ને સીસોદીઆના ટંકારે એમના પગ ઉખડી ગયા. શાહ ભાગ્યો. આમુંડે ભાગતા શાહને પકડયો. પૃથુરાજ પાસે લઈ આવ્યો.

બધાને મન છે કે આ વળતે તો શાહને ડુંકો ફરી નાંખવો. પણ પૃથુરાજ તો પૃથુરાજ ! એનું દિલ 'સાગર સમું' ઉદાર. ચરણે આવેલાને રજપૂત ન મારે. આઠ હબ્બર ઘોડા દંડ લઈને શાહને છોડી મૂક્યો.

✽

✽

✽

કનોઈનો રાજા જયચંદ્ર : પૃથુરાજનો મારીઆઈ બાઈ : બાળપણનો ગોડીઓ : પણ અત્યારે એને વેર બંધાઈ ગયું છે. દાદા અનંગપાળે કુચંપતું બીજ દિલ્હીનું રાજ પૃથુરાજને આપ્યું તે દિવસથી જયચંદ્રે અગોલા લીધા છે.

જયચંદ્ર દળપાંગળો દહેવાતો. એની સેના બહુ મોટી હતી. આગલો સવાર દશ ગાઉ પહોંચે તોય અહીં રવાજમાંથી સૈન્ય નીકળતું જ હોય ! જયચંદ્રના તાબામાં મોટા મોટા રાજાઓ હતા. આખા ભરતખંડમાં ડુંકો ત્રાડવાની એની હોંશ હતી.

જયચંદ્રે રાજસૂય યજ્ઞ આદર્યો.

દેશ પરદેશના રાજા મહારાજા આવ્યા. કાશી વિભત્તે-
નના પંડિત આવ્યા. નૈમિષારણ્યના ઋષિઓ આવ્યા.

હિમાલયના સાધુ—મંત્ર આવ્યા. ગરીબ—ગુરમાંનો પાર નથી.

યજ્ઞ સાથે કુંવરી સંયુક્તાનો સ્વયંવર પણ થવાનો છે. કનોજને પાઠર નાંખુ તણાવા માંડ્યા. રાજમહેલની અટારીએથી નજર કરો તો જાણે દૂધનો મહાસાગર !,

રાજસૂય યજ્ઞમાં બધા રાજાને કામ સોંપાય. પૃથુ-રાજ સિવાય બધા રાજા હાજર હતા. સૌએ કામ વહેંચી લીધાં. પૃથુરાજ માટે પણ કામ નક્કી કર્યું:—દ્વારપાળનું ! દરવાજો ચોકી કરવાનું. પૃથુરાજને જાગર પડી ને અસિમાં ધી પડ્યું.

સંયુક્તા મનમાં મુંઝાય છે. બાપુએ પૃથુરાજનું અપમાન કર્યાની એને જાણ થઈ. નક્કી પૃથુરાજ હવે નહિ આવે. પણ સંયુક્તા મનથી પૃથુરાજને વરી ચૂકી હતી. એણે ખાનગી આમંત્રણ મોકલી દીધું.

સ્વયંવરનો મંડપ માણસોની ભીડથી ફાટી પડે છે. સિંહાસનોમાં ઘરેલાના ઝગમગાટથી શોભતા રાજા બેઠા છે. જાણે નાટકના રાજા ! દોઢ મોટી મૂછાળા, દોઢ ચોખીયાવાળા, દોઢ નમૂંછીયા તો દોઢ વાંકડી મૂછને મરડનારા ! બધાને થાવ છે કે સૌથી રૂપાળો હું છું; સંયુક્તા મને જ વરશે.

મહારાજ જયચંદ્ર મંડપમાં પધાર્યા. સૌએ લજી લજીને નમન કર્યું. જયચંદ્ર સિંહાસને બેઠો ને સૌ બારણા સામે જોઈ રહ્યા.

માન સરોવરની હંસણીની જેમ પગલાં માંડતી રાજ-
કુંવરી સલામંડપમાં આવી. દાસીઓ વચ્ચે એનું મુખ
પુરું દેખાતુંએ નથી. સંયુક્તા રૂપ રૂપનો અવનાર
હતી. એનું રૂપ જોઈ અંદમા આખો થતો. હાથમાં વર-
માળા લઈ મંડપ વચ્ચે ચાલી જાય છે. રાજપુરોહિત
રાજાઓની ઓળખાણ કરાવતો જાય છે:—

! “આ કાશ્મીરનો રાજા. આવો બળીયો....માલવ
દેશના ધણીએ આવાં કામ કર્યાં.

પણ સંયુક્તા તો નીચી નજરે ચાલી જાય છે.
કોઈ રાજા ધ્યાનમાં આવતો જ નથી. રાજા બધા ઉંચા
નીચા થવા માંડ્યા. રૂપાળા રૂપાળા ને જબરા જબરા
રાજા તો મનમાં ને મનમાં બળી રહ્યા.

રાજકુંવરી ઠેઠ દરવાજે પહેંચી. દરવાજા બહાર
પૃથુરાજની સોનાની મૂર્તિ ઉભો કરી છે. પુરોહિત પુત્ર-
જાનાં વળાણ ડરે તે પહેલાં તો એના ગળામાં વરમાળા
પડી ! દરગારીઓને માથે જાણે વીજળી પડી ! જલ્દય દ્રગી
નજર પડે એ પહેલાં તો પુતળા પાછળથી સાવજની જેમ
પૃથુરાજ નીકળ્યો. કુંવરીને કાંધે ચડાવીને દોટ ટીધી.
બધાની આંખમાં ધૂળ નાખીને સડસડાટ નીકળી ગયો.
પાદરમાં પવનવેગી ઘોડી તૈયાર હતી. માથે સવાર થઈને
એક એક મારી ત્યાં તો ઝકાક ઝકાક ધમ ખરરરર !
દિલ્હીને માગે.....

ધુઆંકુઆં થતો જયચંદ્ર પાછળ પડ્યો. પૃથુ-
રાજના સૈનિકોએ એને માર્ગનાં જ રોકી રાખ્યો. જખરી
લડાઈ થઈ. લડાઈમાં પૃથુરાજના મારા સાગ શૂરવીર
કામ આવી ગયા. એને શૂરો ભાણેજ કપાઈ ગયો; ત્યાં
પૃથુરાજ હેમખેમ દિલ્હી પહોંચી ગયો. જયચંદ્ર હાથ
બંધતો રહ્યો.

† ‡ §
દિલ્હીનાં દોક ટોળે મળીને વાતો કરે છે:
“પૃથુરાજ હવે આપણો નથી રહ્યો. રાણી સંયુક્તાએ
કામણ કર્યાં છે. કચેરીનાં પગ દેતો
શુદ્ધિ ખગડી. નથી. કોઈની દારૂ ફરીયાદ સંભળતો
નથી. રંગ મહેલમાંથી બહાર નીક-
ળતો નથી.”

એકવાર ઘરના પ્રધાન ટૈમાને જે વેણ શીખામણનાં
દીધાં. પૃથુરાજે ઈંડ ઝટકે પ્રધાનજનું માથું ઉઠાવી
દીધું ! નગર આખું કંકળી ઉઠ્યું: “નકો રાજની મતિ
ફરી ગઈ છે !”

એકવાર ખુશામતીયાઓએ મહારાજના કાન ભલેયાં.
“આ ચામુંડરાય દોક દિવસ દગો દેશે - ચેતના રહેજો.”

“કેમ ?”

“એના ભાણેજને ગાદી અપાવવા.”

“હાથ નહિ, સાવ ખોટી વાત. ચામુંડ તો મારા
માટે પ્રાણ કાઢે છે.”

“કેક દિવસ નજરે દેખાડ્યું.”

“હીક છે જોશું”

એકવાર વળત આવી ગયો. રાજા ચાલ્યા બપ છે. આંગળીએ નાનો કુંવર છે. હાથીયાનમાંથી સાંકળ તોડાવીને હાથી ભાગ્યો. પૃથુરાજ ઉપર પડવાને વાર નથી. અચાનક ચામુંડરાય આવી ચડ્યો. એક ભાલે કુંભસ્યગ ચીરી નાખ્યું. રાજાએ ચામુંડને ધન્યવાદ દીધા. પણ ચામુંડરાયની ઈર્ષ્યા કરવાવાળા બોલ્યા.

“જોયુંને મહારાજ ! ચામુંડે આપને નજરો નજર બતાવી દીધું કે આપને મારતાંય આટલી વાર લાગે.”

પૃથુરાજ માની ગયો. તેજ પડીએ ચામુંડને બેડીએ પહેરાવી દીધી. અંધારી કેટલીમાં પુરી દીધી. શહેરમાં ઉઠાત્રી પથરાઈ ગઈ.

થોડા દિવસ થયા ને હાહુલીરાયનું બર સભામાં અપમાન કર્યું. હાહુલીરાય ખીબામને ગિજનીને પંથે ચાલ્યો.

*

*

*

કિયુડુડુડુ ખટાક, કિયુડુડુડુ ખટાક-હિંડોળા ખાટે પિયલરાજ ઝૂંટે છે. મહારાણી સંયુક્તા ધીરે ધીરે દોરી તાણી રહી છે રાજાની આંખ પૃથુરાજ કે સગતી આવે છે. સુખ કયાંઈ સમાતું નથી.

એમાં પાછળ ઝરુએથી અવાજ આવ્યો: “એ

પિયલા ભૂપ ! હવે તો આંખ ઉઘાડ; હવે તો ઉઘાડ.
આ દુરમન છાતી માથે આવીને બેઠો ! ”

પૃથુરાજ ઝમ દર્ધને બેઠો થઈ ગયો. સંયુક્તા
સાંભળી રહી. ગરુખેથી નીચે જુએ તો અંધારામાં કેણ
આદમી ઉભો છે. કપકા ભરી આંખે ઉઘે જોઈ રહ્યો છે.
અજવાળી રાતનો અંદ્રમા એના મોં ઉપર તેજ વસાવે છે.

“કાણ, બારોટણ ! ”

“એ હા બાપ ! ગિજનીનો શાહ કાલ સવારે
આવીને ઉભો રહેશે. તારે કાવે તેમ કરજે. પત્ની અમારો
વાંક કાઢીશ મા ” બારોટણ તો ચાલ્યા ગયા.

“ઉભા રહો, ઉભા રહો, બારોટણ, આ આંચો ! ”—
કરતો ચોરડામાં ગયો. રાત્રી આંખ વરતી ગઈ. એણે
રાત્રની કડે તલ તાર બંધાવી. માથે ટોપ પહેરાવ્યો.
પાછળ ઢાલ ગાંધી, કપાળમાં ચંદ્રો કપ્યો, હાથમાં બાલો.
આપીને કહે “જીત કરીને વહેલા વળી નીકળજો. ”

પિથ્યલરાજ મહેલેથી ઉતર્યો. કેટલેય વરસે ઉતર્યો.
જાણે સિંહ પાંજરેથી વહુટ્યો. પણ આવીને જુએ છે
તો બાજુ એના હાથમાં નથી રહી. કેમકે માર્યો,
હાહુલીને રીમવાડ્યો, ચામુંડને કેદ પૂર્યો; બાકી કાણ રહ્યું ?

તોય પૃથુરાજ ચડ્યો. સેના લઈને ચડ્યો. ચિત્તો-
ડથી બનેલી સમરસિંહ શૂરા સિસોદીઆ સાથે આવી
મળ્યો. બીજા બધા સાથે તો વેરનાં બી વાવી દીધાં છે.

સમરસિંહ ચામુંડને શોધે છે. પણ ચામુંડ હોય તો અછતો રહે ? પૃથુરાજને જ પૂછ્યું.

“ ચામુંડરાય ક્યાં ? ”

“ કેટ પૂર્યો છે. ”

“ હા, શું કામ ? ”

“ એને દિલ્હીની ગાદી જોઈએ છીએ ”

“ અરે ગાંડા થયા છો, રાજા ! ચામુંડના દિલમાં એવું પાપ હોય નહિ. એને છુટો કરો, ઝટ. ”

“ હવે એ નહિ છુટે. ”

“ અરે ચામુંડ વગર આપણી સેના શોભે નહિ. આવું ગાંડપણ કર્યો તો કેમ જતાયે ? જલ્દી ચામુંડને છુટો કરો નહિતર મારે જાતે જવું પડશે. ”

પૃથુરાજે ચામુંડને છોડ્યો. પણ ચામુંડે તો હાથમાં લોહું જાલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. સમરસિંહે એને રસ્તા દાઢ્યો. દાકરાની લોચણ પકડાવી દીધી !

હાથમાં લોચણ લઈને ચામુંડ હાર્થએ ચડ્યો. સૈન્યમાં નવું ચેતન રેડાઈ ગયું.

પાણીપતના મેદાનમાં ગાદીપુદીન ઉલો છે. એની સાથે વીથ દલ્હરની ફાજ છે. ખેરામાની, મુલતાની, ઠાણલી ને અક્રધાનીને લાવ્યો છે. વીણી વીણીને લાવ્યો છે. ડુંગરા જેવડા ઘોડા માથે દોઢ દોઢ વેંતની દાદીઓ ફગફગે છે. એક ખુદા સિવાય દિલમાં કોઈનો ડર નથી. નિગતા નીને માથે આખું ‘ મુક તુમી પા’

વારમાંથી વીજળી ઝમકવા માંડી. લાલે માથાં પરોવાઈ ગયાં. ઘોડા-દાથીનાં બટકાં ઉડવા માંડ્યાં. “હર હર મદારેવ!” અને “દીન દીન” સામયામા અચકાઈને આકાશે ચડી ગયા!

પૃથુરાજ લડનો લડનો ગાફના સૈન્યમાં ઘુસી ગયો. અનુ' બધું સૈન્ય મરી ખુટવા આવ્યું. સમરસિંહ પોતાના ત્રીસોદીઆ સાથે રણમાં પોદી ગયો. પૃથુરાજે એકલે હાથે કેર વરતાવ્યો. શાહ મોંમાં આંગળાં નાખી ગયો. “વા ખુડા તાલા!” એક સામટા સો ભેદા ઉતરી પડ્યા. પૃથુરાજ જીવતો પકડાયો. અઠ બારોટ પણ કેઠ થયા શાહ એમને બાંધીને ગિજની લઈ ગયો. પગમાં સાડા ત્રણ મણની બેડી પહેરાવી!

*

*

*

ગિજનીના લોક ગાંડા થડ ગયા છે. દિલ્હીનો રાજા પૃથુરાજ ધનુર્વિદ્યાના ખેત્ર કરવાનો છે. પાંચ વરસથી માંડીને એંશી વરસના બુઢા મુધી સૌ નિશાનખાત. ભેવા મળ્યા. લોકો વાનો કરતા નાચ છે: “લોહાના સાત તવા એક બાણે વીધવા, અને તે આંખે પાટા બાંધીને? ક્યા ગજબ!”

પૃથુરાજ સૂનો સોટા જેવો થઈ ગયો છે. પાંજરે પૂરેલ સિંહ ભેષ લ્યો. ધીરે ધીરે આવ્યો. ગોઠણ બરીયા બેઠો: શાહે ધનુષ મોકલ્યું. આંખે પાટા બાંધીને શાહનું

ધનુષ જે મ્યું. જરાક જોર કરીને વાળવા ગયો ત્યાં કટાક એ કટકા ! એટલે પૃથુરાજને પોતાનું ધનુષ આપ્યું; અર્જુનજીનું ગાંડીવ ! કાન સુધી જે ચીને બાણ ચડાવ્યું. એક સૌ ભેઈ રહ્યા.

ચાંદ બારોટ પડખે જ હતા. શાહને કહે “ બાદ-શાહ ! હવે એક કાંકરો લઇને તવામાં મારો એટલે તવાની અહારાજને ખખર પડે.” શાહે કાંકરો માર્યો અને એક દો...

“ કરો બાદશાહ ! હજી નિરદાવળી બોલવી પડશે. જમણું શૂર ચડે. અમારી રજપૂતની રીત છે. ”

“ અરેછા ! ”

બારોટજીએ મન મોકળું મેલીને હુડો ઉપાડ્યો—

ચાર ઘન ચૌત્રીસ ગજ

અંગુલ અટ્ટ મમાન;

એતે પર સુલતાન હૈ

મત ચૂકે ચૌહાન ।

‘ઘમઘમઘમ તીર છૂટ્યું. શાહના કપાળમાં ચોટ્યું. દડ દડ દડ લોહીની ધાર ચર્ચ. ચત્તોપાટ પડી ગયો. ‘દગા દગા’ કરતા કાળુલીઓ જમયા કાઢીને દોડ્યા. જમયા પહોંચે તે પહેલાં તો પૃથુરાજ અને ચંદ સામસાગી કટાર દુલાવી દીધી !

ૐ
બોલો—

શૂરા ચોહાણ પૃથુરાજકી...જય !

શુરુ ગોવિંદસિંહ
ચિત્રકાર : મણીનંદ

ગુરુ ગોવિંદસિંહ
ચિત્રાકર - ૧૯૫૪

શુરેશ્વરે માથું નમાવ્યું.

બાદશાહની કરડી આંખ જલ્લાદ તરફ ફરી. જલ્લાદે તલવાર ઉપાડી. કચેરીનું કાગળનું થડક થડક થવા માંડ્યું. રાજા-મહારાજા નીચું જોઈ ગયા. પાક, મુસલમાનનાં મન ડંબવા માંડ્યા. તલવાર પડી.

‘સત્ શ્રી અકાલ!’ માથું ઉડી પડ્યું, બાદશાહ જોઈ રહ્યો. મનની ઉડી બીકને કબાવીને ચાલ્યો ગયો.

*

*

*

પંજાબમાં હાહાકાર વરતી રહ્યો. એકે એક શીખ જાગી ઉઠ્યો. શુરના બલિદાનથી સમાજમાં નવું જોમ પ્રગટ્યું. પંજાબ આખું વેર વેર કરના હાહાકાર માંડ્યું. અમૃતસરના ધર્મ-દ્વારેથી

શુર તેજ બહાદુરના વીર પુત્ર ગોવિંદ-સિંહે ધર્મસા છોડી. શ્રમ સાહેમને નામે, શીખ સમાજને નામે ફરમાન કાઢ્યું:—

“હવેથી કોઈએ પાઈ પૈસો દે મૂડી અનાજ લઈ મંદિરે ન આવવું, પણ અકેક હથિયાર લઈને આવવું. જીનું-પાનું ગમે તેવું હશે તોય ચાલશે.”

આનંદપુરનો ધન ભંડાર અગ્નિ શસ્ત્રથી ઉત્તરાઈ ગયો.

દેશ પરદેશથી રાજા મહારાજા અને શેઠ શાહુદાર મળવા આવવા માંડ્યા. આસામનો રાજકુમાર રત્નરાય, નો કુજેર ભંડારી દુનીયંદ, શિકારપુરનો નગરશેઠ

પગથી માથા સૂધી સદેહ પોગ
 માથાના સદેહ વાળા કંડે ધીરપાણ
 અથ સહેમનો બદ્ધો શીખ ગુરુ તે
 તખ્ત સિવાય બીજાને નમતા નથી.
 બીજાથી ડરતા નથી. ગુરુજીને આ
 કાર થઈ ગઈ. ગુરુજી ગ્રીધા શાક
 આવી બેસી ગયા. ધરતી માથે
 લીન થઈ ગયા. પડખે બાદશાહ
 એની પરવા નથી.

બાદશાહ તો જોઈ જ રહ્યો
 નથી કુર્બાન કરતો. નથી વાળીન
 બેસી ગયો. બાદશાહે કડકાઈથી

“તેમ બહાદુર તમે કે ?

“હાજી.”

“તમને કેમ બોલાવ્યા

“ના હી.”

“ઈસ્લામ ધર્મનો સ્વી

“એ નહિ બને.”

“તો માથું ધડથી જુડું

ગુરુજી બડબડાટ હસી

તાડું જોમ એટલું કે ? મેં બાણું

૧. ૧. ૧. ૩

શુરુએ માથું નમાવ્યું.

ખાદશાહની કરડી આંખ જટલાદ તરફ ફરી. જટલાદે તલવાર ઉપાડી. કચેરીનું કાગળું થડક થડક થવા માંડ્યું. રાજ-મહારાજ નીચું જોઈ ગયા. પાક, મુમલમાનનાં મન ઠંબવા માંડ્યા. તલવાર પડી.

‘સત્ શ્રી અકાલ!’ માથું ઉડી પડ્યું. ખાદશાહ જોઈ રહ્યો. મનની ઉડી ઝીકને દબાવીને ચાલ્યો ગયો.

*

*

*

પંજાબમાં હાહાકાર વરતી રહ્યો. એકે એક શીખ ભગી ઉઠ્યો. શુરુના બલિદાનથી સમાજમાં નવું જોમ પ્રગટ્યું. પંજાબ આખું વેર વેર કરવા હાહાકાર માંડ્યું. અમૃતસરના ધર્મ-દ્વારેથી

શુરુ તેજ બહાદુરના વીર પુત્ર ગોવિંદ-સિંહે ધર્માત્મા ઓડી. અંબ સાહેબને નામે, શીખ સમાજને નામે કરમાન કાઢ્યું:—

“હવેથી કોઈએ પાઈ પેસો કે મૂડી અનાજ લઈ મંદિરે ન આવવું, પણ એકેક હથિયાર લઈને આવવું. જીનું-પાનું ગમે તેવું હશે તોય ચાલ્યો.”

આનંદપુરનો ધન ભંડાર અસ્ત શસ્ત્રથી ઉશ્કાર્યો ગયો.

દેશ પરદેશથી રાજ મહારાજ અને શેઠ શાહુદાર મળવા આવવા માંડ્યા. આસામનો રાજકુમાર રત્નરાય, કાબુલનો કુમેર ભંડારી દુનીયંદ, શિકારપુરનો નગરશેઠ

પગથી માથા સૂધી નફેદ પોશાક. ફાટી મૂછ ને માથાના સફેદ વાળ. કંઠે કીરપાણ ને હાથમા માળાઃ. અથ સાહેબનો બંદોઃ શીખ શુરુ તેમ જલદુઃ. અકાલ-તખ્ત શિવાય બીજાને નમતા નથી. આવમાજી શિવાય બીજાથી ડરતા નથી શુરુજીને આવના ભેદ કચેરી જાગા-કાર થઈ ગયું શુરુજી મીઠા ગાડના મિહામન આગળ આવી બેઠી ગયા ધરતી માથે નજર ઠેરવી ને બહિષ્કાર લીન થઈ ગયા પડજો બાદશાહ ઔરંગઝેબ બેઠો છે. એની પરવા નથી.

બાદશાહ તો બેઠે જ રહ્યો છે. આ શુરુ છે કેણી? નથી કુર્નલ કરતો નથી વાતચીત કરતો. જામ આવીને બેઠી ગયો, બાદશાહે કડકાડથી પૂછ્યું.

“તેમ જલદુર તમે કે?”

“હાજી.”

“તમને કેમ બોલાવ્યા છે એની ખબર છે?”

“ના હી.”

“ઈસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર કરવા.”

“એ નહિ બને.”

“તો માયુ પડથી જુદું થયો.”

શુરુજી ખડખડાટ હસી પડ્યા. “જસ બાદશાહ! તારે જેમ એટલું છે? મેં જાણ્યું તું કાંઈક બીજું કરવાનો હર્ષશ. કીક ત્યારે જુદાનું નામ લઈને ઉતારી લે.”

ગુરુજીએ માથું નમાવ્યું.

બાદશાહની કરડી આંખ જલ્લાદ તરફ ફરી. જલ્લાદે તરવાર ઉપાડી. કચેરીનું કાગળું થડક થડક થવા માંડ્યું. રાજા-મહારાજા નીચું જોઈ ગયા. પાક, મુસલમાનનાં મન ઠ બવા માડ્યા. તલવાર પડી.

‘સત્ શ્રી અકાલ!’ માથું ઉડી પડ્યું, બાદશાહ જોઈ રહ્યો. મનની ઉડી બીકને દબાવીને ચાલ્યો ગયો.

*

*

*

પંભાજમાં હાહાકાર વરતી રહ્યો. એકે એક શીખ ભગી ઉઠ્યો. ગુરુના બલિદાનથી સમાજમાં નવું જોમ પ્રગટ્યું. પંભાજ આખું વેર વેર કરવા

હાહાકાર માંડ્યું. અમૃતસરના ધર્મ-દારેથી

ગુરુ તેગ બહાદુરના વીર પુત્ર ગોવિંદ-સિંહે ધર્માર્થા છોડી. અંધ સાહેબને નામે, શીખ સમાજને નામે ફરમાન કાઢ્યું :—

“હવેથી કોઈએ પાઈ પેસો કે મૂઠી અનાજ લઈ મંદિરે ન આવવું, પણ એકેક હથિયાર લઈને આવવું. બુનું-પાનું ગમે તેવું હશે તોય ચાલશે.”

આનંદપુરનો ધન ભંડાર અસ્ત્ર શસ્ત્રથી ઉભરાઈ ગયો.

દેશ પરદેશથી રાજા મહારાજા અને શેઠ શાહુનાર મગવા આવવા માંડ્યા. આસામનો રાજકુમાર રત્નરાય, કાબુલનો કુબેર ભંડારી દુનીયદ, શિકારપુરનો નગરશેઠ

મેન ગગનમદ્દલ. એમ એક પછી એક શુરુ ચરણે આવી બેઠા. નાહનનો રાત્ર મેદિનીપ્રકાશ તો શુરુજીને પોતાના રાજ્યમાં તેડી ગયો ત્યાં શુરુજી માટે ખાસ કિલ્લો બંધાવી દીધો. અઢારમે વરસે શુરુ ગોવિંદ બધી વિદ્યામાં 'પાર' ઉતરી ગયા. એટલે મેના જમાવવા માડી.

બુધ્ધુશાહ દ્વીર એક પાક મુસલમાન હતા. શુરુ ગોવિંદસિંહ પર બહુ ખ્યાલ કરતા પીર માહેબ પાસે પાચસો પઠાણ હતા ગોવિંદસિંહે એ પાંચસોને પોતાના કરી લીધા. મહત્ત કૃપાલદાસ પોતાના પાચસો નાગડા ચેલા સાથે શુરુની મેવામાં હાજર થયા. એકવાર આસામના કુમાર રત્નરામ મળવા આવ્યા. બધી વાત કરી દીધી કુમાર રત્નરાયે એક હજાર સેનિક સાથે આવી પહોચવાનું વચન આપ્યું. મેદિનીપ્રકાશ અને કાશ્મીરના રાજા દુતેકસિંહને મેળા નહોતો એ જાણને શુરુજીએ સમજાવી દીધા. બાદશાહ સામે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી માંડી. ત્રણ ત્રણ રાજા ખીસ્સામા રાખી શુરુ ગોવિંદસિંહ લડવાનું જહાનું શોધવા લાગ્યા.

*

*

*

“શુરુજી! આ હાથી તો તમારે આપવો જ પડશે.”

“હાથી નહિ મળે બીજું જોઈએ તે લઈ જાઓ.”

“નહિ મારે તો હાથી જ જોઈએ.”

“તમને એકવાર ઠહી દીધું કે હાથી નહિ મળે.”

“તો પરાણે લઈ જવો પડશે.”

વિલાસપુરનો રાજા લીમરાય મહા જોરાવર ગુણોત્તો.
આજ ગુરુજીને દર્શને આવ્યો છે. ગુરુજી પાસે એક
પોળો હાથી લેત આવેલ છે. હાથી
પોળો હાથી. બહુ કેળવેલો: આમર ઢાળે, તલવાર
પટ્ટા કરે. લીમરાય હંઠ પકડીને એઠો
કે “હાથી આવો.” ગુરુજી કહે: “નરિ મળે,” હાને
ને નાને વેર. અનાદિ કાળનું વેર: લીમરાય, રીસાર્ધને
વિલાસપુર આવ્યો ગયો.

દારમીરના રાજા દત્તેસિંહ ગુરુજીના દોસ્ત લીમ-
રાયના કુવર સાથે એમણે કન્યા વરાવેલી. લક્ષ્મી ઘડી
આવી ગુરુજીએ પોતાની મિત્રાચારીથી રાજકન્યાને ચાંદલો
મોકલ્યો. લીમરાયને જાણ થઈ. દત્તેસિંહને કહે: “જો
ગુરુના ચાંદલો લીધો છ તો માયો વગર નહિ મૂકું.”
લક્ષ્મી મંડપમાં જ બપોજીથી બેઠી. દત્તેસિંહ ગાપડો બેઠો
રહ્યો એને તો સૂડી વચ્ચે સોપારી. લીમરાય તો ભારે
ખીજાર્થ ગયો. આ વળતે તો નક્કી આ ગોવિંદસિંહને
મદ ઉતારું: પોતાના લાઠીબંધ દોસ્તદારને જોન્ય લઈ
તાજકતોજ આવવા લખ્યું. પહાડી રાજાઓ આવી
પહોંચ્યા. આ તરફ ગુરુજી તરફથી પણ સેના આવી
પાંચસો નાગડા: પાંચસો પઠાણ: એક હજાર શીખ:
બુધ્ધુશાહ, કૃપાલદાસ, અને સેમુ જેવા સેનાપતિ.

બુનખાર લડાઈ જામી: એમાં પઠાણ કુટ્યા. લીમ
રાયને જઈ ગળ્યા. માલપૂડા ખાજા આવેલ નાગડા રજૂ

મૂકીને બાઝ્યા. ખીર બુધ્ધુશાહ અને મહંત કૃપાલદાસ દ્વેષે જોઈને રાતા પીળા થઈ ગયા, ને જમણા બેસથી તલવાર ફેરવવા માંડ્યા. મહંત કૃપાલદાસે એકલે હાથે રંગ રાખ્યો. સેનાપતિ સેનૂ મરણીયો થઈને ગુઝ્યો. શીખ સેના ‘અલખ નિરંજન’ના જયઘોષ કરતી તૂટી પડી, હીમરાય રણ મૂકી લાગ્યો. ગુરુજીની સેના આનંદગઢ આવી પહોંચી.

* * *

બાદશાહ ઔરંગઝેબને માથે ઘરડે ઘડપણ દુઃખ પડ્યું. ત્રણ ત્રણ શત્રુઓ ગાજવા લાગ્યા. દખ્ખણમાં શિવાજી, મારવાડમાં દુર્ગાદાસ, પંજાબિમાયતી નાજી જમાં ગુરુ ગોવિંદ. જોરાવર દુશ્મનો બાદશાહનાં પોંછાં ખેંચવા માંડ્યા. મોગલ સિંહાસન ડોલવા લાગ્યું.

બાદશાહ દક્ષિણમાં લડતો તો ત્યાં જાણર મળ્યા કે “પંજાબમાં ગુરુ ગોવિંદ બગ્યો છે. પહાડી રાજા ખંડણી નથી ભરતા. મોગલાઈને કોઈ માનતા નથી.” બાદશાહે લાહોરના સૂબા ઉપર કડકડતો હુકમ મોકલ્યો. “ગોવિંદસિંહને ડારો. રાજાઓની ખંડણી ઉધરાવી લ્યો. મદદ જોઈએ તો માગી લ્યો.” કાગળ સાથેજ મીયાંખાં, અલક્ષણાં ને બુઝ્ઝીકારણાંને ઐન સાથે રવાના કર્યા.

લાહોરના સુબા દિલાવરખાને સેનાના બે ભાગ પાડી નાખ્યા. એક પહાડી રાજાઓ સામે. બીજી ગુરુજી

સામે. શુરુજી સામે દિલાવરના ચાહબદા રસ્તમખાની સરદારી નીચે મોકલ્યું. રસ્તમખાન બહાદુર લડવૈયો હતો. એક પહાડી નદીના કાંઠાપર મોરચો માંડ્યો. સામે શુરુજીની તોપો તૈયાર હતી ધુન્ધાધાર સંઘામ ચાલ્યો. નદીનાં પાણી લોહીયાળાં ચર્ધ ગયાં, સૂરજ આવમ્બે. લડાઇ બંધ પડી.

મધરાતે સૌ ભરઉંઘમાં પડ્યા છે. દિવસનાં યાકયા પાકયા મોગલ સેનાપતિ ઘોરે છે એમાં શુરુ ગોવિંદ સિંહની વહારે હિમાલય ચડ્યો. પહાડી નદીમાં માર માર કરતું પૂર આવ્યું. મોગલ સેના નીચાણમાં પડીતી એના ઉપર પાણી ફરી વળ્યાં. ઘોડા હાથી તોપ તંબુ બધું ખલાસ !

સવારમાં ઉઠીને શુરુજી જુએ તો જળ જાંબાકર. નદીનાં મોળાં માથોડું માથોડું ઉછળે છે. મોગલ સેનાનું નામ નિશાન નથી. ‘વાહ શુરુજી !’ ‘વાહ શુરુજી !’— કરતા શીળ આનંદપુર પહોંચી ગયા.

[શીળની હિમાયત કરનાર એ નાળું આવ પજુ ‘હિમાયતી નાળા’ તેરીકે પ્રખ્યાત છે.]

✽

✽

✽

અકાલતક્ષમાં વૈશાખી પુનમનો મેજો ભરાયો. ગામે ગામના શીળ હચિયાર જાંધીને પરીક્ષા. હાજર થયા. કાળી પઘડી ને કાળા ફેશવાળા અકાલીથી શીળ સમાજ

દીપી રહ્યો છે બધાના મો પર સત્ ધર્મના તેજ ઝગડી રહ્યાં છે

બરુઆર સામે ગુરુ ગોવિંદસિંહ બેઠા છે બત્રીશ વરસની ભરબુવાની ચાલી જાય છે એક આળમા ધર્મ ને બીજામા બાપતુ વેર તરે છે કેડે કિરપાણ ને હાથમા માળા ફરે છે ગુરુ ગોવિંદસિંહનો પડયો બોલ ઉઠાવી લેવા શીખ સમાજ ઉચો નીચો થઈ રહ્યો છે એક ડગલુ આગળ આવીને ગુરુજીએ ધર્મસા ઉચ્ચારી —

“અથ સાહેબનો સાચો બદો દુશે એ ધર્મને ખાતર માથુ દેશે દેવી પાચ બત્રીશનો લોગ માગે છે છે કોઈ શીખ વીર તૈનાર ? ”

પગતાર શાંતિ પથરાણી બીજી પળે એક શીખ ઉઠ્યો. ગુરુને ચરણે પડીને હાથ બેડીને ઉભો રહ્યો એનું નામ દયાસિંહ ક્ષત્રિય ગુરુજીએ કાઢે પકડીને ઉપાડ્યા તણુમા લઈ ગયા આજો સમાજ બેઈ રહ્યો ત્યા તો ધડાક થયું ! બેતનેતામા લોહીની ધાર ચાલી ગુરુજી બહાર આવ્યા ફરી પોકાર કર્યો, બીજો બગિ કોણ છે ?

ધર્મસિંહ બટ ઠેઠ દિલ્હીથી આવેલો ગુરુને ચરણે જઈને નમ્યો, એને ઉપાડ્યો તણુમા લઈ ગયા ને ધડાક લોહીનો રેલો ચાલ્યો ગુરુજીનું ગાડપણ સમાજ સાખી રહ્યો છે ગુરુ ફરીવાર બહાર નીકળ્યા

“ત્રીજો ? ”

દ્વિમતસિંહ ઉઠ્યો. જાતનો કુંભાર, સ્વભાવે ક્ષત્રિય શુરુએ તંબુમાં લઈ જઈને ઘડાકો કર્યો. લોહી ચાલ્યું ચોથો મોકમસિંહ, પાંચમો મહેમસિંહ હજામ ! શુર તો વારા ફરતી તંબુમાં લઈ ગયા ને ધખ ધખ લોહીનો ધોરીયો ચાલ્યો.

હવે શીખસમાજ ધુધવાવા માંડ્યો. શુરુજી મન કળી ગયા. આગળ આવીને કહે: “તમે જાણો છો કે આપણે બગીચા સાથે બાથ લીકી છે. આપણે ધર્મને ખાતર માથાં ઉતારવાં છે. આજ મેં પારખ્યું કરી દીધું. પાંચ માથાં મળે છે ત્યાં મુખી શીખ ધર્મની ફતેહ છે.”

શુરુજી તંબુમાં ગયા. પાંચેય વીરને નવરાવી ધોવરાવી નવીન પોશાક પહેરાવી બહાર લાગ્યા સમાજ જોઈ રહ્યો. મરેલા જીવતા થયા ! વાહ વાહ શુરુજીનો પ્રતાપ ! પણ શુરુજીએ જામ ભાંગ્યો.

“મેં તો માત્ર પાંચ બકરા મારીને પરીક્ષા કરી જોઈ.”

બધાય શીખને માથાં ઉતારી દેવાનું મન થઈ ગયું. સૌ આનંદમાં આવી ગયા. શુરુજીએ પાંચેય વીરને આશીર્વાદ દીધા અને શીખ સમાજ ગરજી ઉઠ્યો:—

‘સત્ શ્રી અકાલ !’

દિવસે દિવસે ગુરુ ગોવિંદસિંહનું જોર જામવા
 માંડ્યું. બાદશાહ ઉપરા ઉપરી લશ્કર
 સંગ્રામ મોકલે છે. મોગલ સૈન્ય હારી હારીને
 પાછું જાય છે. સૂત્રાને નાકે દમ આવી

ગયો છે.

પચાસ હજારનું બાદશાહી લશ્કર આવ્યું. સુબા
 જોરમાં આવ્યા. ખંડીઆ રાજાઓને મદદે બોલાવ્યા.
 એક લાખની સેના ગુરુજી ઉપર આવી થકી. આનંદગઢ
 ફરતો મજબુત ઘેરો ઘાટ્યો.

ગુરુજી પાસે આઠ હજાર પગારદાર અને દસ
 હજાર ધર્મને માટે માથું ઉનારે એવા સાચા શીખ મળી
 અઠાર હજારની સેના છે. ગઢ ઉપર સત્તર તોપો ગોઠવી.
 ગઢ તૂટવાની જરાય ખીક નથી. વ્યૂહ રચના આબાહ
 કરી છે. કુંવર અજીતસિંહને બે હજાર જુવાન શીખ
 સાથે શેરગઢ રાખ્યો. સેનાપતિ નાદરાસિંહ લોહગઢ
 સાચવવા રહ્યો. આદમસિંહ અને સંગતસિંહ ત્રણ હજાર
 રની ફોજ લઈ દમદમાના કિલ્લા ઉપર બેઠા અને આગ-
 મપુરામાં ઉદેસિંહ ને ઇશ્વરીસિંહ જઈ પહોંચ્યા. આમ
 ચારે દિશાએથી મોગલ સૈન્યને ઘેરી લીધું. રાતદિવસ
 ભયંકર સંગ્રામ ચાલે છે. તોપના ગોળા આકાશ ભેડી
 નાખે છે. દિવસ રાતની કાંઈ ખબર પડતી નથી. મોગલ-
 શીખનાં મહાના હુંગર થયા. લોહીનાં સરોવર ભરાણાં !
 ગીધ, શિયાળ, વરૂં મધરાતે ઉજાણી ઉડાવે છે.

મોગલ સૈન્ય ખૂતુ નથી શીખસમાજ ઘટતો જાય
 બહારથી દાણો પાણી આવતા બધ થયા કડક ચોકી
 પહેરા ગોઠવાઈ ગયા છે આનંદગદમા ગુરુના બદા
 ભૂખ્યા તરસ્યા દિવસ કાઢે છે શીખ સરદારો વિચારે
 છે કે આમ ભૂખ્યા તરસ્યા પ્રાણ જાય એના કરતા
 ખાડાની ધારે મરવું માફ શીખ એક એક બહાર
 નીકળીને કેસરીયા ઠરે છે એમ કરતા કરતા ન્યારે
 પચામ શીખ ખાકી રહ્યા ન્યારે ગુરુજીએ ગદ છોડવાનો
 નિશ્ચય કર્યો છૂતવાની આશા મૂકી દીધી બરાબર
 મધરાતે દરવાજા ખોલીને ફી પડ્યા સૈન્યને ચીરીને
 નીકળી ગયા અધારામા ભાગતા ગુરુજીના માતા
 ગુજરીમાઈ અને નાના બન્ને કુવર છૂના પડી ગયા
 ગુરુજી ચમકૌરના કિલ્લામા પહોંચી ગયા ચમકૌરના
 કિલ્લામા પાંચસો શીખ હતા હજી ઘોડાના તગ છોડ્યા
 નથી ત્યા મોગલ સૈન્ય માર માર કરતું આગ્યુ એડજ
 દિવસમા ગદ તડું તડું થઈ ગયો ગુરુજીએ પચામ
 નિશાનખાજ ગદ ઉપર ગોળ્યા ગુરુજી પોતે અરછા
 તિરદાજ છે તીરનો વરસાદ વરસાએ તિરદાજમા
 ગોવિંદચિહ્નો બોટો નથી ગુરુજીનું તીર ત્રણ ત્રણ
 માર્છલ ઉપર નિશાન વીધે છે પણ હજી પચાસ સાઠ
 તીર છોડ્યા નથી ત્યા માદશાહી તોપો આવી પહોંચી
 તિરદાજ હેઠા ઉતરી ગયા

ગુરુજી વિચારમા બેઠા છે હવે શું કરવું ?

કેસરીયા કરવા કે ગઢ મૂકી ચાલ્યા જવું ? ત્યાં મોટો
કુવર અજીત આવીને પગે પડ્યો

“કેમ બેટા ?”

“બાપુ ! આજ્ઞા આપો ” “શેની ?”

“રણમાં જઈને રંગ મચાવું સામી છાતીએ
લડવાની મને ભારે ગમ્મત આવે છે ”

શુરુજીએ છાતી ફુલાવીને કુવરની પીઠ યાળડી
કુવર અજીત ગઢ ઠેકાંને બહાર પડ્યો, તલવાર ચલાવી
ઘડીભરમાં તો ઢેર વરતાવ્યો. લવભલા ગૂસ્વીરો ચઝિત
થઈ ગયા અહાર વરમનો જીનાન ખાડાના ખેત કરતો
કરતો સ્વર્ગે ચીલાવ્યો

મોગ લામને પડતો જોડે નાના જુઝારસિંહ
કહ્યું “બાપુ મને રત્ન !”

શુરુજીએ મુજે મોઢે આગીવાદ દીધા ત્યાં વરમ
નો ભાગડો જુઝાર ‘અલખ નિરજન’ ગજવતો જાય છે,
ને મોગવ મેનાને વાડતો જાય છે શરીર ઉપર તલવાર
ભાવાના ધા ઝીવનો જાય છે, આખું શરીર વીંધાઈને
ચારણી થઈ ગયું ત્યાં મુખી લડ્યો, માથાની ખોડી
કાઢી થઈ ત્યારે નીચ પડી જુઝારકુવરને પડ્યો જોડ
શુરુજી બહાર પડ્યા શુરુ ગોવિંદની તલવાર ચાલી
જાણે વીજળી ચાલી મેનાપતિ નાહરખા સામે આવ્યો
ઘડીવારમાં બે કાઢી થઈને ઉડી પડ્યો મહમદખા સામે

આવ્યો. ખીજી પળે ઘાયલ થઈ ધુળમાં રગદોળાઈ ગયો.
ગુરુજીએ લોહી નીતરતે શરીરે માળવાનો પથ લીધો.

પંજાબ ઉપર ફરી એકવાર મોગલ શહેનશાહની
આજી ફરી વગી.

*

*

*

ગુરુજીના માતા ગુજરીમાઈ અને નાના કુંવર
પાલખીમાં ચડીને લાખ્યા જાય છે;

દેવીલા કુમાર સાથે ગુરુજીનો પ્રાણજી રસોયો છે;
રસોયો માતાજીને પોતાને ગામ લઈ

ગયો, બહુ મનપાનથી રાખ્યા.

એક દિવસ માતાજીને ઓશીંગે પ્રાણજીની નજર
ગઈ; કાંઈક પોટલી જેવું લાખ્યું. જુએ તો મોનામહોરો!
પ્રાણજીનો જીવ બગડયો, પોટલી સતાડી દીધી માતાજી
ઘેર આવીને જુએ તો પોટલી ન મળે! રમોયાને પુછ્યું
એટલે ઉલટો પ્રાણજી લેનો પડ્યો. “તમને રાખ્યાં
એનો ગુણ ભૂલીને ચોરીનું આજ ચડાવે છે! હમણું
કોટવાળીયાને જાણ કરે છું પ્રાણજી કોટવાળીમા ગયો;
કોટવાળાને તેડી લાવ્યો. બન્ને કુંવર માથે માતાજીને
ચકડાવી દીધાં. સૂગા તરફથી મોટો શિરપાવ મળ્યો.

સરહિંદના સુમા આગળ બેઠા કુંવરને ખડા ઠર્યા.
નવ વરસના કુંવર બેરાવરને સુજો પૂછે છે: “કેમ, ગુરુ
ગોવિંદની ગાદી બેઠાએ છીએ કે નહિ?”

“જોઈએ છીએ, કેમ નહિ ?”

“તો મુસલમાન થવું પડશે.”

“શું....?” કુંવરના દાંત બીંસાઈ ગયા. આંગળાની મૂઠી વગી ગઇ. શરીરમાં લોહી તપી ગયું. “શું હું મુસલમાન થાઉં ? એ કદિ નહિ બને.”

“મુસલમાન નહિ થાઓ તો માથું ધડથી જુદું થશે.”

“એમાં શું, એ તો અમારા બાપ દાદા કરતા આવ્યા છે. મોતની અમને પરવા નથી.”

સુભાને થયું કે આ છોકરાને કોઈએ પઠાવી દીધા છે, તે ગોખેલું બોલે છે. મોતની આને ખતર નથી લાગતી. એકદમ બે કડીઆને બોલાવ્યા. હુકમ કર્યો કે “આ બન્ને છોકરાને ચણી લ્યો.” બન્ને કુંવર નિર્ભય-પણે ઉભા રહ્યા. મોંપર જરાય ઉદાસી નથી. સામસામી આંખો હસે છે. બેયને મુસ્કેટાટ બાંધ્યા. પગેથી ચણવા માંડ્યા. ચાર ઇંટ, આઠ ઇંટ, ગોઠણ સૂધી ચણાઈ ગયા.

સુભા અધીરો થઈને પૂછે છે “કેમ મુસલમાન થવું છે ?”

ઘડીક ચણનારા વાર લગાડે ડે પણ મેરૂં ચળે, હિમા-
ચળ ચળે પણ ગુઝના બેટા ન ચળે । મુઝાએ પગ પછા-
ડીને પૂરા ચણી લેવાનો હુઝમ ડગી દીધો ભોંત કુવરના
માથા ઉપરવટ થઈને ચાવી ગઈ ।

પળળમા ફરી હાહાકાર વરતી ગયો । ।

૬ ૮ ૯

બાદશાહ ઔરગઝેબ મરણ પામ્યો શાહજહા
દિ હીના તખ્ત માટે દોડાદોડ કરવા

શાહજહાની મદદે માઝા શાહજહા મુઆજમ ગાદીએ
ચડી બેઠો બહાદુરશાહ દક્ષિણમા

હતો એને આવતા વાર લાગી મુઆજમ બહાદુરશાહ
સામે લડવા આવ્યો બહાદુરશાહે શુન ગોવિંદસિંહની
મદદ માગી

શુઝુ ફકીરને વેશે ડાકપુરમા રહેના એમની
આમપામ ભક્તમડા જામ્યુ તુ પાચસો મૈનિક લઈ
શુઝુ બહાદુરશાહની મદદે આ-આ ભયર લડાઈ થઈ,
હજારો શૂઝીર રણમા પડ્યા શાહજહા અજમ હાથીને
હોદ્દે બેઠો બેઠો હુઝમ ને ડે શુઝુએ મામે ચાવીને
ધનુષ ઉપર તીર ચડા યુ જરાગર નિવાન તાકયુ તીર
વહુયુ મનનનન ! અજમની છાતી વાધીને આરપાર
ઉતરી ગયુ, અજમ પડ્યા પામીનુ મૈન બહાદુરશાહને
મગી ગયુ, બહાદુરશાહ દિહીની ગાંડીએ બેઠો શુઝુને
આમહ ઠરીને દિ હીમા રાખ્યા જુદો મહેલ ગઢી

આપ્યો; ખતે રૂએ પ્રેમગાઠ બધાળી એમને એમ ધણા દિવનો વીતી ગયા

એક વાર વાનવાતમા ગુરુજીએ કહ્યું " બહાદુર !
મને એક વાત જાણુ જાટકે છે । "

" કઈ વાત ? "

" મારા જાડ કુવરોનું વેર મને ઘોડું ક સૈન્ય આપ.
હું જાતે વેર વાગ્યો । "

બહાદુરજીએ અજવાબો પડી ગયો. મરદિદના સુખા સામે વેર હમ બધામ્? એ સુખો તો મોગવાઈને થાકલો હતો. બહાદુરજીએ ગુરુજી મન મનાવવા જોના વાગવા માલ્યો. વીંગ લાગ નોના મહોર ગુરુજીને લેખ ધરી એ લેખનો સ્વીકાર કર્યો, પણ ગુરુજી મન ન માન્યું. પોતાના મ્યારા જે પુત્રોના બહિદાનની વાત હતી હૈયામા ખડક જે

શુક્ર ગોવિંદગિદ દિ તી છોડી દેશ પરદેશ દુરવા નીકળી પડ્યા

*

*

*

દુરતા દુરતા શુક્ર ગોદાવળી તટે બાધી પહોંચ્યા.
જુ પડી બાધીને એક ગીળ તર કર છે પહેવા શિકારી

હતા હજીના બચ્ચાને મરતા જોઈ

ગુરુજીનું વેર પેરાગ ઉપજ્યો, કિરપાણ મૂંઝી માગા

લીધી, દાલ તરવાર મૂંઝી દડ હમડા

લીધા શિરપેથ ને અગરખ તજી ભવેવા ધારણું કર્યો

એક ઇશ્વર સિવાય બીજાને ઝાળખતો જ નથી.

શુર ગોવિંદસિ હે વૈરાગીને આજમાંથી ઝાળખી લીધો. પંતળને માથે બાદશાહે આદુ વાવ્યાની વાત કરી; શીખ ધર્મ ધુળમાં રગદોળાવાની વાત કરી પોતાના પ્યારા પુત્રોના બલિદાનની કથા સંભળાવી. માભળનાં સાભળતા વૈરાગીના રૂનાડા અવગા થઈ ગયા. માળા ખીટીએ ટીંગાડીને કિરપાણુ એવી શુરજીને પગે પડીને ચાકી નીકળ્યો.

ત્રીધો આનંદગઢ પહોંચ્યો, શીખ સમાજને લેગો ક્યો શુર આજ્ઞા મળગાવી, આળા પંતગમા ઘેર ઘેર સમાચાર પહોંચી ગયા કે કોઈ શુરનો બદો આવ્યો છે; શુરની આજ્ઞા લાગ્યો છે શીખ ધર્મને માટે માથાં માગનાર જાયો છે.

પટોપટ માથાની વેણી બાધીને શીખ ચાકી નીકળ્યા રાતદિવસ જુદની તૈયારી થવા મડી, ભેત-નેતામાં દશ હજાર શીખ પ્રાણની પરવા કર્યા વિના આવી ઉભા; જય ગર્જનાઓથી તખ્ત રોલવા માડ્યું.

બહા બહાદુરે સેના ઉપાડી; એક પછી એક ગઢ-પતિઓને નમાવવા માડ્યો; જાંઘા બ્યા પટેલ ફતેહ; છેવટ સરદાર ઉપર હલ્લો કર્યો, લાહોના તોર્તીન દરવાજા તોડીને સૈન્ય ગઢમાં પેહું, સુગાને ઠાર માર્યો; બંદાગહાદુરે નાદિરશાહને બૂલાવે એવી કતલેઆમ ચલાવી.

સનલજથી જમના સૂધી જદાની હાક બોલવા
માંડી; શીખનું જોર બાગી પહચું.

ગુરુ ગોવિંદસિંહને ખમર મળ્યા. ને તેના આ-
ત્માને શાંતિ થયું.

#

#

#

જ દો આ રમખાણ કરી રહ્યો છે, ત્યારે ગુરુ ગોવિંદ-
સિંહ તો ગોદાવરી તીરે મુદર આશ્રમ બાધીને બેઠી ગયા છે.

એક પર્ણકુટિ: બે વડ: બે આંખા: એક

ગોદાવરી તીરે પીપળો: આસપાસ કુમરા: ગુરુજીએ

પશુ પાખી સાથે દોસ્તી બાધી: હજી

આવરદા પાછી નથી ત્યાં ગુરુજીને ધોખા આવ્યા, ગુરુજી
વાત દેવસ ઉદાત્ત રહે છે કેમકે કેમકે વાર ગોદા-

મનની મનમાં રહી ગઈ.

સંસારી કામમાંથી મન જેથી લેવા મધે છે. ‘સત્ અકાલ’ના ચિંતનમાં ગાઝો કાળ ગાળે છે. નાનક દેવનું સ્મરણ કરીને ઉક્તતા લોહીને ટાકું પાડે છે.

એક વાર ગુરુજી આંગણમાં બેઠા બેઠા હરણાંના ગમ્યાંને પંપાળે છે. એમાં કોઈ મુસલમાનનો આળો પડ્યો. પાછું ફરીને જુએ તો દિલ્હીનો બાદશાહ બહાદુરશાહ આવીને ગુરુના ચરણમાં નમ્યો; ગુરુ-ચરણે જે મહામૂલાં રત્નની ભેટ ધરી.

ગુરુજી શાહને આવકાર આપવો ભૂલી ગયા. ને રત્ન સામે જોઈ રહ્યા. ધડીભર વિચાર કરીને એક રત્ન ઉપાડ્યું; ગોદાવરીના નીરમાં ફેંકી દીધું.

“હું.....ગુરુજી....” શાહે તાળડતોળ બે નોકરને પાણીમાં નાખ્યા; ગુરુજી તો ટાઢે પેટે જોઈ રહ્યા છે; રત્ન જડતું નથી; શાહે અધીરાઈથી પૂછ્યું: “ક્યાં નાખ્યું ગુરુજી!”

“એ આ ઠેકાણે” કરીને ગુરુજીએ ખીન્ત રત્નને પાણીમાં પધરાવ્યું; શાહ ફાટી-આંખે જોઈ રહ્યો; તરતજ શાહના મનનું દુઃખ ગુરુજી પારખી ગયા; ધીરે ધીરે જે વેણ સંભળાવ્યાં; ગુરુજીના ઉપદેશે શાહનું દિલ સાફ થઈ ગયું. રત્ન ગયાં એ તો હાથનો મેલ ગયો.

સનસજીથી જમના સુધી બદાની હાક બોલવા
માડી, શીખતુ જોર બામી પડ્યુ

શુર ગોવિંદસિંહને ખાતર મળ્યા ને તેના આ
ત્માને શાંતિ થઇ

*

*

*

બદો આ રમખાણ કઠી રહ્યો છે, ત્યારે શુર ગોવિંદ
સિંહ તો બોલવગી તીરે સુર આગ્રમ બાધીને બેઠી ગયા છે

એક પર્ણકુદિ બે વડ બે આખા એક

ગોદાવરી તીરે પીપળો આસપાસ ડુંગરા શુરુજીએ
પશુ પખી સાથે દોસ્તી બાધી હજી

આવરદા પાકી નથી ત્યા શુરુજીને ધોળા બાળ્યા શુરુજી
રાત દિવસ ઉદામ રહે છે ડોઈ ડોઈ વાર ગોદા
વરીના છાતી સમાણા નીરમા પહોર બે પહોર ઉભા
રહે છે, ડોઈ વાર ડુંગરની મેથે પહોર મે પહોર બેઠીજ
રહે છે, શુરુજીને ઉદાસ બોઈ અમના પ્યારા પશુ-પખી
ઉદામ બની ગયા છે, શુરુ ગોવિંદસિંહ નાણે સાવ
બદલાઈ ગયા લાગે છે, ચોપર એવુ એ તેજ શરીર ઉપર
એની એ ગોરી ચામડી ! બાળમા એવુ ને એવુ એવું
જોમ છાતી એવી ને એવી વિશાળ છે, છતાંય નાણે
શુરુજીને બોલતુ નથી, એના પડછાયો ગરીર ઉપર પડે
છે, શુરુજી મનમા મનમા બળ્યા દરે છે એમને આખો
ભરતળડ એક કરવો નો એમને ગીબધર્મનો બુડો
કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી ફરકાવવો હતો, શુરુજીની

મનની મનમાં રહી ગઈ.

સંસારી કામમાંથી મન જેની લેવા મથે છે. 'સત્' અકાલ 'ના ચિંતનમાં ઝાઝો કાળ ગાળે છે. નાનક દેવનું કમરણ કરીને ઉકળતા લોહીને ટાકું પાડે છે.

એક વાર ગુરુજી આંગણમાં બેઠા બેઠા હરણાંના બગ્યાંને પંપાળે છે. એમાં કોઈ મુસલમાનનો આંગો પડ્યો. પાછું ફરીને જુએ તો જિંદહીનો બાદશાહ બહાદુરશાહ આવીને ગુરુના ચરણમાં નમ્યો; ગુરુ-ચરણે બે મહામૂલાં રત્નની લેટ ધરી.

ગુરુજી શાહને આવકાર આપવો બૂલી ગયા ને રત્ન સામે જોઈ રહ્યા. ઘડીભર વિચાર કરીને એક રત્ન ઉપાડ્યું; ગોદાવરીના નીરમાં ફેંકી દીધું.

“હુ.....ગુરુજી.....” શાહે તાબડતોળ બે નોકરને પાણીમાં નાખ્યા; ગુરુજી તો ટાઢે પેટે જોઈ રહ્યા છે; રત્ન બહતું નથી; શાહે અધીરાઈથી પૂછ્યું: “ક્યાં નાખ્યું ગુરુજી !”

“એ આ ઠેકાણે” કરીને ગુરુજીએ બીજા રત્નને પાણીમાં પધરાવ્યું; શાહ ફાટી આંખે જોઈ રહ્યો; તરતજ શાહના મનનું દુઃખ ગુરુજી પારખી ગયા; બીરે બીરે બે વેણ સંભળાવ્યાં, ગુરુજીના ઉપદેશે શાહનું દિલ સાફ થઈ ગયું. રત્ન ગયાં એ તો હાથનો મેલ ગયો.

ગુરુ ગોવિંદસિંહને હવે એકજ વાત ખટકે છે; પઠાણ પેદલખાંને વગર વાંકે માર્યાનું પાપ લાગ્યું છે. બીજી બધી વાતની સમજણ થઈ ગઈ છે. આ એક વાત રાત દિવસ ડાંગે છે. એ પાપ

ખાખનું ચેર. ધોવા ગુરુજી રાત દિવસ વિચાર કરે છે વિચારતા વિચારતા મનમાં મુંઝાઈ

જાય છે ત્યારે ‘અલખ નિરજન!’, ‘અલખ નિરજન’, કરતાં કરતાં આંખમાં પાણી ભરાઈ જાય છે. તોય પાપનો ભાર મન ઉપરથી ઉતરતો નથી.

એક વાર ગુરુજી વિજાપુરની બજારમાં જઈ ચડ્યા. ઉભી બજારે એક પઠાણ બચ્ચાને જતાં જોયો; ગુરુજી ચમક્યા. અસ્સલ પેદલખાં જેવુંજ મોડું, એવાજ રૂપ રંગ, ગુરુજી પઠાણ બચ્ચા અમાનુષલાને આશ્રમમાં લઈ આવ્યા; માંડ્યા ભણાવવા; અસ્સશસ્ત્ર અને તિરંદાજીમાં પાવરધો કરી દીધો. સંસારના સુખદુઃખથી જાણીતો કરી દીધો. દુનિયાની ઝીન ભાતથી વાંકેફ કર્યો; માણસ

ચટપટે છે; ખાપતું વેર કેમ લેવું એ ગુરુજીએ જ એને શીખવાડ્યું છે.

ગુરુ-શિષ્ય નદીતીરે ચાલ્યા ન્થાય છે; ચાલતાં ચાલતાં દૂર જંગલમાં નીકળી ગયા; પંખીનાં ગાન મોળાં પડ્યાં, નદીને ખળખળાટ ધીમે પડ્યો, પઠાણની ચાલ ધીમી પડી, બેય જણ મનમાં ઉંડા ઉતરી ગયા છે.

એકાએક પઠાણ બચ્ચો ચટકી ગયો. ગુરુજીએ પાછા ફરીને જોયું તો પઠાણનો હાથ જમ્મયા ઉપર છે; એક અક્ષર બોલે તે પહેલાં તો જમ્મયો ગુરુજીના પડખામાં પેસી ગયો. ગુરુજી બેલાન લગી પડ્યા; અમાનુદલાહનાં આંસુથી ગુરુજીનો દેહ ભીંજાય ગયો !

✽

✽

✽

ખીજી તરફથી બદાને પાસે બહલાયો.

બાદશાહી સેના સામે લડતાં લડતાં બંદા બહાદુર પકડાય ગયો; સાથે સાડાસાતસો શીખ બંદીવાન થયા. જે હુબર ધર્મવીરોનાં માથાં મોગલસેનાને સાલે પરોવાઈ ગયાં ! બંદાને લઈ સેનાપતિ દિલ્હી પહોંચ્યો.

દિલ્હી નગરના લોક ટોળે મળ્યાં; જે હુબર શીખ બાલે ચડ્યા છે. સાડાસાતસો શીખના પગમાં બેડીઓ ખળપડે છે; બાદુગર બંદાને તો લોઢે જકડ્યો છે; ચાર પઠાણ આગળ પાછળ ચાલે છે; બધા બંદીવાન હસતા ન્થાય છે; શોકનો છાંટો નથી. ‘ ગુરુજીની જય ’ થી નગર

આખું મૂજવા માંડયું; એક એક કરીને અંધારી કોટડીમાં પુરી દીધા.

રોજ પ્રભાતે સો સો શીખનાં માથાં વધેરાય છે; ગુરુજીની જ્ય કહેતો શીખ સ્વર્ગે સીધાવે છે. સાત દિવસ થયા ને સાતસો શીખ અપ્સરાને ખોળે રમવા માંડ્યા.

છેલ્લો એક ખંદા બહાદુર રહ્યો.

એને લોઢાની સાંકળે જકડીને બરકચેરીમાં લાવ્યા; બંદાના હાથમાં સાત વરસનો એનો કુંવર ધરી દીધો. બાદશાહે કહ્યું કે “આનું માથું તારે હાથે ઉતારી દે.”

ખંદાએ એક શબ્દ બોલ્યા વિના કુંવરને પાસે લીધો, બચી લીધી, માથું સુંધું, એક ઝપાટે કિરપાણ ખેંચી; કુંવર વગર થડક્યે સામે ઉભો છે; માતને જાણ્યો નથી; બીકની તો ખબર નથી; ઉભો ઉભો હસી રહ્યો છે; મોઢા ઉપર માને લેટવા જતો હોય એવો હરખ ઉભરાય છે. ખંદાએ કુંવરના જમણા પટખામાં કિરપાણ ખોસી દીધી! “જ્ય ગુરુજી” કરીને બાળક ઢળી પડ્યો.

બીજાજ પળે જલ્લાદો ધગાવેલ સાંજુસા લઈને ઉઠ્યા; બંદાના દેહમાંથી એક એક કરીને માંસના લોચા ખેંચી કાઢ્યા! ખંદાએ એક સુંકારો ન કર્યો!

તે ક્યેસી રમવાકે થઈ ગયો!

BHAVAN'S LIBRARY, BOMBAY-7

N.B.—This book is issued only for one week till_____

This book should be returned within a fortnight from
the date last marked below :

[illegible]

Kulapati K. M. Murali Rao
ROMRAY, INDIA